

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
2015- YL- 009

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE
YOKSULLUK SORUNU

HAZIRLAYAN
Gizem KAŞIKÇI

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR

AYDIN- 2015

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programı öğrencisi Gizem KAŞIKÇI tarafından hazırlanan "Geçiş Ekonomilerinde Yoksulluk Sorunu" başlıklı tez, 16.03.2015 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı,	Adı Soyadı:	Kurumu:	İmzası:
Başkan:	Yrd. Doç. Dr. Funda ÇONDUR	ADÜ
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Şansel ALDEMİR ÖZPINAR	ADÜ
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR	ADÜ

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans Tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun Sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Recep TEKELİ
Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2015

Gizem KAŞIKÇI

ÖZET

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE YOKSULLUK SORUNU

Gizem KAŞIKÇI

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR

2015, 95 sayfa

Merkezi planlamanın terk edilmesi süreci, rekabetin, yabancı sermaye ve özelleştirmeye dayalı bir ekonomik sistemin varlığını doğurmaktadır. Merkezi ekonomik yapı, devletin ekonomik ve sosyal alanda en temel ve en belirleyici güç olduğu; serbest piyasaya geçiş ise devletin bu gücünün azaltılması hatta yok edilmesi anlamına gelmektedir. İşte bu noktada çalışmanın ilk bölümünü oluşturan geçiş ekonomileri kavramı karşımıza çıkmaktadır. Geçiş ekonomileri kavramı yaklaşık otuz yıldır literatürde yer almaktadır ve ilgili ülkelerin ekonomik ve siyasi açıdan değişimlerini kapsamaktadır. Geçiş temel olarak, kural ve kurumların değişmesi sürecidir. Önceden sosyalist sistemle yönetilen ülkeler, piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşarken ekonomik ve siyasi kurallarını ve yapılarını değiştirmektedir. Ayrıca, bu süreci yaşayan ülkelerde sosyal ve ekonomik değişikliklere ulaşmak istenmiştir. Aradaki ilişkinin anlaşılması için, geçmişte ve günümüzde, sosyal ve ekonomik sorunların başında gelen yoksulluk ile ilgili kapsamlı bilgiye yer verilmiştir. “İnsani Gelişme ve Yoksulluk Endeksi” de değişimi görmek ve kıyas yapabilmek için en büyük yol göstericilerden biri olmuştur. Ekonomik büyüme, sağlık ve eğitim gibi sosyal unsurlar, demografik unsurlar ile insani gelişme arasındaki ilişkinin önemli olduğuna dikkat çekilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Serbest Piyasa Ekonomisi, Geçiş Ülkesi, Yoksulluk, İnsani Gelişme

ABSTRACT

POVERTY IN TRANSITION ECONOMIES

Gizem KAŞIKÇI

Msc. Thesis, at Economics

Supervisor: Dr. Abdullah ÖZDEMİR

The process of abandoning disusing central planning creates an economic system based on competition, foreign capitalism and privatization. In central economic systems in which the government holds the most fundamental and determinant in social and economic areas at hand, however transition to free market structure means that this power decreases or even demolishes. The focus first chapter of the study is in the transition economies. The notion of transition economies have come to existence in literature for the past 30 years and it includes the changes in related countries economies and political structures. Transition is the process of fundamental change in institutions and rules. The countries previously governed by socialist system and willing to be transferred to free market economy have to change their political and economical structures. In addition to that changes regarding social and economical situations are desired in such countries. To clarify the relationship between them, poverty as the main problem in social and economical issues in present and past, has been elaborated thoroughly. Human developments and poverty index are the main guides to see the changes and compare them. Economic growth and social aspects such as health and education are of great importance in understanding the relationship between demographic issues and human developments.

KEYWORDS: Free Market Economy, Transition Country, Poverty, Human Development

ÖNSÖZ

Çalışmada, Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, ülkeleri yoksulluk ve insani gelişme açısından ilgili literatürün taranarak incelenmesi, birtakım veriler kullanılarak en küçük kareler yöntemiyle bu incelemeye ilişkin ekonometrik ve iktisadi yorumlar yapmak amaçlanmıştır.

Gerçekten emek harcıyıp sonuçlandırdığım çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi ve aynı zamanda danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR' e, değerli eleştirileriyle tezin şekillenmesinde yardımcı olan jüri üyeleri Yrd. Doç. Dr. Funda ÇONDUR ve Yrd. Doç. Dr. Şansel ALDEMİR ÖZPINAR' a, kendisinden çok şey öğrendiğim, bana son bölümde engin ekonometri bilgisiyle destek veren Prof. Dr. Sacit Hadi AKDEDE' ye ve yüksek lisans eğitimim boyunca bana birçok unutamayacağım imkân yaratan ve tanıyan, eğitim ve kişisel hayatımda çok önem verdiğim ve bana önemli hissettiren Doç. Dr. Hatice EROL' a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Sadece bu süreçte değil, hayatımda hiçbir zaman benden sınırsız ve tanımsız destek sağlayan annem Firdes KAŞIKÇI, babam Ahmet KAŞIKÇI ve ablam Gözde KAŞIKÇI' ya teşekkürler ediyorum.

Gizem KAŞIKÇI

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ	xi
İÇİNDEKİLER	xiii
KISALTMALAR	xvii
TABLolar LİSTESİ.....	xix
GİRİŞ	1
1. GEÇİŞ EKONOMİLERİ.....	3
1.1. Geçiş Ekonomisi Tanımı ve Özellikleri	3
1.2. Merkezi Planlamadan Serbest Piyasaya Geçiş Stratejileri	5
1.2.1. Planlı Ekonomiden Piyasa Ekonomisine Geçişin Temel Zorlukları.....	7
1.2.2. Geçiş Sürecinde Ekonomik Değişimler ve Sorunlar	7
1.2.3. Geçişin Diğer Sorunları	9
1.3. Geçiş Ekonomilerinde Ülke Stratejileri ve Başlangıç Koşulları	11
1.4. Geçiş Ekonomileri Grupları	15
1.4.1. Birinci Grup: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyeti Devletleri.....	17
1.4.2. İkinci Grup: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri.....	21
1.4.3. Üçüncü Grup: Orta Asya Ülkeleri	27
1.5. Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme Sürecinin Değerlendirilmesi.....	31
2. YOKSULLUK VE İNSANİ GELİŞİMİŞLİK.....	41
2.1. Yoksulluk Tanımı ve Türleri.....	41
2.1.1. Mutlak Yoksulluk	42

2.1.2. Göreli (Nispi) Yoksulluk.....	43
2.1.3. İnsani Yoksulluk	44
2.2. Yoksulluğa Neden Olan Faktörler.....	44
2.2.1. Büyüme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk	45
2.2.2. Sosyal Dışlanma.....	45
2.2.3. Demografik Unsurlar	48
2.3. Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Yoksulluk.....	49
2.3.1. Gelir Eşitsizliği.....	52
2.3.2. Sovyet Dönemi Gelir Eşitsizliği.....	53
2.3.3. Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Gelir Eşitsizliği.....	54
2.4. İnsani Gelişme	57
2.4.1. İnsani Gelişmenin Tanımı ve Unsurları	58
2.4.2. İnsani Gelişmenin Önemi	59
2.4.3. Yakın Tarihte İnsani Gelişmişlik	60
2.5. Yoksulluk Kıstasları	61
2.5.1. Birleşik Yoksulluk Göstergesi	62
2.5.2. İnsani Gelişme Endeksi.....	63
2.5.3. İnsani Yoksulluk Endeksi.....	65
2.5.4. Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişme Endeksi	67
2.5.5. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi.....	68
3. GEÇİŞ EKONOMİLERİ VE SEÇİLİ ÜLKELERDE İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA.....	74
3.1. Yoksulluk ve İnsani Gelişme Endeksi Ampirik Çalışmalar: Yararlanılan Literatür.....	74
3.2. Analiz	77
3.2.1. Veri Seti	78
3.2.2. Yöntem.....	78

3.2.3. Regresyon Testi ve Sonuçları.....	79
SONUÇ VE ÖNERİLER	84
KAYNAKLAR	87
ÖZGEÇMİŞ	95

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
EAPN	: Avrupa Yoksullukla Mücadele Ağı
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EKK	: En Küçük Kareler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İGE/ HDI	: İnsani Gelişme Endeksi/ Human Development Index
İGR	: İnsani Gelişme Raporu
İYE	: İnsani Yoksulluk Endeksi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MDA	: Merkezi ve Doğu Avrupa
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBGE	: Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişme Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Eski Planlı Ekonomilerde Ekonomik Büyüme, Reform ve Başlangıç Koşulları.....	14
Tablo 1.2. Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları ve Eski Sovyetler Birliği.....	19
Tablo 1.3. Geçiş Ekonomileri Ekonomik Büyüme Oranları.....	20
Tablo 1.4. Kırgızistan'da Özelleştirilen İşletme Sayısı ve Sektörleri (1995-2004).....	37
Tablo 2.1. Geçiş Dönemi Öncesi ve Sonrasında Gelir Eşitsizliğinde Değişim: 1987-88, 1993, 1997-99, 2000-03.....	55
Tablo 2.2. Gelişmişlik Düzeylerine Göre Ülke Örnekleri (2010).....	63
Tablo 2.3. Geçiş Ekonomilerinde ÇBYE Göstergeleri.....	71
Tablo 3.1. Analizin Model Tahmini.....	80

GİRİŞ

İnsani gelişmenin zayıf olması, yoksulluğun maddi olmayan bir boyutudur. Bu bağlamda Adam Smith yoksul olmamayı, “utanç duymadan insan içine çıkma imkânı” olarak tanımlamaktadır. Buradan, bir ülkenin kalkınmasının yalnızca gelirle bağdaştırılmasının doğru olmadığı çıkarılmaktadır. Kalkınmanın temel amacı, finansal zenginlikler artırılırken insanların da uzun, sağlıklı ve rahat bir yaşam sağlayabilmesidir. İnsanların iyi koşullarda yaşamasına olanak sağlayacak gelir düzeyinin altında yaşayan bireyler, aynı zamanda iyi bir eğitim ve sağlıklı yaşam koşullarına da sahip olamamaktadır.

Geçiş ekonomilerinde devletin ekonomi içerisindeki ağırlığı önemlidir. Geçiş ülkeleri, bir taraftan devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya çalışırken diğer taraftan da ekonomik kurumları ve kuralları piyasa sistemiyle uyumlaştırma çabalarında devlete çok önemli görevler yüklemiştir. Merkezi planlı ekonomik modelden serbest piyasa ekonomisine geçiş kavramı, ekonomik faaliyetlerin serbest hale getirilmesi, kaynakların etkin bir şekilde kullanılacak hale getirilmesi, makroekonomik istikrar için piyasa bileşenlerinin geliştirilmesi, özelleştirmelerle ekonomik verimlilik ve etkin yönetimin sağlanması ve tabii ki hukuki bir çerçeve oluşturulmasını içermektedir.

Ekonomik büyüme beraberinde her zaman gelişmeyi sağlamamaktadır. Geçiş ekonomisi Sovyet tipi devletçi bir ekonomik yapıdan liberal bir ekonomik yapıya geçişi ifade etmektedir. Ancak geçiş sürecinde yaşanan sorunlar yoksulluk sorununun daha yoğun yaşanmasına yol açmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, söz konusu geçiş sürecinde olan ülkeleri tek tek ele alıp bu süreçte yoksulluk başta olmak üzere birçok sosyal ve ekonomik problemleri de beraberinde açıklamaya yöneliktir. Bu ana amaç doğrultusunda çalışmanın ilk bölümünde, merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine geçişteki stratejiler ve geçiş ekonomisiyle ilgili kavramlar verilecektir. Ayrıca, bu geçiş ekonomisi ülke grupları ve yaşadıkları yer olacaktır.

İkinci bölümünde, yoksulluk ve insani gelişmişlikle ilgili teorik kavramlar üzerinde durulacaktır. Yoksulluğa neden olan faktörler, geçiş ülkelerinin yaşadığı yoksulluk sorunu ve yoksulluk kıstasları, insani gelişmişlik endeksi de göz önünde bulundurularak çalışmada yer olacaktır.

Üçüncü ve son bölümde ise, yoksulluğa etki eden ekonomik ve sosyal göstergelerin, geçiş ekonomisi ülkelerinde ne denli etkili olduğu ekonometrik bir çalışma ile gösterilmeye çalışılacak ve sonuç bölümüyle çalışma sonlandırılacaktır.

1. GEÇİŞ EKONOMİLERİ

Geçiş ekonomileri kavramı yaklaşık otuz yıldır literatürde yer almaktadır ve ilgili ülkelerin ekonomik ve siyasi açıdan değişimlerini kapsamaktadır. Geçiş temel olarak, kural ve kurumların değişmesi sürecidir. Önceden sosyalist sistemle yönetilen ülkeler, piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşarken ekonomik ve siyasi kurallarını ve yapılarını değiştirmektedir.

Geçiş ekonomilerinin coğrafi, ekonomik ve tarihi geçmişlerinin yanı sıra, hükümetlerin uyguladıkları politikadaki istikrarı, geçiş sürecinin başarılmasında önemli farklılıklar doğurmaktadır. Burada konu edilen geçişin iki önemli ayağı bulunmaktadır: Birincisi, devletin bütün kurumları ile piyasa kurallarına entegrasyonu, ikincisi ise diğer ekonomik ajanların bu kuralları benimsemesidir (Koçak ve Kızılkaya, 2009: 2).

Melo (1997) makalesinde geçiş ekonomilerinde ihtiyaç duyulan ekonomik reformların yapılabilmesi ve piyasaya işlerlik kazandıracak kurumların oluşturulabilmesi için öncelikle demokrasi, adalet, güvenlik gibi konularda atılımlar gerçekleştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Devletin asli görevleri olarak kabul edilen bu kurumların varlığı uluslararası organizasyonlarda yer alabilmek için de gereklidir (Yavuz, 2005: 32).

1.1. Geçiş Ekonomisi Tanımı ve Özellikleri

Geçiş ekonomileri, eskiden sosyalist ekonomik düzene sahip az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, günümüzde piyasa ekonomilerini oluşturmaya çalışmalarını kapsamaktadır. Geçiş ülkeleri, devletin ekonomideki rolünü azaltmaya çalışmaktadır, bunu yaparken ekonomik kurumların piyasa ekonomisine uyum göstermeye çalışılması sağlanmalıdır. Burada devletin görevi, sahip olduğu ekonomik alandan çekilmesidir.

Piyasa ekonomisine geçiş, açık toplum olmayı gerektirmektedir. Uygulanacak reformların halka bütün açıklığı ile anlatılması ve halkın desteğinin sağlanmasının, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve dışa açıklık gibi kuralların piyasa ekonomisinin vazgeçilmezleri olduğu tartışılmaktadır. Ayrıca, özelleştirme uygulamalarının geçiş ekonomisinde önemli bir unsur olduğu bilinmektedir (Koçak ve Kızılkaya, 2009: 3).

Geçiş ekonomisindeki ülkelerin merkezi idarenin hâkim olduğu ekonomik düzenden piyasa ekonomisine geçerken yaşadığı süreci Kornai şu şekilde ifade etmektedir: “Sosyalizmden kapitalizme geçiş, özel mülkiyete karşı anayasal hükümlerin tasfiyesi, özel teşebbüsün resmi düzeyde teşviki, özelleştirmenin özendirilmesi ve kapitalizmin yanlısı ideolojilerin savunulabilmesinin legal hale getirilebilmesi süreçlerini ihtiva eder. Bununla birlikte, kapitalizmi toplum üzerine empoze etmeye gerek yoktur. Herhangi bir siyasal parti tarafından toplum üzerinde uygulanması gereken genetik bir programa ihtiyaç bulunmaz. Yalnızca engeller kaldırılır ve başka hiçbir şey yapılmaya bile kapitalizm er veya geç (tedrici bir şekilde de olsa) ortaya çıkar”. Diğer yandan Avusturya ekolü iktisatçılardan Peter Boettke’ye göre: “Söylenmesi kolay ve uygulaması zor olsa da, eski sosyalist planlı ekonomilerin yapması gerekenler açık ve nettir. Eğer ortada siyasal açıdan bir tekelci yapı varsa bunu demokratik rekabetçi bir düzenle, iktisadi tekel varsa bunu rekabetçi firma düzeni ile, eğer ortada kıtlıklar varsa bunu serbest fiyat mekanizması ile, eğer enflasyon varsa bunu sıkı para politikası ile, mali dengesizlik varsa bunu mali disiplin ilave çalışma caydırılıyor ise bunu da çalışmayı teşvik edici politikalarla değiştirmek gerekmektedir” (Tandircioğlu, 2002: 203- 204).

IMF’nin geçiş ekonomilerinde yapılması gerekenlerle ilgili yaklaşımları şöyledir: Öncelikle liberalleşme ve makro istikrarın sağlanması konularında hükümetler acele etmelidir. İkinci olarak, özelleştirme ve yeniden yapılandırma belli bir adaptasyon süresini gerektireceğinden yavaş yavaş yapılmalıdır. Daha sonra, yasal ve kurumsal reformlar aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmeli ve son olarak çıktı düşüşü ve enflasyon yaşanmaması için başlangıçta makro istikrar sağlanmalıdır (IMF, 2000: 2- 7).

Havrylshyn ve Wolf (1999) geçiş ekonomilerinin temel özelliklerini şu şekilde sıralamışlardır:

1. Ekonomik faaliyetler, fiyatlar ve piyasalar serbestleştirilmekte (liberalleşmekte) ve buna paralel olarak etkinliği arttırmak için kaynakların yeniden tahsisi yapılmakta,
2. Makroekonomik istikrar için piyasa temelli ve dolaylı enstrümanlar geliştirilmekte,

3. Özelleştirme yoluyla işletmelerin yönetim ve ekonomik etkinliğinde artış sağlanmakta,
4. Ekonomide etkinlik artışı için belli bir süre sıkı bütçe politikası uygulanmakta,
5. Mülkiyet hakları, kanun hükümleri ve şeffaf pazara giriş düzenlemelerini korumak için kurumsal ve yasal çerçeve oluşturulmaktadır (Çatalbaş ve Yıldırım, 2008: 135- 136).

1.2. Merkezi Planlamadan Serbest Piyasaya Geçiş Stratejileri

Merkezi planlamanın terk edilmesi süreci, rekabetin, yabancı sermaye ve özelleştirmeye dayalı bir ekonomik sistemin varlığını doğurmaktadır. Merkezi ekonomik yapı, devletin ekonomik ve sosyal alanda en temel ve en belirleyici güç olduğu; serbest piyasaya geçiş ise devletin bu gücünün azaltılması hatta yok edilmesi anlamına gelmektedir.

Piyasa ekonomisine geçiş uzun ve zorlu aktiviteler gerektirir. Yeni kurumsal düzenlemeler geçişin başarısı için anahtar öneme sahiptir. Piyasa ekonomisi sadece bir serbestleşme ve özel mülkiyetin sağlanması hareketi değildir, aynı zamanda kurumsal adaptasyon gerektirir. Bu nedenle de geçişin ancak aşamalı bir tarzda gerçekleştirilebileceğini ileri sürer. Çünkü yeni organizasyonlar, yeni yasalar ve ekonomik davranışlar aniden değiştirilemez. Şok stratejiler serbestleşme hareketi ve piyasalara istikrar kazandırmada etkili olabilir ancak; bu da pek çok sosyal probleme neden olmaktadır. Yine şok stratejileri uygulamak için güçlü iktidarlar gerekir, ancak bütün geçiş ülkelerinde siyasi istikrardan söz etmek çok güçtür (Yavuz, 2005: 32-33).

Kolodko'nun (2004) da makalesinden yola çıkarak, iktisatçılar genel olarak iki tür geçiş stratejisi olduğunu savunmuşlardır. Bunlardan ilki, “şok terapisi”, ikincisi ise “aşamalı strateji” adlarıyla anılmaktadır. Bu ayrımın temelini, Polonya ve Macaristan'da serbest piyasaya geçişte uygulanan iki farklı strateji oluşturmuştur. Polonya birden tüm alanlarda reformu başlatırken, Macaristan daha yavaş serbestleşmeyi tercih etmişti. Şok terapisi ve aşamalı stratejiler arasındaki farklar reformların yapıldığı süre, reformların kapsamı ve yapılış şekline bağlıdır. Özellikle iki strateji arasındaki temel görüş ayrılığı geçişin süresiyle ilgilidir. Geçişin hızı “şok terapisi” stratejisinin belirleyici özelliğini

oluşturmaktadır. Bu görüşe göre, piyasa ekonomisine geçiş mümkün olduğunca kısa sürede gerçekleştirilmelidir. Aşamalı geçiş stratejisini savunanlara göre, piyasa ekonomisine geçiş mümkün olduğunca ekonominin kötüye gitmesini önlemek ve insanları korumak amacıyla aşama aşama yapılmalı, geçiş zamana yayılmalıdır. Bu stratejiyi savunanlar, tutumlarını her ülkenin başlangıç durumunun farklı olduğuna ve her ülkenin serbest piyasa ekonomisine birden geçmeye hazır olmadığına dayandırır. Polonya ve Macaristan'ın uyguladığı geçiş stratejileri arasında çok büyük bir farkın olmadığı anlaşılmıştır. Belirlenen hedefler ve kullanılan araçlar aynı, iki farklı geçiş stratejisi arasındaki esas farkın siyasi olduğu ortaya çıkmıştır. Şok terapisinin esas amacı, eski sistemle bağlarını tamamen koparmak ve sosyalist sisteme dönüş yollarını bir an önce kapatmaktır. Bu anlamda, “şok terapisi”nin esas rakibi aşamalı geçiş stratejisi değil, piyasa sosyalizmidir (Ganmet, 2006: 24- 27).

Şok terapisi ve aşamalı geçiş stratejisi arasında diğer önemli bir fark, reformların kapsamıyla ilgilidir. Şok terapisi stratejisine göre sistematik değişiklikler eşzamanlı olarak bütün sektörlerde yapılmazsa reform tutarsızlıktan zarar görecektir ve başarılı olmayacaktır. Aşamalı geçiş stratejisine göre ise, özellikle yapısal reformların gerçekleştirilmesi zaman alacaktır ve bu yüzden en azından yapısal reformların aşama aşama yapılması gerektiği savunulmaktadır (Dabrowski, 1995: 6).

Aşamalı geçiş stratejisinin daha az sosyal kayıplarla geçişi gerçekleştireceği öne sürülmektedir. Şok terapisiyle geçişi savunanlar ise bu duruma karşı hangi stratejinin daha az sosyal maliyeti olduğunun belli olmadığını savunmaktadır. Buna göre, şok terapisi ilk başta daha kötü bir duruma, yani aşamalı geçiş stratejisinin yol açtığından daha kötü bir duruma yol açsa da, bu durumdan daha hızlı çıkılacaktır. Buna karşılık, aşamalı geçiş stratejisi başlangıçta “şok terapisi”ne göre ekonomik durumu daha az kötüleştirdiği halde, bu durum daha uzun zaman alacak ve yıllarca yaşanacaktır (Lavigne, 1995: 120). Artık hem şok terapisini hem de aşamalı geçişi savunanların genel ortak bir görüş birliğine vardıkları söylenebilir. Genel olarak makroekonomik istikrarın hızlı sağlanması gerektiği, yapısal reformların daha yavaş yapılması gerektiği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Ülkeler serbest piyasa ekonomisine geçerken ne şok terapisini ne aşamalı geçiş stratejisini kullanmaktadır. Sadece hızlı serbestleşen ve yavaş serbestleşen ülkeler vardır. Bununla bağlantılı olarak, değişik geçiş politikalarının

başarılarını belirlemek için yapılan ampirik çalışmalarda ülkeler serbestleşme endeksine göre sıralanmaktadır (Fisher, 2000: 17- 22).

1.2.1. Planlı Ekonomiden Piyasa Ekonomisine Geçişin Temel Zorlukları

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş ülkeler için sancılı ve zor bir dönem olmuştur. Geçişte karşılaşılan temel zorluklar aşağıda sıralanmıştır (Dural, 2007: 56- 57):

- Planlı ekonominin üretim yapısı piyasa ekonomisinin talep yapısına uygun değildir. Tüketicilerin ve özel yatırımcıların tercihleri polit büronun tercihlerinden farklıdır, dolayısıyla nihai talep ve üretim yapısı farklıdır.
- Aynı zamanda sermaye mallarının yapısı da farklıdır. Eski endüstriler terk edilirken yeni endüstriler kurulmaktadır.
- Rekabete maruz kalan birçok fabrika planlı dönemden miras kalan maliyetlerle rekabet edememektedir. Üretim verimliliği gereklidir ki, bu çok zaman birçok işçinin işten çıkarılmasına sebep olabilmektedir.
- Sınırlar serbest ticarete açıldığında ekonomi de dünya ticaretine entegre olmalıdır. Yine bu durum uluslararası işçi hareketine ve sonuç olarak işsizliğe sebep olabilmektedir.
- Fiyatlar, marjinal maliyet ve ücretler iş gücünün marjinal üretim değerine adapte edilmelidir. Bu durum birçok insanın canını yakacak gelir dağılımı değişikliklerine sebep olmuştur.
- Daha modern makinelerle daha büyük üretim değeri sağlayan işçilerin maaşları, planlı rejim döneminde çalışıp aldıklarından daha yüksek olacaktır.

1.2.2. Geçiş Sürecinde Ekonomik Değişimler ve Sorunlar

Başlangıçta politik değişimi izleyen ekonomik çöküş nedeniyle geçiş sürecinde karşılaşılan sorunlar çok daha zor olmuştur. Kumanda ekonomisinin dağılması her şeyin yeniden başlatılması anlamına gelmiştir. Ekonomik faaliyetlerin her aşamasında, yasal altyapının yetersizliği nedeniyle, insanlar her şeyi kendileri düşünüp uygulamak zorunda kalmıştır (Demir, 2004:

83). Geçişi desteklemek üzere 1991’de Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) kurulmuştur. Geçiş sürecinde yapılan düzenlemelerin başında fiyatların serbest bırakılması, özelleştirme, piyasaya giriş ve diğer düzenlemeler, dış ticaretin serbestleştirilmesi, bankacılık reformu, finansal piyasaların kurulması gelmektedir (Dural, 2007: 57).

Geçiş sürecinde yaşanan önemli sorunlardan biri olan yolsuzluk, toplumsal ilişkilerin her alanında ortaya çıkması nedeniyle toplumsal ahlaki değerleri yozlaştırmaktadır ve ekonomik ilişkiler üzerinde de doğrudan bir etki yaratmaktadır. Yolsuzluk iktidar tarafından atanmış veya seçilmiş kişilerin bu yetkileri özel amaçları doğrultusunda kullanması veya buna teşebbüs göstermesidir. Yolsuzluk çok boyutlu alanlarda ve çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden onu basitçe üç kategoriye ayırabiliriz (Altay, 2004: 21):

- i. Özel veya önemsiz yolsuzluk,
- ii. Kamu veya yönetsel yolsuzluk: hükümet resmilerinin rant satması kamusal kazanç sağlaması,
- iii. Genel yolsuzluk: yasaların değiştirilmesi veya yargı yetkisi sayesinde özel amaçlar için yapılan yolsuzluk.

Geçiş sürecinde yaşanan diğer sorun mali disiplinin sağlanmasıdır. Sovyetler Birliği’nde “mali disiplin” bilimsel araştırmaların konusu olmamıştır. Sosyal güvenlik, hükümetin kamu kuruluşlarına desteği ve sivil hizmetlerin sağlanması araştırma konularının başında gelmiştir. Böyle bir durum bütün ekonominin harcama yönlü olması gerçeğiyle açıklanabilir. Bu nedenle, kamu harcamalarının yönetim ve kontrolünün sağlanmasının gerekliliğine ihtiyaç duyulmamıştır. Sadece kamu harcamalarının dağılımı ve önceliği sorununa önem verilmiş, kamu fonlarının etkinliği ve toplam mali disiplinin sağlanması dikkate alınmamıştır. Bu sebepten geçiş sürecinin ilk yıllarında geçiş ekonomilerinin tamamında mali disiplin sorununun yaşandığı bilinmektedir.

Kamu maliyesi literatürü mali disiplin konusunda tek tanım üzerinde henüz uzlaşamamasına rağmen, genel kanaat mali disiplin üç indikatörle karakterize edildiği “kamu harcamaları/ Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH), bütçe açığı/ GSYİH ve dış borç/GSYİH oranları” yönündedir. Bu durumda, mali disiplinin sağlanmasına yönelik mali reformlar 1990’lı yılların ortalarına doğru

başlatılmıştır. Öncelikle kamu harcamalarını azaltmaya yönelik olan bu reformlar yeni bütçe, hazine, vergi sistemlerinin oluşturulması ve mali politikaların çerçevesinin çizilmesi gibi oldukça geniş alanları kapsamıştır. 1990'lı yılların sonuna doğru geçiş ekonomilerinin çoğunda mali disiplin konusunda iyileşmeler görülmüştür. 2000'li yıllarda devam ettirilen mali reformların amacı ise mali disiplini güçlendirmeye yönelik desteklere devam etmek ve sürdürülebilir olmasını temin etmektir. Geçiş ekonomilerinin birçoğunda yüksek vergi oranlarının sürdürülmesine rağmen mali açıkları tamamen ortadan kaldırma imkânı olmamıştır. Bu ülkelerin büyük çoğunluğunda kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı yüksek seviyelerde kalmıştır. Üretim düzeyindeki düşüşler nedeniyle GSYİH'nın da azalmasına ve kamu harcamalarında kesintilere gidilmesine rağmen bu oranların yüksek düzeyde gerçekleşmesi şartı olamamıştır. Çünkü ücretler, emekli maaşları gibi önemli kategorideki harcamalarda kısa dönemde daha fazla kesintilere gidilmesi kolay olmamıştır. Diğer bir neden de, devletin rollerinin azaltılması yönündeki politikaların kapsamlı bir şekilde düşünülmüş olmamasıdır. Devlet ekonomik faaliyetlerin çoğunda yer almıştır. Belirli kamu hizmetlerinin finansmanına yönelik oluşturulmuş bütçe dışı fonlar geçişin ilk yıllarında sık sık başvurulan yöntemlerden olmuştur. Bu fonların kapatılması veya bütçe içine alınması 1990'lı yılların sonunda ancak gerçekleştirilebilmiştir. Dolayısıyla, ekonomide kamu harcamalarının büyüklüğünün ölçülmesinde bu fonlardan yapılan harcamaları da dikkate almak gerekmektedir. Mali reformların yokluğunda kamu harcamaları büyüklüğünün azalmasının en önemli nedeni ise kamu harcamalarında, bu yıllarda gerçekleşen yüksek enflasyon oranlarının altında bir artışın yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla, gerçekleşen yüksek enflasyon karşısında kamu harcamalarının hem nominal, hem de reel değeri oldukça düşmüştür. Eğer kamu harcamalarında enflasyon dikkate alınarak bir artış gerçekleştirilmiş olsaydı, kamu harcamalarının gerçek büyüklüğü oldukça yüksek rakamlarda gerçekleşmiş olurdu. Ancak bu mümkün olmadığı için yüksek enflasyon oranlarındaki artışla kamu harcamalarındaki artış arasında bir fark oluşmuştur. Aradaki bu fark da sosyal maliyet olarak bu hizmetlerden yararlananları olumsuz yönde etkilemiştir (Egeli vd, 2002: 69).

1.2.3. Geçişin Diğer Sorunları

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, ekonomik değişimler ve sorunların yanı sıra sosyal ve daha birçok nitelikte sorunlar da mevcuttur. Piyasa ekonomisinin düzgün işleyebilmesi için sıkı uygulanan yasal bir

çerçeveye ihtiyacı vardır. Özel mülkiyet kadar ticaretin, fiyat oluşumunun, sermayenin ve iş gücünün özgür dolaşımı garanti altına alınmalıdır. Özel sözleşmeler kanunlarca yürütülmeli ve iflasın kuralları oturtulmalıdır. Geçişin en başından itibaren tekelleşmeye ve haksız rekabeti engelleyen yasalar yürürlüğe konmalıdır. Bu özellikle en başta kamu malları özelleştirmeye başladığında çok önemlidir. Çünkü bu dönem hile yolu ile yasa dışı zenginleşme için çekici bir dönemdir. Firmaların işleyişi üzerindeki yasal düzenlemeler yapılmalıdır: muhasebe maliyeti, bilanço, işçi ilişkileri. Geçiş aşamasındaki ekonomi için yatırımların büyüklüğü çok önemlidir. Bu yüzden büyümeyi ve yatırımları teşvik edecek bütün anayasal ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Gelişmiş ve tatmin olmuş batılı ekonomilerin ekonomik faaliyetlerindeki sınırlı yasal düzenlemeler geçiş ekonomileri için iyi bir model değildir. Dolayısıyla gelişmiş ekonomilerin her uygulaması kopya edilmemelidir (Krelle, 2000: 16).

Geçiş ekonomileri için spesifik olan bir durum da geçiş sürecinin sosyal maliyetinin yüksek oluşudur. Sosyalist ekonomik sistem içinde dünyanın diğer bölgelerine göre sosyal açıdan daha eşitlikçi bir düzen içinde yaşamış olan bu toplumlar sistem değişimi sonucu ağır sosyal sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum özellikle üretim düşüşlerinin yaşandığı ve sıkı mali politikalarının uygulandığı ilk yıllarda gerçekleşmekle beraber günümüzde de devam etmektedir.

Geçiş sürecinin sosyal maliyetini şu şekilde özetleyebiliriz:

- ✓ Yoksullaşma,
- ✓ İstihdamdaki düşüş,
- ✓ İşsizlikteki artış,
- ✓ Gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması,
- ✓ Kamu hizmetlerinin kötüleşmesi ve sunumunun zorlaşması,
- ✓ Hastalıkların yaygınlaşması,
- ✓ Doğum oranındaki düşüş,
- ✓ Ölüm oranlarının yükselmesi,

- ✓ Nüfusun azalması,
- ✓ Suçluların artması,
- ✓ Yolsuzluğun artması,
- ✓ Askeri çatışmalar.

Sosyal maliyetin en fazla yansıdığı kesimler ise sanayi çalışanları, bütçe çalışanları, emekliler, kırsal kesim, çocuklar, mülteci ve kimsesiz insanlar, tasarruf sahipleri vb. olmuşlardır. Geçiş sürecinin getirdiği sosyal maliyetlerin ortadan kaldırılması için geçiş ekonomisi ülkeleri bu konuda uluslar arası işbirliği çerçevesinde de hareket etmektedirler. Özellikle yoksulluğun azaltılması yönünde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Dünya Bankası'yla yapılan ortak işbirliği kapsamında ortak kısa ve uzun vadeli programlar hazırlanarak uygulanmaktadır.

Geçiş sürecinin getirdiği sorunların çözümü kuşkusuz kısa zaman periyodunda çözülmesi kolay olmayan türdendir. Geçiş döneminin başlarında en önemli sorun olarak görülen büyüme eksikliği daha sonra ki dönemlerde ortadan kaldırılmış, çoğu ülkede dikkat çekici büyüme trendi sağlanmıştır. Bu aşamada en önemli sorun bahsettiğimiz sorunların ortadan kaldırılmasıdır. Bu da büyük ölçüde yasal ve kurumsal çerçevenin doğru bir şekilde tahsis edilmesini gerektirmektedir. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, mülkiyet hakları, rekabet ortamı gibi yapısal çerçevenin sağlıklı bir şekilde oluşturulması günümüz geçiş ekonomilerinin yapması gereken önceliklerdendir. Alt yapı niteliği taşıyan bu tür çerçevenin oluşturulması büyümenin sürdürülebilirliğini (devamlılığını) sağlarken, sorunların da giderilmesini kolaylaştıracaktır (Akalın, 2002: 24).

1.3. Geçiş Ekonomilerinde Ülke Stratejileri ve Başlangıç Koşulları

Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerin hepsinde amaç, etkin bir piyasa ekonomisine sahip olmak ve bunun için gerekli olan koşulları başarıyla gerçekleştirmektir. Ancak, sözü edilen amaç doğrultusunda, söz konusu olan ülkelerin hepsi aynı başarıyı gösterememiştir. Bunun nedeni, bu ülkelerin aynı başlangıç şartlarına sahip olmamasıdır. Geçiş ekonomilerinin başlangıç koşulları coğrafi, ekonomik, tarihi ve kültürel geçmişleri, nüfusu, doğal kaynakları açısından farklılıklar sergilemeleri, ekonomik geçişin uygulanmasında gerekli

kamusal değişiklikleri yapmada farklı performans sergilemelerine yol açmıştır. Ayrıca dışsal baskı ve fırsatlar ile hükümet politikaları beşeri sermaye ve demografik güçler de büyüme performanslarını etkileyen unsurlar olarak ortaya çıkmıştır (Egeli ve Emsen, 2002: 35).

Geçiş ekonomisi ülkelerinin farklı potansiyelleri ve başlangıç koşulları, gelişmişlik düzeyi, yapısal ve makroekonomik çarpıklıkların boyutu, sosyalist rejimin geçerli olduğu süre, sosyalist dönemde reformların varlığı ve kapsamı, sosyalist ülkeler arasındaki ticari sisteme Karşılıklı Ekonomik ve Yardımlaşma Konseyi (COMECON)'ne entegrasyon ya da Sovyet ekonomisine entegre ve bağımlılık derecesi, milli ekonomi içerisinde özel sektörün büyüklüğü, hammadde kaynakları ve onların dünya pazarlarına ulaştırma durumu, reformların başlangıç tarihleri, iç ve dış makroekonomik denge, sosyalist sistemin çöküşünden önce ki siyasi özgürlüklerin ve demokratik hareketlerin boyutları, bağımsızlık yanlısı ve komünizm karşıtı hareketlerin gücü, etnik homojenlik ya da değişkenlik, devlet yönetiminin kalitesi gibi özellikler açısından farklılıklar gösterir. Başlangıç durumunu oluşturan ve ampirik çalışmalarda, örneğin De Melo ve diğerlerinin çalışmasında kullanılan değişik faktörler şunlardır: Gelir düzeyleri, kentleşme oranı, sınıai çarpıklıkları, doğal kaynakların mevcudiyeti, coğrafi konum, 1980'lerin ikinci yarısındaki ekonomik büyüme oranları, baskı altındaki enflasyon, GSMH'daki ticaret oranları ve karaborsa döviz kuru (Ganmet, 2006: 20-21).

EBRD'nin yayınlamış olduğu "Transition Report-1999" adlı raporda, reform sürecinin başlangıç şartlarına ayrı bir önem verilmiş ve şu şekilde ifade edilmiştir:

"...Merkezi Planlama, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin, Baltık Cumhuriyetleri'nin ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin ekonomik yapıları üzerinde son derece yıkıcı etkileri olmuştur. Gelişmemiş sektörlerde ağır sanayileşmeye özel önem verilmiş ve kapalı ticari blok içerisinde aşırı uzmanlaşmaya gidilmiştir. Bölgede özel mülkiyet ve kar amaçlı üretim tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ancak, bu dönemde, merkezi planlanmanın uygulandığı ülkeler arasındaki farklılık daha da artmıştır. Merkezi planlama ile 1945'den sonra tanışan Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetleri'nde dönüşüm süreci, 70 yıllık merkezi planlama geçmişine sahip Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelere nazaran daha kolay olmuştur" (EBRD, Transition Report, 1999: 7).

Geçiş ekonomilerinin dönüşüm süreci, dünyada küreselleşme ve liberalleşme politikalarının arttığı bir döneme denk gelmiştir. Böyle olunca bu ülkeler bir taraftan serbest piyasa ekonomisini tesis etmeye çalışırken, diğer taraftan küreselleşme sürecinde ekonomilerini söz konusu normlara uygun hale getirme çabası içine girmiştir (Miynat, 2004).

1980'lerin sonlarında tüm planlı ekonomilerdeki koşulların birbirine benzediği görülmektedir. Tablo-1'de bu durum değerlendirilmektedir. Kişi başına düşen milli gelir, baskı altına alınmış enflasyon ve başlangıçtaki diğer ekonomik koşullar Tablo 1'de gösterilmektedir. 1989 yılında Arnavutluk, Moğolistan, Bosna ve Hersek, Makedonya, Romanya, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da kişi başına gelir 3.500 dolar civarında iken, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Estonya ve Letonya'da diğerlerinin aksine 8.000 Doların üzerinde olduğu görülmektedir. 1987-1990 arasında bastırılmış enflasyon iki binli yıllardan sonra BDT ülkelerinde diğerlerine göre çok yüksek oranlarda seyrettiği tablodan açıkça görülmektedir (Altay, 2003: 15).

Tablo 1.1. Eski Planlı Ekonomilerde Ekonomik Büyüme, Reform ve Başlangıç Koşulları

Ülkeler	Reel Milli Gelir	Ekon Ref. İndex	Bastırılmış Enflas.	Kişi Baş. Düş. MG	Fiyat Seviyesi	Etnik Azın Oran	Yolsuzluk Oranı	Sivil Top. Oranı
Arnavutluk	86	3.5	4.3	1400	20.1	5	4	3.75
Bulgaristan	65	3.92	18	5000	1855.4	15	3	4.25
Hırvatistan	78	4.17	12	6171	1215.1	22	3	4.5
Çek Cum.	95	6	-7.1	8600	3.6	6	2	6.5
Makedonya	58	3.33	12	3394	856.9	33	3	4.25
Macaristan	95	6.33	-7.7	6810	6.3	9	1	6.75
Polonya	117	6.08	13.6	5150	25.6	2	1	6.75
Romanya	76	3.5	16.8	3470	608.1	11	3	4.25
Slovakya	100	4.42	-7.1	7600	3.6	13	3	5
Slovenya	103	5.83	12	9200	28.1	9	1	6
Estonya	76	6	25.7	8900	179.7	38	2	5.75
Letonya	58	5.5	25.7	8590	110.9	48	2	5.75
Litvanya	64	5.42	25.7	6430	433.9	20	2	6
Ermenistan	41	3.92	25.7	5530	73086.4	6	4	4.5
Azerbaycan	44	3	25.7	4620	17489.7	17	4	3
Beyaz Rusya	77	1.75	25.7	7010	319052	22	3	2.25
Gürcistan	33	4	25.7	5590	328443.3	30	3	3.75
Kazakistan	61	3.5	25.7	5130	50784.8	60	4	3
Kırgızistan	61	4.25	25.7	3180	2620.6	48	4	3.5
Moldova	32	3.83	25.7	4670	2267.6	36	3	4.25
Rusya	55	4.08	25.7	7720	11050	18	4	4
Tacikistan	41	1.87	25.7	3010	297937.2	38	4	2.75
Türkmenistan	44	1.58	25.7	4230	3050547	28	4	2
Ukrayna	37	3.25	25.7	5680	205676.5	27	4	3.75
Özbekistan	88	1.75	25.7	2740	28448.8	29	4	1.5
Yugoslavya	53	3.17	12	4542	44976.3	37	4	3
Bosna	35	1.83	12	3394	35845264	56	3	2
Moğolistan	93	4	7.6	2100	9.3	10	3	4.75

Kaynak: Altay, 2003: 15.

Tablo 1’den ve geçiş sürecindeki ülkelerin diğer ekonomik göstergelerinden yola çıkarak, başlangıç sürecinde bazı ülkelerin diğer ülkelere göre daha iyi durumda oldukları söylenebilmektedir. Önemli olan nokta, bu avantajı kullanarak geçiş sürecini en az maliyetle ve en kısa sürede gerçekleştirmektir.

Piyasa ekonomisi sadece bir serbestleşme ve özel mülkiyetin sağlanması hareketi değildir, aynı zamanda kurumsal adaptasyon gerektirir. Çünkü yeni

organizasyonlar, yeni yasalar ve ekonomik davranışlar aniden değiştirilemediği için, geçiş ancak aşamalı bir tarzda gerçekleştirilebilir. Şok stratejiler serbestleşme hareketi ve piyasalara istikrar kazandırmada etkili olabilir, ancak bu da pek çok sosyal probleme neden olmaktadır. Şok stratejileri uygulamak için güçlü iktidarlar gerekir, ancak bütün geçiş ülkelerinde siyasi istikrardan söz etmek çok güçtür (Özdemir vd, 2012: 118).

Kolodko (2004) neoklasik teorenin kurumsal yoksunluğuna işaret etmektedir. Mevcut ekonomik performans veri olarak alınmıştır. Politik ve ekonomik kurumların varlığı geçişin maliyetini, düşürür ve ürün ve faktör piyasalarına güven verir. Büyümenin açıklanması piyasa kurumlarının varlığı ile mümkündür. Eğer piyasa kurumları otomatik olarak görülüyorsa serbestleşmede ve istikrarı sağlamada da bir artış olmayacaktır. Ekonomide uygulanan istikrar programları arttırıldığında, büyümenin hızlandığı görülmüştür. Fakat tasarruf ve yatırım eksikliği, büyümeye rağmen bir miktar resesyona neden olmaktadır. Kurumsal gelişme Washington konsensüsünün var kabul ettiği bir gelişmedir (Yavuz, 2005: 37).

Başlangıç koşulları açısından en avantajlı ülkeler Orta-Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık devletleri olarak gösterilmiştir. Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Hırvatistan ile birlikte Estonya, Letonya ve Litvanya yukarıda belirtilen başlangıç koşullarının sağladığı yapısal avantajlardan dolayı reformlarda diğer ülkelere göre daha fazla ilerleme kaydetmiştir. Bulgaristan, Romanya, Makedonya, Moldova ve Arnavutluk' un dahil olduğu Güney-Doğu Avrupa ülkelerinin ardından Beyaz Rusya hariç tutulacak olursa Rusya Federasyonu, Ukrayna reformlarda orta düzeyde başarı sağlamış ülkeler olurken; Kafkas ülkeleri Gürcistan, Ermenistan ile birlikte Orta Asya ülkeleri Kırgızistan ve Tacikistan başlangıç koşullarının dezavantajları nedeniyle reformlarda belirli bir ilerleme kaydetmişlerdir. Türkmenistan, Kazakistan ile kısmen Özbekistan doğal kaynak zenginliklerini kullanarak başlangıç koşullarının bu avantajını değerlendirme çabası içerisindeyler (Fishcher ve Sahay, 2000: 4).

1.4. Geçiş Ekonomileri Grupları

20. yüzyılda ekonomik sistemlerin en önemli deneyimlerinden biri, kumanda tipi ekonomik modelden serbest piyasa ekonomisine dayalı modele doğru çok hızlı ve kapsamlı bir şekilde yaşanan geçiştir (Egeli ve Emsen, 2002:

37). Geçiş ekonomileri olarak bilinen ve dünya nüfusunun yaklaşık yüzde otuzunu oluşturan 31 Avrupa ve Doğu Asya lkesi, merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş dolayısıyla transformasyon süreci yaşamaktadır. 1978 yılında ilk olarak reformlara başlayan merkezi planlı ekonomi Çin’den 1991 sonrasında bağımsızlığını kazanan eski Sovyet lkeleri ile Orta-Doğu ve Güney Avrupa ülkelerine kadar pek çok ekonomi yeniden yapılanma ve piyasa ekonomisine geçiş reformlarını uygulamaya koymuştur (Turan, 2006: 4).

1996 yılında Dünya Bankasının “Plandan Piyasaya” adı ile yayınladığı yıllık raporda, geçiş ekonomilerinin piyasa ekonomisine geçmek için  aşamadan oluşan bir programı uygulamaları gerektiği belirtilmiştir. Bu aşamalardan birincisi, devletin dönüşümünün sağlanmasıdır. Bu da devletin ekonomideki kontrolden vazgeçmesi ve fiyatlar ile iktisadi faaliyetleri serbest bırakması ile mümkün olacaktır. Ancak 1990’lı yılların ilk yarısında pek çok ülkede bu nedenle çeşitli istikrarsızlıklar yaşanmıştır. Fiyatların serbestleştirilmesi fiyat artışına yol açmış ve yüksek oranlı enflasyona neden olmuştur. Bunu bütçe açıkları ve dış borçlar izlemiştir. Yüksek enflasyon oranları ancak 1994’ten sonra kontrol altına alınabilmiştir. İkincisi, mülkiyet hakları rejiminin düzenlenmesi ve özelleştirmenin uygulanmasıdır. nc görev ise, yoksulluğun çok önemli problem olduğu bu ülkelerde sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik alanlarında devletin önemli adımlar atması gerekmektedir (Yavuz, 2005: 59).

Eskiden sosyalist sistemle yönetilmiş, ancak şimdi piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkeler, geçiş reformlarının başlangıcında, farklı ekonomik yapılara sahip oldukları için, geçiş konusunda aynı başarıyı gösterememişlerdir. Dönüşüm sürecindeki ülkeleri genel olarak ele aldığımızda, MDA lkeleri ile Baltık Cumhuriyetlerinin, uyguladıkları reform hareketlerinde Avrupa Birliği (AB)’ne tam üyelik konumuna ulaşacak kadar başarılı oldukları, ancak Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra oluşan cumhuriyetlerin uyguladıkları dönüşüm programında beklenen başarıyı gösteremedikleri, yaşanan on yılın muhasebesi olarak karşımıza çıkmaktadır. BDT ve MDA lkeleri geçişin ana unsuru kamu mülkiyetinin özelleştirilmesidir. Kar motifinden faydalanacak daha büyük bir özel sektörün, kaynakları daha etkin kullanması ve daha yüksek ekonomik etkinliğe sahip olması beklenir. Özel sektörün gelişim hızı ve lği hem özelleştirmede hem de yeni yatırımların gerçekleştirilmesinde önemli bir unsurdur (Tandircioğlu, 2004: 373).

Geçiş ekonomileri içerisinde MDA ülkeleri, merkezi planlama ile daha geç tanıştıkları için bu ülkelerdeki özelleştirme çabaları daha başarılı olmuştur. Merkezi planlamanın çok daha uzun süre uygulandığı ülkeler, örneğin BDT içerisinde yer alan Türk Cumhuriyetleri ve Rusya, özelleştirmede beklenen performansı sergileyememiştir (Tandircioğlu, 2002: 204-209).

Geçiş ekonomileri, uyguladıkları reformların derecelerine göre üç ana ülke grubuna ayrılabilir. Birincisi; yavaş uyarlanan ve reformları uygulama konusunda isteksiz görünen BDT ile Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin oluşturdukları devletler. İkincisi; radikal reformlar uygulayarak tam düzenleme sağlayan MDA ülkeleri. Üçüncüsü ise, belli bir büyüme sağlayan ancak piyasa ekonomisine ulaşamayan ve siyasi olarak sosyalizmden henüz vazgeçmeyen Orta Asya Ülkeleri (Yavuz, 2005: 64).

1.4.1. Birinci Grup: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyeti Devletleri

Bu grubu oluşturan devletlerin başlıcaları şunlardır: Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan, Azerbaycan, Moldova, Türkmenistan, Tacikistan, Rusya, Belarus, Gürcistan, Özbekistan, Litvanya, Ukrayna, Slovakya, Estonya, Letonya, Slovenya.

Literatürde geçiş ekonomisi ülkeleri arasında birinci grubu oluşturan BDT ve eski Sovyetler Birliği Cumhuriyeti ülkeleri, serbest piyasa tercihlerini, 1990'lı yıllardan sonra ortaya koymuştur. Çoğunlukla bölgesel huzursuzluklarla uğraşan ve başlangıçta yoksul bir ekonomiye ve gelişmemiş sektörlere sahip olan bu ülkeler, geçişte yeterli başarıyı sağlayamamıştır. Bu ülkelerin tipik özellikleri olarak, yoksulluk, az gelişmiş alt yapı, güçlü ancak esnek olmayan komuta sistemi, büyük bir kamu sektörünün varlığı sayılabilir. Aynı özellikler MDA ülkelerinde de görülmektedir (Altay, 2003: 11- 13).

Altay (2003) yayınladığı makalesinde, BDT ülkelerini aşağıdaki gibi ele almıştır:

- Birinci grup: Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan
- İkinci grup: Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan
- Üçüncü grup: Beyaz Rusya, Moldova, Rusya ve Ukrayna

Birinci grup ülkeler en fazla vergi oranları, yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık, suç ve hırsızlık ve terörizmden şikâyet etmişlerdir. Yeni iş imkânlarının gelişmesinden memnun olduklarını da dile getirmişlerdir. İkinci grup ülkelerde de vergiler birinci sırada yer alırken bunu siyasi istikrarsızlıklar ve yolsuzluk, suç ve hırsızlık izlemektedir. Diğerleri ile karşılaştırıldığında Orta Asya Ülkelerinde yolsuzluğun çok yüksek olduğu görülmektedir. Üçüncü grup ülkelerde ise, diğer gruplardaki gibi vergi, yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık, suç ve hırsızlık en önemli engel olarak görülmektedir (Altay, 2003: 23).

Geçişin ilk yıllarında birçok geçiş ülkesinin hızlı bir şekilde piyasa yönelimli demokrasilere dönüşmeleri beklenmiştir. Bununla birlikte yaşanan süreç göstermiştir ki; bu ülke grupları içerisinde, Baltık Cumhuriyetleri (Estonya, Letonya ve Litvanya), Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Hırvatistan bu beklentilere cevap verirken, Rusya da dâhil BDT ülkelerinin bu yolculuğun tam olarak neresinde olduğu net değildir. Bu iki grup geçiş ülkelerinin hem ekonomik hem de politik düzen bağlamında aralarında gittikçe büyüyen açığı sadece Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki başlangıç koşullarıyla açıklamak yetersizdir. Bu fark, kurumsalçı perspektiften değerlendirildiğinde, daha ziyade bu ülkelerin geleneklerini ve sosyal çevrelerini şekillendiren kültürel ve tarihsel koşullardaki farklılıklara dayandığı görülmektedir (Zweynert ve Goldschmidt, 2006: 895).

Sosyalizmden miras kalan özelliklerin en yoğun bir şekilde geçerli olduğu ülkeler şüphesiz eski Sovyet ülkelerdir. BDT ülkeleri 1990–1991 arasında bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Dolayısıyla ne piyasa hafızaları ne de dış ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla ilişki konusunda tecrübeleri mevcuttu. Bunun yanı sıra bu ülkelerin ekonomilerinde ziraat ve hayvancılık sektörü önemli bir paya sahiptir. İmalat sanayi sektörleri de büyük ölçüde hayvancılık ve tarım sektörüne dayalı olarak kurulmuştur. Diğer sanayi kuruluşları içinde SSCB zamanında bölgesel farklılığı gidermek, istihdam yaratmak amacı ile kurulan fizibilite çalışmasına dayandırılmamış işletmeler çok sayıda vardı. Üstelik bu ülkelerin aralarında ciddi hammadde ve üretim bağı mevcuttu. Genel olarak Orta Asya ülkeleri zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerdir (Ganmet, 2006: 79).

Geçiş sürecindeki başlangıç koşulları açısından Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Baltık Ülkeleri arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Eski Sovyetler Birliği ülkeleri 20- 30 yıl daha fazla

Sovyetler Birliği yönetimi altında kalmışlardır ve piyasa ekonomisi tecrübeleri daha azdır. Diğer yandan kişi başına düşen gelir açısından da dikkate değer farklılıklar söz konusudur. Orta ve Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri en yüksek kişi başına düşen gelire sahip olmuşlardır. Örneğin, 1988 yılında bütün SSCB’de çalışan nüfusun %12’si, Rusya Federasyonu’nun da %6,3’ü ve Beyaz Rusya’da %5’i 75 rubleden daha az ücret alırken; bu oran Tacikistan’da %58,6, Özbekistan’da %44,7 ve Kırgızistan’da ise %37,1’di. Orta Asya Cumhuriyetleri SSCB içinde adeta fakirin en fakiriydiler. Ayrıca Eski Sovyetler Birliği ülkelerinin dış borçlarının da daha yüksek olduğu göz önüne alındığında Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık ülkelerinin diğer geçiş süreci yaşayan ülkelere göre daha şanslı olduğu söylenebilir (Özdemir vd, 2012: 117).

Tablo 1.2. Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları ve Eski Sovyetler Birliği

	Düzeltilmiş kişi başına gelir	Bölge içi ticaretin payı	Tarımın payı	Doğal kaynak zenginliği	Komünist rejim altında geçirdiği yıl
Ortalama tüm ülkeler	4660	23	19	1	58
Orta Doğu Avrupa	5901	18	12	0	43
Baltık ülkeleri	5094	31	22	0	51
Eski Sovyetler Birliği	3517	25	25	1	73

Kaynak: Balcılar, 2002: 104.

BDT ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin oluşturduğu Devletlerin, geçişin başlangıcında GSYİH’ larının yarısına yakınıni kaybettikleri, ancak 2000 yılından sonra istikrarlı büyümeye geçebildikleri görülmektedir. Buna karşın MDA ülkelerinde büyümeye daha çabuk geçildiği tablodan izlenmektedir. Bu ülkeler içerisinde, verilerin alındığı dönemde, en yüksek çıktı kaybını 1992 yılında % 44,9 ile Gürcistan yaşarken, en yüksek büyümeyi 2006 yılında % 34,5’lik oran ile Azerbaycan gerçekleştirmiştir (Özdemir vd, 2012: 117). Aşağıda Tablo 3’de geçiş ekonomilerinin ekonomik büyüme oranları 1992-2010 arası verilmektedir.

Tablo 1.3. Geçiş Ekonomileri Ekonomik Büyüme Oranları

Ülkeler	Büyüme Oranı									
	1992	1993	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Azerbaycan	-22,6	-23,1	-11,8	11,1	26,4	34,5	25,04	10,79	9,29	5
Arnavutluk	-7,2	9,6	13,29	7,3	5,49	5	5,9	7,69	3,3	3,49
Bulgaristan	-7,27	-1,48	2,86	5,72	6,35	6,51	6,44	6,21	-5,51	0,2
Estonya	-21,16	-5,74	4,97	9,55	9,43	10,56	6,91	-5,06	-13,84	1,78
Gürcistan	-44,89	-29,3	2,59	1,83	9,59	9,38	12,34	2,31	-3,8	6,38
Hırvatistan	-11,71	-8,02	6,75	3,75	4,27	4,93	5,05	2,16	-5,99	-1,19
Macaristan	-3,06	-0,57	1,48	6,22	3,89	0,75	0,77	0,82	-6,69	1,17
Kazakistan	-5,3	-9,2	-8,2	9,8	9,7	10,6	8,9	3,29	1,2	6,99
Kırgızistan	-13,8	-15,4	-5,42	5,44	-0,17	3,1	8,54	8,4	2,88	-1,35
Litvanya	-21,2	-16,2	3,29	3,25	7,8	7,84	9,83	2,92	-14,7	1,33
Letonya	-32,1	-4,98	-0,94	6,91	10,6	12,2	9,97	-4,24	-17,9	-0,34
Moldova	-29,1	-1,19	-1,4	2,1	7,5	4,78	3,06	7,76	-5,98	6,93
Makedonya	-6,56	-7,46	-1,11	4,54	4,1	3,95	5,9	4,99	-0,9	0,69
Polonya	2,6	3,79	6,99	4,25	3,61	6,22	6,78	5,12	1,65	3,81
Romanya	-8,84	1,51	7,15	2,1	4,17	7,89	6	9,42	-8,49	0,94
Rusya Federasyonu	-14,5	-8,66	-4,14	10	6,37	8,15	8,53	5,24	-7,81	4,03
Sırbistan	-27,1	-30,5	6,09	5,3	5,6	5,23	6,9	5,51	-3,12	1,76
Slovenya	-5,46	2,84	3,64	4,38	4,49	5,8	6,79	3,49	-7,8	1,18
Tacikistan	-28,9	-16,4	-12,4	8,29	10,48	6,69	7	7,8	7,89	3,79
Ukrayna	-9,69	-14,2	-12,2	5,89	2,69	7,3	7,9	2,09	-14,8	4,19
Özbekistan	-11,1	-2,29	-0,89	3,8	7	7,29	9,5	8,99	8,09	8,5
Çek Cumhuriyeti	-0,51	0,06	5,94	3,64	6,31	6,8	6,13	2,46	-4,14	2,31
Türkmenistan	-5,3	-10	-7,19	18,6	13	11,4	11,8	10,5	6,09	8,1

Kaynak: World Development Indicators, 2010 (Bazı ülkeler veri eksiklerinden yer almamıştır).

BDT ile Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin oluşturdukları devletler, aynı değişim sürecini yaşasalar da bu ülkeler arasında önemli farklılıklar vardır. Örneğin; Beyaz Rusya, Özbekistan ve Türkmenistan diğer cumhuriyetlere göre daha az radikal reformlar yürütmektedirler. Tacikistan'ın ise Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi, gelişme açısından diğerlerinden geride olduğu gözlenmektedir (Altay, 2003: 12).

BDT üyelerinin hemen hepsinde piyasa ekonomisinin gelişmesini frenleyen önemli bir etken, nüfusun büyük çoğunluğunun yeni ekonomik düzenin ortaya koymuş olduğu şartlara alışamamalarıdır. Oysa piyasa ekonomisinin toplumun tüm üyelerinin aktifliği ve girişimciliği ile ayakta kalabileceği ve girişimci

ruhunun herkese hâkim olması gerektiği gerçeği açıktır. Aksi takdirde dönüşümün gerçekleşmeyeceğinin bilinmesi gerekir. Örneğin, Kırgızistan ekonomisi, aşırı bölgesel uzmanlaşma sonucu sadece hayvancılık konusunda gelişim sağlamış ve ülkede yeterli sayıda kalifiye işgücü yetiştirilememiştir. Ülkede liberalizmin yerleşmesi için yapılacak düzenlemeler kadar, topluma piyasa ekonomisi bilinci ve psikolojisini aşılacak da önemlidir. Bunun için de bu işi yapacak liberal düşünceye sahip kararlı kadrolara ihtiyaç vardır (Yavuz, 2005: 65).

Ters endüstrileşme merkezi planlı ekonomilerin tipik özelliklerindedir. Piyasalarını yönlendiren ve bağımsız olan ülkelere geçiş, sosyalist düzende yaşayan ülkelere daha erken başlamıştır. Bunun sebebi; bağımsız olan ülke vatandaşlarının serbest piyasa hakkındaki bilgi düzeylerinin sosyalist ülkelere yüksek olmasıdır. Bir diğer faktör olarak piyasa ekonomisi uygulanan ülkelere olan coğrafi uzaklık sayılabilir. Yine bölgesel huzursuzluklar geçişin başarılmasında önemli bir unsur olmuştur. Eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki çöküntünün özellikleri farklıdır. Öncelikler ulusal hoşnutsuzluklar ve bağımsızlık istekleri başlamıştır. Bir süre de BDT oluşturulmaya çalışılmış, bu ise reformların iyiden iyiye geciktirilmesine neden olmuştur. Bağımsız olan ülke vatandaşlarının piyasa hakkındaki bilgi düzeylerinin sosyalist ülkelere yüksek olması, bu ülkelere reform sürecini daha erken başlatmıştır. Bunların dışında, geçişin başarısı, piyasa ekonomisi uygulanan ülkelere olan coğrafi uzaklık ve bölgesel huzursuzluklar gibi faktörlerden etkilenir (Denizer, 1997: 3- 8).

Reformlardaki gecikmeye rağmen eski sosyalist ülkelere uygulanan reformların kurumsal cephesi, gelişmiş piyasa ekonomilerinden farklı gerçekleşmiştir. Sadece organizasyonu kurmak yeterli değildir. Bağımsız Merkez Bankası ve üstün bir vergi idaresi olmazsa olmaz şarttır. Yine büyümenin etkinliği ve geçişin başarısı için kültürel değişim kaçınılmazdır (Yavuz, 2005: 69).

1.4.2. İkinci Grup: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri

Bu gruptaki ülkeler: Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Arnavutluk, Polonya, Makedonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Yugoslavya, Estonya, Bosna Hersek, Slovenya, Slovakya, Romanya.

MDA ülkelerinde geçiş sürecinin iki önemli ayağı bulunmaktadır. İstikrar ve yeniden yapılanma. Özelleştirme ile hem devletin ekonomideki etkinliğinin

azaltılması amaçlanmakta, hem de kaynakların verimliliğinin sağlanabileceği düşünülmektedir. MDA ülkeleri hem başlangıç şartları açısından hem de geçiş sürecinde yürütülen işlemler açısından diğer geçiş ekonomisi süreci yaşayan ülkelere önemli ayrımlıklar içerir. Bu ülkeler AB'ye olan coğrafi yakınlıklarının yanı sıra, çok uzun süre merkezi planlamanın etkin olmaması, halkın serbest piyasa konusunda bilgi sahibi olması gibi avantajlar nedeniyle reform sürecini daha kolay ve başarılı geçirmektedir. AB, özellikle yatırım ortamının iyileştirilmesi konusunda bu ülkelere önemli maddi ve teknik destek sağlamıştır. Bunun karşılığında MDA ülkeleri yaptıkları özelleştirmelerde Avrupalı yatırımcıya ayrımlıklar tanımıştır. AB'ye üye olan birçok MDA ülkeleri fiyat istikrarı, piyasaların liberalizasyonu, özelleştirme gibi önemli konularda başarı göstermiştir (Koçak ve Kızılkaya, 2009: 12- 14).

Piyasa ekonomisine geçmek isteyen ve bu amaçla yeniden kurumsal yapılanmaya giden ülkeler için dış teknik destek önemlidir. Bu konuda AB'ye aday geçiş ekonomileri avantajlı durumdadır. Çünkü AB'de iyi yetişmiş akademisyen, teknisyen ve finansal asistan bulunmaktadır (Fischer, 2000: 20- 21).

MDA ülkeleri (Baltık Cumhuriyetleri dâhil); bu ülkelere diğerlerine göre reformların daha radikal olduğu görülmektedir. AB'ye girmek isteyen bu ülke grubunda özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren önemli gelişmeler görülmektedir. Ancak, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya gibi ülkelere daha yavaş reformlar yapıldığı söylenebilir (Altay, 2003: 13).

Falcetti, Lysenko, Sanfey (2005) makalesinde geçiş ekonomilerinde büyüme ile reformlar arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmaya göre AB'ye üyelik, geçiş ekonomileri arasında önemli bir fark oluşturmaktadır. AB'ye üye veya aday olan ülkeler, diğerlerinden daha yüksek büyüme oranlarına, daha radikal reform uygulamalarına ve daha yüksek hayat standartlarına sahiptir. MDA ülkelerinin geçiş ekonomisindeki başarısını sağlayan faktörlere, Yavuz (2005) yaptığı çalışmada şöyle yer vermiştir: Geçiş sürecinde halkın desteğini almış, kararlı ve istikrarlı bir hükümetin varlığı, ticari ortaklarla ilişkiler, gelişmiş ülkelere olan coğrafi yakınlık, siyasi güdülerle uluslararası kuruluşlardan mali ve teknik destek sağlanması (Yavuz, 2005: 44).

Altay (2003) makalesinde yayınladığı MDA ülkeleri ise şöyle gruplandırmıştır:

- Birinci grup: Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, Türkiye;
- İkinci grup: Çek Cumhuriyeti, Macaristan Polonya, Slovak Cumhuriyeti;
- Üçüncü grup: Estonya, Letonya, Litvanya.

Genel olarak üç grupta da vergi düzenlemeleri ve vergi oranları yüksektir. Bunu finansman sıkıntıları ve yolsuzluk sorunları izlemektedir. Baltık Ülkeleri'nde devletin alt-yapı, enflasyon, güvenlik ve çevre düzenlemelerine ilişkin yaklaşımının diğerlerine göre daha iyi olduğu belirtilmektedir. Karadeniz Ülkeleri ve Balkan Ülkelerinde alt-yapı önemli bir sorun olarak gösterilmektedir. Ayrıca bu ülkelerde, yolsuzluk ve finansman zorluklarının da söz konusu edildiği söylenebilir. İkinci grup ülkelerde ise en fazla vergi oranlarının yüksekliğinden şikâyet edilmekte olup, enflasyon ve yolsuzluk ve finansman sorunları da dile getirilmiştir. Öte yandan bu ülkelerde diğerlerine oranla yeni iş imkânlarını devletin teşvik ediyor olması dikkat çekicidir. Baltık Cumhuriyetlerinde de olumsuz faktör olarak yoğun bir şekilde yüksek vergi oranlarının öne sürüldüğü görülmektedir. Bunu finansman zorlukları, yolsuzluk izlerken, diğerlerinden farklı olarak bu ülkelerin suç işleme eğilimlerinin yüksekliğinden ve özellikle hırsızlıktan şikâyet etmeleri dikkati çekmektedir. Üç grubun sorun sıralamasında hemen hemen fiyat kontrollerinden hiç şikâyet edilmemesi bu ülkelerde daha önce sözü edilen fiyatların liberalizasyonunun büyük çapta tamamlandığını göstermektedir (Altay, 2003: 23).

“Merkezi planlama”nın geçiş ekonomisi ülkelerinin ekonomik yapıları üzerinde son derece yıkıcı etkileri söz konusu olmuştur. Merkezi planlama ile 1945'ten sonra tanışan MDA ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetlerinde dönüşüm süreci, 70 yıllık merkezi planlama geçmişine sahip BDT ülkeleri nazaran daha kolay olmuştur (Yavuz, 2005: 58).

Geçiş ekonomileri kavramı, 1990'lardan sonra ilk önce MDA ülkelerinin, merkezi planlı ekonomiden vazgeçmeleriyle gündeme gelmiştir. MDA ülkeleri merkezi planlı dönemde yeri geldiğinde SSCB'den bağımsız hareket etmekte ve SSCB'nin özellikle COMECON'daki bazı tekliflerine, politik isteklerine karşı gelmişlerdir. Bu konuda söz konusu ülkelerin gelişmişlik düzeyinin, diğer ülkelere göre yüksek olması ve Batı Avrupa devletlerinin desteğini arkalarında hissetmeleri en önemli unsurlar olarak gösterilir (Çatalbaş ve Yıldırım, 2008: 135).

Avrupa anlaşmalarının temel amacı MDA ülkelerini tam üyeliğe hazırlamak güdüsüyle, AB ülkeleri piyasalarına giriş olanağı sağlamak ve mali yardım sağlayarak bu ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş sürecini kolaylaştırmaktır. Söz konusu anlaşmalar, sanayi ürünlerinde tüm vergilerin ve tarife dışı engellerin kaldırılması, tarım ürünlerinde ise pazara giriş kolaylıkları sağlanmasını öngörmekte, AB ile MDA ülkelerinin gelecekteki ilişkilerinin çerçevesini çizmektedir. MDA ülkeleri, COMECON'dan sonra AB'nin yardımları ile piyasa düzenine geçiş aşamasında hız kazanmıştır. AB'nin MDA ülkelere yönelik politikası üç temel nokta üzerinde şekillenmiştir (Yavuz, 2005: 82):

1. MDA ülkeleri ile ticaretin serbestleştirilmesi,
2. Sanayi, bilim ve teknik alanlarda iş birliği,
3. Mali yardım programı.

Ekonomide devletin ağırlığı özellikle hissedilen MDA ülkelerinde özelleştirme uygulamalarına özel önem verilmiştir. Bu ülkelerde özelleştirme sadece kamu varlıklarının özel sektöre satılması olarak düşünülmemiştir. Özelleştirme ile asıl amaçlanan, uzun süre merkezden yönetilen kapalı ekonomilerin, uluslararası ticaret ve piyasa sistemleri ile uyumlaştırılmasıdır. Bu süreçte gerçekleştirilen en önemli düzenleme, Bulgaristan' da bir anayasa değişikliği ile yabancı sermayeye ulusal sermaye ile aynı oranda koruma getirilmesidir. Bu önemli düzenlemeye karşın özellikle stratejik öneme sahip kamu işletmelerinin özelleştirilmesinde yabancılara bir takım yasaklar getirildiği de görülmektedir (Niyazieva, 2003: 59- 60).

MDA ülkeleri politik istikrar; demokrasi, hukuk sistemi, insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması gibi ortak Avrupa değerlerine dayanmaktadır. Bu genel kriterler dışında üyelik için bazı kurallara uyum şartı bulunmaktadır. Bu kurallardan ilk kategoride olanlar özel ve mutlak bazı gereklilikleri içermektedir. Diğer kategorideki kurallar ise daha geniş kapsamlıdır ve ülkelerin yerine getirebilecekleri değişik seçenekler sunmaktadır. İlk grup kurallara örnek olarak, ortak tarifeler ve gümrük birliğine uyum ile sermaye hareketlerinin tam serbestliği gösterilebilir. Aday ülkelerin mali durumu yeterince sağlıklı değilken, ortak tarifeler ile gümrük birliğine uyum ve sermaye hareketlerinin tam serbestliğinin sağlanıp sağlanamayacağı tartışılabilir. Diğer kategoriye giren kurallar, işgücü

piyasası politikalarının tesisi ve aday ülkelerin sağlık, güvenlik şartları, işçi haklarının savunulması gibi konularda temel koşulları yerine getirmekle zorunlu kılınmaları ile ilgilidir. Mali ve para politikalarına ilişkin olarak başvuran ülkelerden özel şartların yerine getirilmesi beklenmemektedir (DTM, 2004: 1- 2).

Geçiş ekonomilerinde, işgücünün gelişimi, sosyal düzenlemeler ve kurumsallaşma gelişmeleri farklılık gösterir. MDA ülkelerinde sosyal reformlar ve işgücü alanındaki gelişmeler oldukça iyi bir seyir izlemiştir. Rusya ve diğer BDT ülkelerindeki gelişmeler biraz dramatiktir. Bu ülkelerdeki bazı firmalar ve kişiler yasal düzendeki değişime direnmişlerdir. Oysa özellikle AB'ye üye olmak isteyen birçok MDA ülkesi bu alanlarda hızlı reformlar yapmıştır (Yavuz, 2005: 49).

Benzer siyasal ve ekonomik tikanıklara bağlı olarak, MDA ülkeleri ile dağılan Sovyetler Birliği ülkelerinin geçiş sürecinin başlangıcından önceki özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Egeli ve Emsen, 2002: 37- 41):

1. Emek verimliliği, orta gelirli OECD ülkelerinin 1/3'üdür.
2. Ücret oranının, verimlilik veya beşeri sermaye yatırımıyla ilişkisi yoktur.
3. Sanayi sektöründe ücret ayırımı, diğer sektörlerinkinden daha düşüktür.
4. Ücretsiz eğitimin, kırsal kesimde yaşayanların hayat standartlarını iyileştirmek veya fakirliliği ortadan kaldırmak konularında ilerlemeye katkısı yoktur.
5. Hükümetler temelde işsizliğin varlığını kabul etmemiş ve kabul edenlerin de işsizlik artışlarını ele alan politikaları yetersiz kalmıştır.

MDA ülkeleri içerisinde en hızlı iyileşmeyi yaşayan ülke Polonya'dır. Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya 3 yıllık bir dönemden sonra ancak 1993'te büyümeye başlamıştır. Estonya, Letonya ve Litvanya gibi Baltık ülkeleri ile Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya ve Romanya gibi Balkan ülkeleri ancak 1994'te büyümeye başlamışlardır. Eski Sovyetler birliği ülkelerinde ise büyüme ancak 1995 ve 1996 yıllarında başlamıştır (Emsen vd, 2005: 10).

Polonya'nın piyasa ekonomisine geçiş süreci ve bunu takip eden süreçte AB'de tam üye sıfatıyla yerini alması ciddi ve tutarlı bir değişimin somutlaşmasıdır. Polonya, merkezi planlı ekonomide yaşanan sıkıntılardan sonra Doğu Avrupa ülkeleri arasında piyasa ekonomisine yönelik reformları uygulamaya başlayan ilk ülkedir. Bu reformları, dış ticaret performansını arttırması, yabancı yatırımları çekebilmesi ve özelleştirmede önemli adımlar atması ile pekiştirmiştir. Tüm bu adımlarını AB'ye tam üye olmak gibi bir hedefle yani AB çapası nedeniyle daha da azimle atmıştır. Geçiş dönemindeki başarılarına rağmen bu konuda olumsuz sonuçlar elde edilmesinin temelinde yine Polonya'da yapılan reformların sürdürülmesiyle ilgili sebeplere bakmak gerekir. Örneğin, 1999 yılında ülkede idari yapılanma, emeklilik sistemi, sağlık ve eğitim alanlarında ciddi reformlar başlatılmıştır. Tüm bu reformların sürdürülmesinin ülkede ekonomik yönden zorluklar getirdiği ve mali sistem üzerinde baskı yaptığı bilinen bir gerçektir. Diğer geçiş ülkeleri gibi sıkı maliye ve para politikası uygulaması gereken Polonya, aynı zamanda biraz önce belirtilen alanlar gibi birçok alanda idari, mali, ekonomik ve sosyal reformları gerçekleştirmek durumunda da olunca elde edilmesi beklenen başarıların grafiği olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Bu olumsuzluklar, 2001 yılında olduğu gibi dünya genelinde meydana gelen ekonomik durgunluklar ya da gerilemelerle daha yüksek boyutlarda hissedilebilmektedir (Çatalbaş, Yıldırım, 2008: 141- 144).

Johnson, McMillan, Woodruff (1999), çalışmalarında, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya ve Ukrayna'daki özel girişim ve kurumsal reformlardaki gelişmeleri incelemiştir. Geçiş ekonomileri için en büyük zorluk kurumsal reformların yapılmasıdır. Kurumsal reformlar, kamu ve özel sektör arasındaki ilişkileri ve bireyler ile firmalar arasındaki ilişkileri yeniden düzenler. Bu beş ülkede uygulanan, anti enflasyonist politikalar, ticaretin serbestleştirilmesi, banka reformları, yabancı yatırımların ülkeye gelmesi konularında benzer politikalar uygulanmasına rağmen, farklı sonuçlar alınmıştır (Yavuz, 2005: 84).

Sosyalist sistemi öbür ülkelere nazaran daha geç benimseyen Doğu Avrupa ülkelerinin durumu, diğer geçişte olan ülkelerin durumundan bariz bir farklılık göstermektedir. Gelişmiş Avrupa ülkelerine yakınlık, erken başlayan reformlar ve en önemlisi de geçişe başladıklarında var olan potansiyel onları diğer sosyalist ülkelerinden ayırmaktadır. Sosyalist ülkeler arasında var olan ticari sisteme birçok Doğu Avrupa ülkesi daha az bağlıdır. MDA ülkeleri reformlara en erken başlayan

ülkelerdir. Bunlardaki başarı diğer geçiş ekonomisi yaşayan ülkelerden daha ileridedir (Fischer, 2000: 20- 21).

1.4.3. Üçüncü Grup: Orta Asya Ülkeleri

Bu grupta sayabileceğimiz ülkeler, Çin, Vietnam, Kamboçya ve Laos'tur.

Asya ülkelerindeki ekonomik liberalleşme süreci 1970'li yıllarda başlamıştır. Asya ülkeleri ekonomilerinin en tipik özelliği tarıma dayalı yapılarıdır. Yıllarca totaliter rejim altında yaşayan devletlerin dünya ekonomisi ile ekonomik ve siyasi bağları da oldukça zayıftır. Asya ülkelerindeki ekonomik reformlar ilk olarak bu iki alanda yani dünya ekonomisi ile entegrasyon ve tarım sektörünün iyileştirilmesi konularında yapılmıştır. Asya ülkelerinde yaşanan süreç, politik statünün korunarak ekonomik liberalleşmenin sağlanması şeklinde olmuştur (Yavuz, 2005: 89).

Batı yanlısı demokratik Rus seçkinlerinin serbest piyasa ekonomisi yoluyla hızlı bir modernleşmeye geçmek için Orta Asya ülkeleri yükünü üstünden atmak istemesi, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının gerçek nedenidir. Orta Asya ülkelerini hazırlıksız yakalayan bağımsızlığın elde edilmesinden bu yana geçen süre boyunca adı geçen ülkeler egemen ve bağımsız olabilmek gibi önemli bir görevle yüz yüze gelmişlerdir. Bağımsızlık sonrasında ülkelerin devleti inşa etmenin pek çok problemiyle karşılaştığı zor bir süreç içinde ekonomi, Rusya ile olan sıkı bağların aniden kopması ve sonuçta sübvansiyonların durdurulması nedeniyle hızlı bir düşüşe geçmiştir. Kırsal alandaki işsizliğin ve çevresel daralmanın yol açtığı keskin sorunlar bir sonraki aşamada farklı etnik kökenler arasındaki ilişkilerin de kötüleşmesine sebebiyet vermiştir. Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri, merkezi planlı ekonomik sistemden piyasa mekanizmasına geçme hususunda ekonomik dönüşüm programlarını başlatmışlardır. Bu süreçte, klasik üretim yapısı ve buna bağlı olarak da klasik arz ve tedarik sisteminin önemli ölçüde devam etmesi, bu ülkelerin Rusya'ya bağımlılıklarının kısmen devamına yol açmıştır. Eski SSCB ulaştırma altyapısının Rusya Federasyonuna merkezi bir konum sağlaması, Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya bağımlılıklarındaki devamlılığın önemli bir diğer nedenidir. SSCB döneminin ekonomik ihtisaslaşma politikaları da bağımsız kalan Cumhuriyetler arası ticari ilişkilerin sürmesine ve ticaretin büyük ölçüde Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine yönelmesine neden olmuştur. Bu gelişmenin doğal

bir sonucu olarak, Orta Asya ülkelerinin ekonomileri, diğer Topluluk ülkelerindeki ekonomik, hatta siyasi gelişmelere son derece duyarlı hale gelmiş ve ticari ilişkilerdeki aksamalar ciddi ekonomik krizlere yol açabilecek düzeyde olmuştur. Orta Asya ülkelerinin devlet oluşturma süreci kimlik bunalımı, ona eşlik eden etnik düşmanlık ve çatışmaların yanı sıra yoğun ekonomik krizlerin yaşandığı bir ortamda devam etmektedir. Bölgenin önde gelen devletleri, istikrarlı bir devlete sahip olmadan, kalkınmayı ve ekonomik açıdan düzelmeyi başaramayacaklarını anlamaktadır. Piyasa ekonomisinin yanı sıra demokratik sivil bir toplum oluşturmak için güçlü devletlerin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Üstelik bu tür toplumların ve piyasa ilişkilerinin oluşturulmasında devletin kendisinin büyük bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Komünizm-sonrası edinilen tecrübe, ekonomik yapılanma ve değişimlerinden devletlerin kendisinin sorumlu olması gerektiğini göstermiştir (Özdemir ve Çakır, 2009: 33).

Orta Asya ülkeleri diğer geçiş ekonomilerinden ayrı değerlendirilmektedirler. Çünkü bu ülkelerde önemli makro-ekonomik istikrarsızlıklar söz konusu olup, bunun yanında liberalizasyon politikalarını uygulamaktadırlar. Bu ülkeler hızlı ekonomik büyüme ve devlet mülkünün yeniden yapılandırılması konusunda çok büyük isteklilik göstermişlerdir. Reformun ilk yıllarında (1993- 1995) yüksek enflasyon oranları ortaya çıkmış, ancak bu birçok Orta Asya ülkesinde aşağı çekilebilmiştir. Bu ülkelerin özelleştirme faaliyetleri ile yabancı sermayeye çalıştıkları görülmektedir. Orta Asya ülkelerin çoğu WTO(Dünya Ticaret Örgütü)'ya üye olmak için başvurmuşlardır. WTO üyesi olmak isteyen ülkeler global ekonomiye daha hızlı ve başarılı entegre olmak ve kurumsal yapıyı inşa etmek için bu üyeliği önemsemektedirler. Geçiş ülkeleri WTO üyeliğinde izlemeleri gereken zorunluluklarla adeta kendilerini terbiye etmektedirler. Çünkü bu üyelikle diğer ülke engellerine karşı korunabileceklerini ve uluslararası piyasalara daha iyi uyum sağlayabileceklerini düşünmektedirler. WTO ile liberal ticaret rejiminin devamı konusunda siyasi uygunluğu da sağlamaktadır. WTO üyeliğini kendi ticari rejimlerinin reformu için bir fırsat gördükleri de söylenebilir. Ticari politikalardan sapmaların azaltılması, devletin ticari faaliyetlerinin azaltılmasını, tarifelerin düşürülmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması gibi konularda WTO yardımcı olmaktadır. Bazı geçiş ekonomilerinde teknik yardım sunulduğu da görülmektedir (Altay, 2003: 13- 14).

Orta Asya ve geçiş ekonomilerinde piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarının yavaş ilerlemesinin nedeni, planlı ekonomi döneminde tümüyle devlet kontrolünde olan işletmelerin özel sektöre devri çalışmalarının yetersiz kalmasıdır. Dağılan Sovyetler Birliğindeki lkeler 13 yıllık geçiş dönemi boyunca ancak ekonomik değeri çok sınırlı olan küçük boy işletmeleri zelleştirebilmiştir (Acartürk ve Arslaner, 2005: 6).

Orta Asya lkeleri içerisinde Kazakistan sahip olduğu zengin doğal kaynakları ile yoksulluk sorununu üzecek önemli potansiyele sahiptir. lke bu kapsamda yabancı yatırımcıların ilgisini de çekmektedir. Yatırımlar özellikle, sanayi sektöründe yoğunlaşmaktadır. Son dönemde artan petrol fiyatları, bu ilginin artarak devam etmesini sağlamaktadır. Kazakistan'a komşu olan Çin'in petrol talebinin artması ve iki ülke arasında inşa edilen petrol boru hattı neticesinde ülke gelirleri artış gösterebilecektir. Ayrıca lke başkentinin Astana'ya taşınma süreci ülkeye gelen yabancı yatırımların miktarını artırmıştır.

Bölge lkeleri içerisinde Türkmenistan'ın da önemli petrol ve doğalgaz rezervleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, ülkenin elinde bulunan söz konusu önemli kaynakların pazarlamasını gerçekleştirmekte önemli sorunlar yaşamaktadır. lke bu nedenle son dönemde Rusya ve Ukrayna ile dağıtım anlaşmaları yapmak durumunda kalmıştır. Türkmenistan bağımsızlık sonrası ithal ikameci sistem uygulamasına geçmiştir. Bu dönemde uygulanan geniş çaplı sübvansiyonlar, kur ve fiyat kontrolleri yabancı yatırıma uygun olmayan bir ekonomik ortam yaratılmasına neden olmuştur.

Özbekistan tarım ağırlıklı bir ekonomi özelliği göstermesine karşın, ülkede önemli miktarlarda altın rezervi bulunmaktadır. Sahip olunan tarım potansiyeli daha fazla katma değer yaratır bir şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Ayrıca altının saf halde satılması yerine işlenmiş ürünler şeklinde satımı da ülke millî gelirini artırıcı bir etki meydana getirebilecektir.

Kırgızistan bölge ülkeleri içerisinde en fazla altın rezervine sahip ülke konumundadır. Bu özelliği nedeniyle dış ticareti içinde madencilik alt sektörü olarak da altın sektörü büyük bir paya sahiptir. Ülkede retim geri teknoloji araç ve gereçlere dayalı olarak gerçekleştirildiği için verimlilik son derece dşktir. Kırgızistan'da önemli termik santraller bulunmasına karşın altyapının eski olması

nedeniyle yeni yatırımlar yapılması önemli bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır.

Orta Asya ülkeleri içerisinde en yoksul ülke Tacikistan'dır. Bu durumun ortaya çıkmasının nedeni ülkenin tarımsal karaktere sahip olmasıdır. Bağımsızlık sonrası dönemde merkezi devlet örgütünden gelen sübvansiyonların kesilmesi tarım sektörünün gelişimini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Yine bağımsızlık sonrasında ülke içinde yaşanan iç savaş ülke kaynaklarının daha da azalmasına neden olmuştur. Ülkede meydana gelen doğal afetler var olan dengesizliği daha da artırmıştır. Bu nedenle Tacikistan, özel sektör için alt yapı çalışmalarına yönelerek makroekonomik dengesini sağlamaya çalışmaktadır (Özdemir ve Çakır 2009: 39-40).

Çin, Vietnam, Kamboçya ve Laos gibi ülkeler, son zamanlarda, uluslararası kuruluşlar tarafından geçiş ekonomisi yaşayan ülkeler kapsamında ele alınmaktadır. Ancak adı geçen ülkelerde demokratikleşme yönünde bir gelişme yoktur. Bu ülkeler sadece ekonomik ilişkilerde daha çok uluslar arası ekonomiye entegrasyon amacı ile bazı piyasalarını serbestleştirme eğilimi taşımaktadır (Tandırcıoğlu, 2002: 363).

Çin ve Vietnam ayrıca ele alınabilir. Reform Çin'de 1978'de başlamıştır. Reformun ilk yıllarında sosyoekonomik gelişmeler düşük düzeyde olmasına rağmen sonradan büyük hızla büyüdüğü gözlenmektedir. 2000' li yılların başında planlı ekonomik sistemlere sahip sadece iki ülke kalmıştır. Bunlar Küba ve Kuzey Kore Cumhuriyetleridir (Altay, 2003: 13).

Orta Asya ülkeleri grubunda, piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırmak için reformlarını sürdüren Çin incelenmesi gereken önemli gelişmelere konu olmuştur. Çin'de 1970'li yıllardan sonra başlayan ekonomik reform süreci, Çin'i eşi benzeri görülmemiş bir büyüme sürecine sokmuştur. Çin, 1979 yılında 177 milyar dolar ile dünyanın dokuzuncu büyük ekonomisi iken, 2003 yılında 1.26 trilyon dolar ile dünyanın ekonomik devlerinden biri olma yolunda ilerlemektedir. Çin'in bu ekonomik başarısında, Çin Komünist Partisinin kontrolü elinde tutarak, kargaşayı ve mafyayı önlemesi önemli rol oynamıştır. Parti kontrolünü ekonomik ve sosyal birçok alandan çekmesine rağmen, ekonomik büyümenin ve partinin başarısının devamı için serbestleşmenin sürmesi gerekmektedir. Çin, geçiş ekonomileri içerisinde en hızlı büyüyen ülke olarak

dikkat çekmektedir. Ancak Asya ülkeleri ve özellikle Çin'deki hızlı nüfus artışı kısa dönem Kişi Başına GSMH'yi olumsuz etkilemektedir. Çin 1978 yılından itibaren ekonomi politikalarını piyasa ekonomisi ile uyumlu hale getirmeye başlamıştır. Vietnam'da ise reform çalışmaları ancak 1986 yılında başlayabilmiştir. Oysa Doğu Avrupa ve Dağılan Sovyetler Birliği ülkelerinde reform süreci 1989, 1990 ve 1991 yıllarında başlamıştır. Çin'de nispeten erken başlayan reform sürecinde en önemli başarısızlık hükümetin politika uygulamadaki başarısızlığı olmuştur. Çin, siyasal anlamda geçiş süreci yaşamasa da, siyasi kontrol mekanizmalarından bir kısmını sürdürse de, ekonomik alanda yaptığı liberalleşme reformları sayesinde hızla uluslararası piyasalara entegre olmaktadır (Yavuz, 2005: 94).

Genel olarak geçiş ekonomileri enflasyonu kontrol altına almakla birlikte, yetersiz üretim imkânlarına sahip olmaları ve devletin yapısını henüz piyasa mekanizmasına uyumlaştırmaması nedeniyle önemli kamu maliyesi sorunları yaşamaktadırlar. Kamu açıkları ve dış borçlar özellikle Orta Asya Ülkeleri'ni tehdit etmektedir. Devlet vergi gelir mekanizmalarını oluşturamadığı için vergi sistemi etkin değildir (Koçak ve Kızılkaya, 2009: 5).

Orta Asya Geçiş ekonomilerinde, piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarının yavaş ilerlemesi en açık biçimde, planlı ekonomi döneminde tümü devlet kontrolünde olan işletmelerin özel sektöre devredilmesi çalışmalarının yetersiz kalmasıyla açıklanabilir. Devletler, 13 yıllık geçiş dönemi boyunca sadece ekonomik değeri son derece sınırlı olan bir takım küçük boy işletmeleri özelleştirebilmiş, ekonomik değeri yüksek sektörlerdeki işletmelerin özelleştirilmesinde kayda değer bir mesafe alınamamıştır. Ancak burada şunu belirtmek faydalı olacaktır. Piyasa ekonomisinin ya da en azından karma bir ekonomik sistemin benimsendiği ülkelerdeki özelleştirme uygulamalarının başarısı ile kapalı bir ekonomik sistemi benimseyen ülkelerdeki özelleştirmede ulaşılabilecek başarının farklı olması kuşku götürmez (Acartürk ve Arslaner, 2005: 6).

1.5. Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme Sürecinin Değerlendirilmesi

1970'li yılların sonunda, birlikte hareket etmeye başlayan IMF ve Dünya Bankası'nın katkılarıyla neo liberal ekonomi politikaları az gelişmiş ülkelerin büyük bir kısmına hızla yayılmıştır. Bu politikalar, mal ve faktör piyasalarında

fiyat müdahalelerinin kaldırılması, dış ticaretin ve finans piyasalarının serbestleştirilmesi, kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesi, doğrudan yabancı yatırımların ve dış finansal akımların serbestleştirilmesi, eğitim ve sağlık alanı başta olmak üzere sosyal hizmet alanlarında özelleştirmelerin yaygınlaştırılması, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi gibi amaçları ön planda tutarak bu ülkeleri dışa açık serbest piyasa ekonomisi doğrultusunda dönüştürme yolunda etkili olmuştur (Şenses, 2004: 3).

1980’li yıllarla birlikte yeni dünya düzeninin gerektirdiği reformlardan biri, özelleştirme reformudur. Tüm dünyada piyasa ekonomisi yönündeki gelişmeler, kamu sektörünün yeniden yapılanmasını zorunlu hale getirmiştir. Milli ekonomi içerisinde devletin payının küçültülmesi amaçlandığında, bu yöndeki en etkin araç özelleştirme dir. Özelleştirme, genel olarak devletin iktisadi hayattaki faaliyetlerinin sonlandırılması suretiyle piyasa ekonomisinin tesisidir. Özelleştirme piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak tüm uygulamaları kapsar. Daha dar anlamda düşünüldüğünde ise, devletin girişimci olarak ekonomide yer alması sonucunda ortaya çıkan kamu girişimciliklerinin, yani KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsü)’lerin yönetim ve mülkiyetinin özel sektöre devredilmesidir (Tandırcıoğlu, 2002: 205- 207).

1990’lara yaklaştıkça Neoliberal dönüşümün büyüme, istihdam, gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkileri belirginleşmeye başladığında, devlet yönetimindeki gelişme modellerine yönelik eleştirilerin oldukça ileri gittiğine dair eleştiriler de ortaya çıkmaya başlamış, devletin rolü yeniden tartışılır olmuştur. Beraberinde de “ticaret ve sermaye akımlarının liberalleştirilmesi; eşitsizlik ve yoksulluğu azaltma, daha iyi sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik hizmeti sağlama gibi toplumsal hedefleri yerine getirmeye yardımcı olmuş muydu?”, “mal ve sermaye piyasalarında hem artan işlem hacimleri hem de fiyatların eşitlenmesine yönelik eğilimler anlamında eklenilen bir dünya sisteminde, ulusal ekonomiler bu amaçlara ulaşabilmiş miydi?” gibi soruları getirdi. Yanıt olarak, piyasaların düzensiz olduğu ve ancak piyasa mekanizması uygun toplumsal yapının içine yerleştirildiği takdirde düzgün bir biçimde işleyeceği tartışılır oldu. Buradan hareketle, uygulanan politikaların geçmiş toplumsal yapıyı ciddi bir biçimde kırmasının ve piyasa toplumuna geçişin kısa sürede mümkün olmamasının yarattığı sorunlar, Neoliberal ekonomi stratejisini ve devletin ekonomideki yerini yeniden tanımlanmaya zorlamış, öyle ya da böyle devletin yapısal değişim-ayarlar sürecinde merkezde yer alması gerekliliği ile ilgili tartışmalar ‘devletin

kapasitesi' sorununu gündeme getirmiştir. 1980'lerdeki devletin çözülmesi tartışmaları, yerini devletin yeniden yapılandırılması gerektiği tartışmalarına bırakmıştır. Bu durum, fiziki ve sosyal altyapı alanlarında teknolojik kapasiteyi ve endüstriyel rekabet edebilirliği güçlendirmek üzere, devlet için artan rol anlamına gelir (Zafir, 2009: 73-74).

Son yirmi yıla damgasını vuran ekonomik ve politik geçiş dünya nüfusunun ¼'ünü etkilemiştir. Geçiş sürecini yaşayan bazı ülkeler 1995 yılında GSMH'sının yarısını kaybetmiştir. Özellikle dağılan Sovyetler Birliği ülkelerinde, hiper enflasyon yaşanmış, ücretler aniden düşmüş ve yaşam standartlarında önemli kayıplar meydana gelmiştir. Daha önceden görülmemiş bu geçişi tamamlamak üzere, kısa sürede ve sınırlı olanaklarla politik reformları gerçekleştirmek gerekmektedir. Politik ve ekonomik yapı çöktükten sonra geçiş için sistemin değişmesi gerekmektedir. Bu değişimin unsurları; sıkı fiyat kontrollerinin serbestleştirilmesi, dış ticaretin libere edilmesi, paranın konvertibl hale getirilerek sermaye hareketlerinin sağlanması, özel girişimciliğe izin verilmesi, özelleştirme, özel mülkiye yasalarının çıkarılması ve finansal sistemin yeniden yapılandırılmasıdır (Denizer, 1997: 2- 3).

Geçişin başlangıç yıllarında yaşanan ekonomik durgunluk geçiş ülkelerini, milli gelir açısından gelişmiş ülkelerin oldukça gerisine itmiştir. Coğrafi olarak batıya yakın olan ülkelerin durumu diğerlerinden daha iyidir. Bütün geçiş ülkelerinde makroekonomik istikrar, fiyat liberalizasyonu, durgunluğu azaltma, güvenilirlik, yerel girişim, yeni firma kurulmasının önündeki engellerin kaldırılması, küçük çaplı özelleştirme, sosyal güvenlik kurulunun kurulması konularında acil reformlar yapılmıştır. Bununla beraber büyük çaplı özelleştirmeler, ticari bankacılık, etkili vergi sistemi, işgücü piyasasının yeniden yapılandırılması, sosyal güvenlik kurumlarının oluşturulması gibi reformlar kaçınılmaz olup ekonomik ve sosyal huzursuzlukları beraberinde getirmektedir (Özdemir vd, 2012: 118).

İchkildina (2002) özelleştirmenin nihai amaçlarını şu şekilde saymıştır (Yavuz, 2005: 52-53):

- ❖ Yeni mülkiyet ilişkilerinin istikrara kavuşturulması,

- ❖ Bu sistemin devamını sağlayacak mekanizma ve kurumların oluşturulması,
- ❖ Ekonominin mikro ve makro düzeyde etkinliğinin sağlanması.

Özelleştirme, kimi yaklaşımlara göre, yerelleşme (desantralizasyon) düşüncesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu düşünceden hareketle, özelleştirmenin, özellikle demokrasisi gelişmemiş ülkelerde çoğulcu demokrasiyi geliştirici bir araç olarak kullanılabileceği söylenebilir. Diğer taraftan, özelleştirme, kamu örgütlerinin etkinliği ve verimliliği bağlamında da ele alınan bir konudur. Ancak, örneğin yerel yönetimlerde bunun sağlanmasının tek yolunun, “mülkiyeti özel kesime aktarma” anlamında “gerçek” özelleştirme olmadığı; “kamu örgütleri arası rekabet” mekanizmalarının da denenebileceği ileri sürülmektedir ki, bu rekabet yaklaşımı, özel sektörde kullanılan kimi tekniklerin yerel yönetim düzeyinde kullanılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, “geniş anlamda” özelleştirme kavramı içine dâhil edilebilir. Özelleştirme, liberal, siyasal ve iktisadi yapı ve işleyişe sahip toplumlarda kendini gösteren bir krizi aşma uğraşıdır. Bu çerçevede, gelişmiş liberal ülkeler, gelişmekte olan ülkeleri de yeni-liberal politikalar içine çekerek, mevcut ideolojik sistemlerini hem sağlamaştırma hem de yaygınlaştırma amacı güttükleri söylenebilir. Bunun sonucu olarak sürekli daha fazla ülke, liberal iktisadi işleyiş çerçevesinde birbiriyle bir ağ yapısı içinde bütünleşmektedir. Bu aynı zamanda değişik ülkelerde benzer iktisadi ve siyasi politikaları takip etmeyi beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu nedenle, yerelleşme ve özelleştirme politikaları, dünya geneline yaygınlaşma eğilimi göstermektedir. Özelleştirme politikası, kamusal varlıkların iktisadi alan içindeki konumlarına ilişkin olarak liberalleşme ve yeni bir düzen kazandırma politikası olarak ifade edilebilir. Burada kimi devlet tekellerinin kalkması veya bazı kamusal düzenlemelerin kaldırılması ya da yumuşatılması söz konusudur. Ancak özelleştirme politikası kavramıyla yeterince açıklanamayan ve özel kesime ilişkin gelişme ve girişimlerin güçlenmesiyle sonuçlanan “devletsizleştirme” (Denationalisierung) ve kamu düzenlemelerinin dışına çıkarma (Deregulierung) politikaları da geniş anlamda özelleştirme içine dâhil edilebilir. Belirtmek gerekir ki özelleştirme politikaları güçlü bir şekilde ideolojik yaklaşım içermektedir. Sorun, esas itibarıyla kamuya veya piyasaya göre açıklansa da bunlar sıklıkla politik kutuplaşma aracı olmaktadır. Çünkü özelleştirmeye konu olan hususlar kamu yönetimi birimleri (merkezi yönetim, yerel yönetimler) ile kamusal makamlar, partiler, çıkar grupları ve sendikalar arasındaki paylaşım sorunlarıyla

doğrudan ilgili olduğu için politik gündemde sıklıkla tartışmalı biçimde yer almaktadır (Özel, 2007: 59).

Özelleştirme, kamu ve özel sektör arasındaki güç dengelerini yeniden belirleyecektir. Dolayısıyla, özelleştirme sadece mülkiyet haklarının devri olmayıp, bu mülkiyet haklarının devlet güvencesi altında rahatça kullanılabilirdiği bir ortamın yaratılması ile yakından ilgilidir. Devlet kendini ekonomik alandan çekse bile, özelleştirme, piyasaların işleyişi açısından beklentileri karşılamaktan uzak olabilecektir. Çünkü özel sektör özelleştirme ile bir yandan ekonomik güç kazanırken, bunu siyasi güç elde etmek için kullanmaya çalışabilecektir (Yavuz, 2005: 54).

Özelleştirme esas itibariyle liberal ekonomi-politik düzlemde örgütlenmiş toplumlarda görülen bir gelişmedir. Toplumsal yaşamdaki gelişmelere göre şekillenmiş olan kamusal alandaki iktisadi yapı ve işleyiş, çağdaş gelişmelere göre bir biçim almak durumundadır. Bu zorunluluğu oluşturan unsurların hepsinin haklılığı ortaya konulmasa bile birçok toplum özelleştirme girişiminde bulunmaktadır. Örneğin AB'de, özelleştirme konusunda, piyasadan hizmet talep edilmesine esas teşkil eden kurallar çok somut olarak öngörülmüş; ayrıca bunun üye devletlerin ulusal hukukuna dönüştürülmesini sağlayan birçok ilke belirlenmiştir (Yıldırım, 2004: 33).

Özelleştirme uygulamaları, geçiş ekonomisinde en önemli unsurdur. Devletin sahip olduğu ekonomik kurumları elinden çıkararak ekonomik alandan çekilmesi geçişi hızlandıran etkenlerin başında gelmektedir. Geçiş ekonomisi ülkelerinde, dönüşüme uğraması gereken devlet olduğu için devletin ekonomik rolünün ve görevlerinin belirlenmesi gereklidir. Geçiş ülkeleri, bir yandan devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya çalışırken, diğer yandan ekonomik kurumları piyasa sistemiyle uyumlaştırma çabalarında devlete çok önemli görevler yüklemişlerdir. Geçiş ekonomilerinde öncelikle kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması amacıyla fiyatlar ve tüm ekonomik faaliyetler serbest bırakılmıştır. Dış ticaret ve piyasaların serbest bırakılması ile KİT'lerin özelleştirilerek devletin ekonomik faaliyetten çekilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında etkin bir piyasa mekanizması için özellikle mülkiyet haklarının tanımlandığı hukuki ve kurumsal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir (Koçak ve Kızılkaya, 2009: 3).

Geçiş ekonomilerinde özelleştirmenin temel gerekçesi, rekabete dayalı bir piyasa ekonomisinin oluşturulması ve ekonominin yeniden yapılanmasıdır. Bu ve benzeri durumlar, en azından kısa dönemde, görece olarak güçsüz kalabilen mülkiyet haklarına odaklanmaktan ziyade, daha geniş anlamda bir piyasa kültürünün oluşturulması gerekliliği yönündeki inancı artırmıştır. Bu anlamda Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Baltık Cumhuriyetleri de dâhil, eski SSCB ekonomilerinden daha şanslı oldukları söylenebilecektir. Çünkü söz konusu ülkeler, eski SSCB ülkelerine kıyasla, piyasa ekonomisine her zaman çok daha yakın olmuşlardır. Üstelik son yıllarda bu ülkelerden birçoğunun AB'ye üye oldukları göz önüne alınırsa, bu durum daha iyi anlaşılabilir (Güler, 2012: 63).

Kamu mülkiyetinin özelleştirilmesi, BDT, Baltıklar ve MDA'da geçişin ana unsurudur. Kar motifinden faydalanacak daha büyük bir özel sektörün, kaynakların daha etkin kullanımı ve daha iyi ekonomik etkinliğe sebep olması beklenir. Özel sektörün gelişim hızı ve ölçeği –hem özelleştirmede hem de yeni yatırımların gerçekleştirilmesinde- dikkate değerdir. EBRD raporunda belirtildiği gibi, 1999 yılında 26 geçiş ülkesinden yirmisinde özel sektör, milli hâsılının %50'sinden fazlasını üretmiştir. Orta ve büyük ölçekli özelleştirme on ülkede tamamlanmaya yakınken, beş ülke hariç tüm ülkelerde küçük ölçekli özelleştirme görünürde tamamlanmıştır (Tandırcıoğlu, 2002: 212).

Doğu Avrupa ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinde özelleştirme ve piyasa ekonomisine geçiş süreci siyasi bir süreçtir ve bu şekilde de incelenmesi gerekmektedir. Özel mülkiyet haklarının tanınması ve özelleştirme, geçiş sürecinin sadece bir parçasıdır. Bu nedenle, özelleştirmenin yeniden yapılanmaya yönelik diğer reformlardan bağımsız bir şekilde tek başına yapılması, piyasa ekonomisine geçişi sağlamayacaktır (Yavuz, 2005: 53).

Orta ve Doğu Avrupa ile eski Sovyetler Birliği ülkelerinin çoğunda devlet işletmelerinin çoğunun özelleştirilmesi düşünülmektedir. Uygulamada, özelleştirme başlangıçta düşünülenlerden oldukça yavaş ilerlemektedir ve oldukça büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Devlet işletmelerinin gelecekteki karlılığını hesaplamak güç olduğundan, firmanın aktiflerinin değerlendirilmesi sorun olmuştur. Gelişmiş sermaye piyasalarının bulunmayışı, devlet aktiflerinin değerlendirilememesinde önemli bir sorundur. Geçiş ekonomilerinde halkın refah düzeyi devlet işletmelerinin potansiyel değeri ile karşılaştırıldığında oldukça

düşüktür. Eğer satışlar yurttaşlar ile sınırlı kalırsa, bu satın alma gücünün yetersiz kalacağı anlamını taşır. Devlet aktiflerinin piyasa fiyatı çok düşük belirlenecek ve özelleştirmenin kamu gelirlerine ve finansal krizlerin çözümüne katkısı yetersiz olacaktır. Diğer bir alternatif, alıcı bulunabilirse, devlet teşebbüslerini yabancılara satmaktır (Turan, 2006: 4).

Tablo 1.4. Kırgızistan’da Özelleştirilen İşletme Sayısı ve Sektörleri (1995-2004)

Sektörler	1995	1998	2002	2004
Özelleştirilen işletme sayısı	5.874	6.508	6.992	7.107
Sanayi	459	506	535	535
Tüketici hizmetleri	1.896	1.933	1.936	1.936
Verimsiz alan	16	19	24	26
Ticaret ve yiyecek sağlama	1.787	1.892	1.915	1.915
Tarım	348	359	379	380
İnşaat	391	420	430	430
Ulaşım	134	163	172	174
Diğer alanlar	843	1.216	1.601	1.711

Kaynak: Çatalbaş ve Yıldırım, 2008: 148.

Tablo 4’te, 1995-2004 döneminde özelleştirilen işletme sayısının 7.107 olduğu görülmektedir. Ekonomide kamunun ağırlığının istenilen düzeye indirilememesine rağmen bu rakam, 1995 yılı verileri esas alındığında (reform hedefi olarak) özelleştirilen işletme sayısında yaklaşık %20 oranında bir artışı ifade etmektedir (Çatalbaş ve Yıldırım, 2008: 148).

Doğu Avrupa’da, özelleştirilmesi düşünülen kamu kuruluşlarının mülkiyet hakları, işçiler ve işletme yöneticileri arasında belirsiz bir şekilde dağılmış durumdadır. Özellikle Macaristan, Polonya, Çek ve Slovakya gibi bazı ülkelerde, 1970’li yıllarda sınırlı da olsa yapılan, çeşitli reformlar sonucunda işletmelere daha fazla özerklik tanınmış, işçi ve yöneticilere, yatırımlar, ücretler, karın kullanımı gibi bazı konularda karar verme yetkisi verilmiştir. Hukuken mülkiyet yine devlete

ait olmakla birlikte, işçi ve yöneticiler yönetim üzerinde hemen hemen mülkiyet haklarına benzer haklar elde etmişlerdir. Ancak, işçiler ve yöneticiler, kamu kuruluşları üzerinde açıkça tanınmış haklara da sahip değillerdir. Dolayısıyla, böylesine belirsiz bir ortamda, işçi ve yöneticilerin yeniden yapılanma yönünde çaba harcamak yerine, kamu kuruluşlarının mallarını kendi hesaplarına kullanmaya çalışmaları doğaldır. Nitekim Ukrayna, Bulgaristan ve Polonya’da bu gelişmeler gözlenmiştir. Doğu Avrupa’da özelleştirme yönünde üç önemli engel ile karşılaşıldığı görülmektedir (Yavuz, 2005: 53):

1. Yeterli sermaye birikimi bulunmadığı için geleneksel yöntemlerin dışında, yeni bazı yöntemler bulunması gerekmektedir.
2. Özelleştirme kamu kuruluşlarının yeniden yapılandırılması konusundaki diğer reformlarla eş zamanlı olarak yürütülmelidir. Aksi halde sadece mülkiyetin devri, tek başına kaynakların etkin dağılımını sağlamayacaktır.
3. Son olarak, özelleştirme, toplumdaki siyasi yapıyı, toplumsal gruplar arasındaki güç ilişkisini etkileyecektir.

Eski sosyalist ülkeler, mevcut iktisadi devlet tekellerinin yol açtığı sorunlardan kurtulmak için piyasa ekonomisine geçiş ve bu amaçla özelleştirme uygulamalarına başvurmayı tercih etmişlerdir. Bu ülkelerdeki siyasi yapılardaki dönüşümün ekonomik yapıya yansımalarının ilk adımı devlet mülkiyetinden olan işletmelerin özelleştirilmesidir. Devletin, ekonomik ve sosyal yapının en temel ve en belirleyici gücü olduğu bu toplumlarda özelleştirme, salt ekonomik anlamda bir reform değil, aynı zamanda her şeye hâkim olan bu merkezi varlığın muazzam gücünün azaltılması ve genel anlamıyla da toplumsal süreçlerde devletsizleştirme anlamına geliyordu. Tek tartışma konusu, özelleştirmenin biçimi, temposu ve süresiydi (Tandırcıoğlu, 2002: 208- 212).

Polonya’da büyük ve orta ölçekli işletmelerin bir kısmı henüz özelleştirilmemiştir. Rusya’dakine benzer şekilde, firma içi özelleştirme yaygındır. Macaristan’da özelleştirme girişimleri öncelikle büyük ölçekli devlet işletmelerinin firma dışına özellikle yabancılara satılması için yapılmıştır. Ancak dış yatırımcılardan oldukça düşük bir talep gelmiş ve bundan vazgeçilmiştir. Görünüşte satışlar hala firma dışı özelleştirmeye dayandırılmasına karşın, revize

edilen özelleştirme programı etkin bir şekilde firma içi özelleştirmeye dayandırılmıştır. Litvanya'dakine benzer şekilde, Çek Cumhuriyetinde özelleştirme projesi ilk aşamada büyük bir başarıyla tamamlanmıştır. Ne var ki özelleştirilen hisselerin yaklaşık %70'i çok sayıda küçük yatırım fonunun kontrolüne girmiştir. En büyük yatırım fonları devlet bankalarının büyük çoğunluğu ve devletin ağırlıklı payının bulunduğu diğer finansal kuruluşlar tarafından kurulmuştur. Sonuçta, Çek Cumhuriyeti'nde özelleştirme, "mülkiyetin devletten, kısmen devletin sahipliğindeki finansal kuruluşlara transferi" anlamına gelmiştir (Turan, 2006: 4).

Özelleştirme konusunda ülkeden ülkeye farklılık gösteren ve aşılması gerek bir diğer sorun da halkın özelleştirmeye bakış açısı ile ilgilidir. Açıktır ki, piyasa ekonomisi ve piyasa ekonomisine geçişte önemli bir araç olan özelleştirme gibi özünde demokrasi olan uygulamaların baskı ve zorla halka benimsetilmesi, bu olgularla çatışmaktadır. Bu yüzden piyasa ekonomisine geçiş ve bu amaçla gerçekleştirilen özelleştirmenin halk tarafından desteklenmesi şarttır. Eğer bu destek sağlanamazsa, istenilen başarıya ulaşmak mümkün olmayacaktır (Tandircioğlu, 2002: 206).

Yetersiz olan ulusal tasarrufları belli bir düzeye ulaştırarak politikalar dış kaynak gereksinimini azaltması bakımından oldukça önemlidir. Bu amaçla dar olan vergi tabanının genişletilmesi, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması, yatırımları ve üretimi teşvik edici bir vergi politikasının uygulanması gerekmektedir. Ayrıca, özelleştirme yoluyla sağlanacak kaynakların kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını azaltmada kullanılabilecek önemli bir araç olduğu unutulmamalıdır (Canbay, 2005: 9).

Özelleştirme, yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlama fonksiyonuna da sahiptir. Çünkü yabancı sermaye yatırımları ve bu yatırımlar içerisinde yer alan doğrudan yabancı sermaye yatırımları yetersiz yerli rekabeti arttırmakta, önemli konumdaki yabancı firmaların ülkeye girişini sağlamakta, milli ekonomiye ilave kaynak girişi sağlamakta, ürün ve süreç yenilikleri ve teknolojik gelişmeleri hızlandırmaktadır. Geçiş sürecindeki ülkelerin bir kısmında yabancı sermayeye hala temkinli yaklaşmakta, bir kısmında ise yabancı sermaye yatırımları önemli ölçüde desteklenmektedir. Geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye sadece yetersiz yerli rekabeti arttırmaya dayanan bir itici güç değildir. Aynı

zamanda özel maliyetler, kaynaklar ve görülmemiş Pazar olanakları nedeniyle stratejik konumdaki yabancı yatırımları çeken bir cazibe merkezidir (Schusselbaur, 1999: 72). Yabancı sermaye uygulamaları, özelleştirme uygulamaları içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir ve ülke çıkarları doğrultusunda dikkatle değerlendirilmelidir.

Özelleştirmenin geniş anlamda özelleştirme kapsamında değerlendirilen ve mülkiyet transferini içermeyen metotları arasında yasal-kurumsal serbestleşme, fiyatlama, kupon, sübvansiyon, ihale, imtiyaz, yönetim devri, kiralama, yap-işlet-devret, ortak girişim yöntemi ve gönüllü organizasyonlar şeklinde yöntemleri bulunmaktadır. Mülkiyet transferini içeren özelleştirme yöntemleri ise, hisse senedi satışı ve direkt satış yöntemleridir. Özelleştirme uygulamalarının yapılması konusunda fikir birliğinin sağlanması, özelleştirme uygulamalarında başarının sağlanması için tek başına yeterli değildir; özelleştirme uygulamalarında izlenen yöntem de büyük önem taşımaktadır. Piyasa ekonomisinin temellerinin oturduğu bir ekonomik ortamda yapılan özelleştirme ile ekonominin tamamında devletin ağırlıklı paya sahip olduğu ülkelerdeki özelleştirme uygulamaları arasında farklılık olması çok doğaldır. Geçiş ekonomileri içerisinde MDA ülkeleri merkezi planlamayla daha geç tanıştıkları için bu ülkelerdeki özelleştirme çalışmaları çok daha başarılı olmuştur. Merkezi planlamanın daha uzun süre uygulandığı ülkeler, örneğin BDT içerisinde yer alan Türk Cumhuriyetleri ve Rusya, özelleştirmede beklenen performansı sergileyememişlerdir (Tandırcıoğlu, 2002: 223- 224).

Geçiş ekonomilerinin geçirdikleri deneyimlerin ışığında, geçişin ilerleyen zamanları için özelleştirmenin hızlı bir biçimde yapılamayacağı açıktır. Yapılan ampirik çalışmalar da bu fikri desteklemektedir. Örneğin, Fisher ve Sahay' ın yaptığı ampirik çalışma sürece yayılan özelleştirmenin daha etkili olduğunu göstermektedir (Ganmet, 2006: 30).

2. YOKSULLUK VE İNSANİ GELİŞMİŞLİK

Dünya’da yaşanan önemli sosyal ve ekonomik sorunlardan biri yoksulluktur. Bir yandan Dünya’nın çeşitli yerlerinde milyonlarca insan yoksulluk içinde yaşarken aynı zamanda birçok insan yoksulluk riski ile yaşamını sürdürmektedir.

İnsani gelişmenin zayıf olması, yoksulluğun ekonomik boyutunun varlığı kadar sosyal boyutunun varlığını da ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda Adam Smith yoksul olmamayı, “utanç duymadan insan içine çıkma imkânı” olarak tanımlamaktadır. Buradan, bir ülkenin kalkınmasının yalnızca gelirle bağdaştırılmasının doğru olmadığı sonucu çıkarılmaktadır. Kalkınmanın temel amacı, finansal zenginlikler artırılırken insanlara uzun, sağlıklı ve rahat bir yaşam sağlayabilmektir. İnsanların iyi koşullarda yaşamasına olanak sağlayacak gelir düzeyinin altında yaşayan bireyler, iyi bir eğitim ve sağlıklı yaşam koşullarına da sahip olamamaktadırlar (Şeker, 2011: 1).

2.1. Yoksulluk Tanımı ve Türleri

Yoksulluğun genelde gelir esas alınarak belirlenmesinin yanı sıra, yoksulluk kavramı, karmaşık bir yapı göstermektedir ve bu yüzden birçok yönden değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, tanımlanması da oldukça güçtür ve bu konuda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Örneğin, kimileri yoksulluğu, “sistemin yapısından ve işleyişinden güç ve servet dağılımındaki bir sonucu” olarak görürken; kimileri ise, “yoksul olarak tanımlanan kişilerin, eğitimsizlik, beceri ve kapasite gibi bireysel nitelik ve yeteneklerin düşüklüğü nedeniyle ortaya çıkan fırsatlardan yararlanamama durumu” olarak tanımlamaktadır.

Yoksulluk, günümüz dünyasında, karmaşık ve heterojen bir sorun olarak görülmektedir. Özellikle Asya ve Afrika ülkeleri dünyada yoksulluğun yoğun olarak yaşandığı bölgelerdir. Yoksulluk aynı zamanda kişilerin temel gereksinimlerini karşılayamaması olarak ifade edilebilir. Birçok çalışmada yoksulluk istihdamdan, barınmadan, sağlık hizmetlerinden, eğitimden ve sosyal hayatın gereklerinden mahrum olma anlamında kullanılmıştır (Es ve Güloğlu, 2009: 234). Yoksulluk, aynı zamanda, oldukça göreceli bir kavramdır. Her dönemde her toplumda her birey için geçerli olabilecek yoksullukla ilgili ortak kriterler bulabilmek oldukça güçtür. Yaşanılan mekâna ve zamana göre yoksulluk

değişebilmektedir. Aynı zaman dilimi içinde farklı ülkelerde farklı kriterlerle kişiler zengin veya yoksul olarak nitelendirilmektedir. Bu bakımdan Afrika kıtasında az gelişmiş bir ülkede yaşayan bir yoksul ile ABD’de yaşayan bir yoksul arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Yoksulluğu görelî bir kavram olarak yorumlayan bir diğêr yaklaşım, yoksulluğu bireyin gereksinmelerini karşılama derecesi yönüyle toplumun diğêr bireyleri karşısındaki durumuna göre tanımlamaktadır. Yoksulluğun görelî olarak tanımlanmasında ya nüfusun düşük gelirlî bir oranı yoksul olarak alınmakta ya da ortalama gelir düzeyinde bir sınır saptanarak bu sınırın altında gelire sahip olanlar yoksul olarak tanımlanmaktadır (Es ve Güloğlu, 2009: 235).

Geçmişte ve günümüzde, ekonomik ve sosyal sorunların başında gelen yoksulluk sorunu, ekonomik yetersizliğin yanı sıra eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşma zorluğu olarak da incelenmektedir. “Mutlak yoksulluk”, “görelî yoksulluk” ve “insani yoksulluk” olmak üzere üç tür yoksulluktan söz edilir.

2.1.1. Mutlak Yoksulluk

Hane halkı ya da bireylerin yaşamlarını fiziksel olarak sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyulan minimum tüketim seviyesi “mutlak yoksulluk” olarak tanımlanır. İnsanların gelirlerinin temel gereksinimlerini karşılamağa yetersiz kalması, mutlak yoksulluk sınırının altında olmaları anlamına gelmektedir. Dünya Bankası’nın 1990 yılında yapmış olduğu bir çalışmadaki tanımına göre mutlak yoksulluk, bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli minimum kalori miktarı olan 2400 k/cal hesaplamasına dayanılarak geliştirilmiştir. Bu hesaptan hareketle günlük geliri 2400 k/cal besini almaya yetmeyen insanlar “mutlak yoksul” olarak kabul edilmektedir (TÜİK, 2008: 6).

Mutlak yoksulluk çizgisi, toplumdaki genel refah seviyesine ve refah dağılımına bakılmaksızın belirlenmektedir. Yoksulluğu mutlak anlamda tanımlayan yöntemlerden birisi, “temel ihtiyaçlar” yaklaşımıdır. Bu yöntemde, kişinin fiziki varlığını sürdürmeye yetecek minimum günlük besin alımı maliyeti belirlenmektedir. Bu besinleri satın almak için kişinin gereksinim duyuduğu para miktarı, yoksulluk çizgisini göstermektedir. Rowntree (1901), bu maliyetlere kişinin hayatta kalması için diğêr vazgeçilmez ihtiyaçları (barınma ve giyim gibi) karşılamağa yönelik maliyetleri de eklemiştir. Mutlak yoksulluğu tanımlama

çabasındaki bir diğer yöntem, Engel (1883)'in araştırmalarına dayanan yöntemdir. Hane geliri artıkça, yiyecek/gelir oranı yeknesak bir şekilde azalmaktadır. Bu çerçevede yiyecek/gelir oranı refahın bir göstergesi olmakta ve spesifik bir yiyecek/gelir oranı yoksulluk eşiği olarak alınmaktadır. Belirlenen oranın üzerinde yiyecek/gelir oranına sahip olan aileler yoksul olarak kabul edilmektedir. Bu yöntemde kullanılan “yiyecek” tanımında bir sorun vardır. Bu tanıma lüks yiyecekler dâhil mi değil midir? İkinci bir itiraz da bireyler arasında “yiyecek harcamalarına ilişkin tutumlarda büyük farklılıkların olmasıdır. Örneğin, gelirinin büyük bir kısmını yiyecek sepeti dâhilinde olağanüstü pahalı maddelere harcayan zengin kişiler olabilir. Bu yöntemde göre bu kişiler, tuhaf bir şekilde yoksul olarak kabul edileceklerdir. Engel rasyosu yönteminin avantajı, hane halkı ölçüsündeki farklılıkları otomatik olarak ayarlamasıdır. Daha büyük bir aile, daha küçük bir aileye göre daha fazla miktarda yiyeceğe gereksinim duyacaktır. Böylelikle belirli bir gelir düzeyinde daha geniş ailelerin küçük ailelere göre yoksulluk çekme olasılığı daha fazladır (Özpinar vd, 2012: 57).

Mutlak yoksulluk gıda ve gıda dışı bileşenler dikkate alınarak belirlenebilmektedir. Sadece gıda harcamalarını esas alan mutlak açlık sınırının hesaplanması; ‘minimum temel gıda maddesinden oluşan gıda sepetinin maliyetiyle’ hesaplanır. Tüm nüfus için önerilen kişi başına günlük alınması gereken kalori miktarı esas alınarak, bunun altında kalori alan fertler bir yoksulluk çizgisi oluştururlar. Mutlak yoksulluk sınırı gıda harcamalarına ek olarak temel gereksinimleri de (eğitim, sağlık, barınma, giyim) göz önüne alarak hesaplanabilir. Birçok Az Gelişmiş Ülkelerde bu yaklaşım (Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı) temel alınarak mutlak yoksulluk sınırı hesaplanmaktadır (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 62).

2.1.2. Göreli (Nispi) Yoksulluk

Kişilerin yiyecek dışındaki tüketim (giyim, barınak, enerji gibi) gereksinimlerini karşılayabilecek gelirden yoksun olma durumu olarak anlaşılabilir. Kişinin toplumsal olarak yeniden üretebilmesi için gerekli tüketim ve yaşam düzeyinin saptanmasını içeren “görelî yoksulluk” a göre; belirli bir toplumda kabul edilebilir minimum tüketim düzeyinin altında geliri olanlar yoksul olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2008: 607).

Ülkelerin kendi tüketim alışkanlıklarına bağlı olarak geliştirilen “görelî yoksulluk” tanımına göre minimum kalori ihtiyacının yanı sıra, kültürel ve toplumsal açıdan tüketimi yoksul olanlar için de zorunlu görülen malların dikkate alınması öngörülmektedir. Böylece görelî yoksulluk sınırı, bir ülkenin genel yaşam düzeyini yansıtmaması ve içerisindeki eşitsizlikleri açığa çıkarmaması açısından önem taşımaktadır (DPT, 2001: 104).

Görelî yoksulluk çizgisi hesaplanırken atılacak ilk adım araştırmanın yapılacağı sosyal topluluğun ortalama refah seviyesinin belirlenmesidir. Bu aşamada refah ölçüsü olarak hem gelir düzeyi hem de tüketim düzeyi belirlenebilir. Daha sonra bu düzeyin belli bir oranı ise yoksulluk çizgisini verir (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 63).

2.1.3. İnsani Yoksulluk

İnsani yoksulluk kavramı ilk defa, UNDP'nin 1997 yılındaki “İnsani Gelişme Raporu”(İGR) ile ortaya çıkmıştır. İGR, 1990 yılından bu yana UNDP tarafından her yıl yayımlanmaktadır. UNDP hazırladığı söz konusu raporlarda; insani gelişme kavramını, kişi başı gelir hesaplarının ötesine giderek insan kaynaklarının gelişimini, insanı insan yapan özgürlük, kişilik gibi unsurları ve insanın temel gereksinimlerine ulaşma düzeyini bir arada değerlendirmekte ve böylece kalkınma içindeki insanın rolünü ele almaya çalışmaktadır (Demir, 2006: 2).

UNDP'nin tanımına göre “insani yoksulluk”, katlanılabılır bir yaşam için gerekli fırsat ve seçeneklerden feragat etmektir. Bu tanımlamaya göre yoksulluk gelir düzeyi ile ilişkilendirilemez çünkü gelirin ekonomik bir kategori olmasına karşın, yoksulluk insani bir kategori olmak zorundadır. İnsanın sağlık hizmetlerine, temiz su kaynaklarına, eğitim hizmetlerine ulaşılabilirliği, uzun bir yaşam sürme hakkı ve “sürdürülebilirlik” kriterlerine dayalı olarak yeni fırsat ve seçenekleri kullanabilmek için gerekli altyapının varlığı ya da yokluğu ile “insani yoksulluk” kriterleri belirlenmektedir (Pire, 2011: 7- 8).

2.2. Yoksulluğa Neden Olan Faktörler

Yoksulluğu meydana getiren çevresel, ekonomik, siyasal ve toplumsal nedenlerin içinde yer alan ve yoksulluğu etkileyen çeşitli faktörlerin varlığından söz etmek mümkündür. Burada, sadece ekonomik ve sosyal ölçütler yoksulluğa

neden olmamakta, bunların dışında kişilerin yaşadığı çevre, ülkenin sosyoekonomik durumu ve var olan altyapı da yoksulluğa yol açan faktörler arasında yer almaktadır.

2.2.1. Büyüme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Gelir dağılımındaki eşitsizlikler ile piyasa ve ekonomi politikası başarısızlıklarının, büyüme üzerindeki etkilerinin artması, yoksulluğun oluşmasındaki önemli faktörlerdendir. Aynı doğrultuda, yoksul insanların, büyümenin yarattığı fırsatlardan aynı derecede ya da yeterince yararlanamaması, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin büyüme üzerindeki olumsuz etkilerinden biridir.

Büyüme ile yoksulluk arasındaki ilişkide bazı tartışmalı noktaların olması konunun ayrıntılı olarak irdelenmesini gerektirmektedir. Birinci tartışma noktası, büyüme sürecinde gelir dağılımının ne yönde değiştiği ile ilgilidir. Büyüme sürecinde eşitsizliğin önce artması, belirli bir kişi başına gelir düzeyi erişildikten sonra ise azalmasını öngören Kuznets hipotezi, uygulamalı araştırma bulguları tarafından birçok durumda doğrulanmaktadır. İkinci tartışmalı nokta ise büyümenin yoksulluk üzerindeki etkisinin hangi etmenlerden kaynaklandığı sorusuyla ilgilidir. Büyümenin gelir dağılımı ve işgücü piyasaları üzerindeki etkileri burada ön plana çıkmaktadır. Büyümenin hızı yanında, gelir dağılımı üzerine etkisi ve işgücüne katılma oranı, çalışma saatleri, ücret düzeyi, ücret dengesizliği ve işsizlik gibi temel işgücü piyasası göstergelerinin büyümeden ne yönde ve ölçüde etkilendiği önem kazanmakta ve büyüme, gelir dağılımı ve işgücü piyasalarının yoksulluk açısından birlikte değerlendirilmeleri gerekliliğine değinmektedir (Pire, 2011: 19).

2.2.2. Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma kavramı oldukça karmaşıktır ve çeşitli tanımları olmakla beraber genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Henüz çok yeni bir kavram olan sosyal dışlanma tanımlanmaya çalışılırken en çok üzerinde durulan boyutun ekonomik olması yanında kavram, politik, kültürel, sosyal boyutlarda da incelenmektedir.

Genel olarak sosyal dışlanma, insanın sosyal etkinliklerin dışında kalmasını ifade eder. Sosyal dışlanma kavramı, belirli kesimlerin toplumsal bütünü ve sermaye birikim sürecinin dışında kalması ve ekonomik büyümeye yaptığı

katkıdan adil olarak yararlanamamasından dolayı ortaya çıkan ve refah toplumu anlayışının eleştirisine dayanan çok boyutlu ve tartışmalı bir kavramdır. Kavram sadece ekonomik değil ayrıca siyasal, kültürel, hukuki ve kişisel boyutları olan; hem nesnel hem de öznel olarak değerlendirilen bir süreçler bütünü ifade etmektedir (Şahin, 2009: 22).

Sosyal dışlamanın kesin bir tanımı; bir toplumda genel kabul gören kültürel çevre, vatandaşlık ve sosyal entegrasyon paradigmasına dayanır. Bu yapı, insanların aidiyet ve üyelik duygularını belirler ve topluma dâhil olma ile toplumdaki dışlanmanın ne olduğunu algılayışlarına bağlıdır. Gelişmiş ülkelerde *sosyal dışlama* daha çok, uzun dönemli işsizlik, çalışmaya ilişkin hakların yokluğu ve eski refah devleti ile sosyal bağların bozulması süreci ile bağlantılıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ise sosyal dışlama daha çok işgücü piyasasının düzenlenmesi süreci ile ilişkilidir. Üstelik bu tür kırılmalı toplumlarda yalnızca sosyal haklarla yakından ilgili değildir, aynı zamanda sivil ve politik hakların uygulanması ile de ilgilidir. Hakların resmi olarak elde edilmesi ve uygulama arasında temel bir açık vardır. Sosyal dışlama, bireyin dezavantajlarının bir tasviri olarak görülebilir. Bu dezavantajlar; hem düşük refah seviyesi (ekonomik dezavantaj) hem de çalışma, hak kazanma ve resmi haklar yoluyla sosyal hayata etkin olarak katılmama (sosyo-politik dezavantaj) yoluyla kendini belli eder (Özpınar vd, 2012: 28).

Sosyal dışlanma, Durkheim’da “dayanışma” (solidarity) kavramının bir anti tezidir ve marjinalleşme, ilgisizlik (irrelevance) gibi kavramlar da sosyal dışlanmanın yan anlamlarıdır. Eğer bir kişi sosyal olarak dışlanmışsa, bu kişinin etkin bir şekilde topluma dâhil olmada sınırlı bir yapabilirliğe sahip demektir. Yapabilirlik, topluma etkin katılımı olanaklı kılan yeteneğe işaret eder. Bu bağlamda yapabilirlik kavramı, bir kişiyi yoksul yapan temel yapabilirliklerden yoksunluk olarak tanımlandığında yoksulluk ve sosyal dışlanma arasında umut verici bir bağı gösterir. Böylelikle sosyal dışlanma ve yapabilirlik kavramları, sosyal eşitsizlikleri analiz etmede belirgin ve çekici birer kavram olarak sunulur. Bu bağlamda, sosyal dışlanma ve yapabilirlik kavramları, yoksulluk kavramının yeniden oluşturulmasını iki temel yolla kolaylaştırır. İlki, bu kavramlar açık veya zımni şekilde, yoksulluğun göreceli olarak ölçümünü gerektirir. İkincisi ise, sosyal dışlanma ve ekonomik piyasalar arasındaki güçlü bağıdır. Yoksulluk temelde ekonomik bir fenomen olduğundan ve sosyal dışlanma kavramının da çok yönlü ve kompleks bir yapıya sahip olmasından ötürü bu iki kavram birbiri ile uyum sağlar.

görünebilir. Aynı zamanda sosyal dışlanmaya kültürel, kurumsal ve sosyal bir kavramdan çok bir piyasa olgusu olarak yaklaşmak da uygun olmayacaktır. Bununla birlikte, ekonomik piyasalar, sosyal dışlanmaya neden olan çeşitli temel mekanizmalardan biridir. Post endüstriyel refah devletlerinde düşük seviyede ekonomik kaynaklara sahip olmak, sosyal dışlanmanın bir işaretidir (Özpınar vd, 2012: 29).

Sosyal dışlanma, insanların kaynak ve fırsatlara erişimini sınırlandırarak toplumsal ve kültürel yaşama katılımlarına engel olup toplumun uç noktalarına sürükleyen ve onları tecrit edilmiş, güçsüz ve ayrımcılığa uğramış hissettiren süreci açıklamak için kullanılmaktadır. AB' nin de yoksullukla yakından ilgili bir diğer kavram da "korunmazlık (vulnerability)" kavramıdır. İnsanlar, kaynak eksikliği, borç içinde olma riski, kötü sağlık durumu, eğitimsizlik yetersiz barınma ve çevre içerisinde yaşama yüzünden kendi varlıklarının tehlikede olduğu durum, olarak tanımlanabilir (Avrupa Yoksullukla Mücadele Ağı, 2009: 3).

Yoksulluk ve sosyal dışlanma kavramlarının kökenleri farklı olmakla beraber, birbiri yerine geçebilen ve aynı anlamları ifade eden kavramlar olarak kullanıldığı görülmektedir. Yoksullukla sosyal dışlanma kavramları birbiri ile sıkı ilişki içindedir. Yoksulluk sosyal dışlanmaya yol açabilir, aynı şekilde sosyal dışlanma da yoksulluğa neden olabilir. Yoksulluk sınırının altında kaldıkları halde bazı destek mekanizmaları sayesinde fiziksel kaynaklara ulaşmakta ve işgücü piyasasına katılmada sıkıntı yaşamadan rahat bir yaşam sürdüren kişilerin olması mümkündür. Yoksul olan kişilerin de güçlü olan sosyal ağlar sayesinde kendilerini toplumun bir parçası olarak görmeleri mümkündür. Ancak yine de sosyal dışlanmanın yoksulluğu da kapsayan geniş bir anlamı olduğu söylenebilir. Daha geniş bir kavram olmasının nedeni, dışlanmış kişilerin her zaman yoksul olmamalarından kaynaklanmaktadır. Yoksul olmayan kişiler de toplumdan dışlanmış olabilirler ya da kendilerini dışlanmış hissedebilirler. Sosyal dışlanmanın en önemli özelliği, çok çeşitli sosyal problemlerin aynı anda hissedilmesidir. Bu sosyal problemlerden biri yoksulluk olabilir ya da olmayabilir. Dışlananlar mutlaka yoksullar değildir. Birbirinden çok da farklı olmayan gruplar arasında da sosyal dışlanma görülebilir. Modern toplumda herkesin her an yoksul olma riski söz konusudur. Sosyal dayanışma ağları sayesinde birey yoksulluğa düşmüş olsa da çevresindekiler tarafından korunup desteklendikleri için kendisini dışlanmış hissetmemektedir. Ancak bunun tam tersi de mümkündür. Yoksulluk sınırının üstünde olduğu halde ekonomik ölçütler dışındaki ölçütlere

göre çok daha yoksul ve dezavantajlı sayılabilecek kişiler mevcuttur (Tijen, 2009: 85). Buradan da anlaşılabilir gibi yoksulluk ve sosyal dışlanma ilişkisi yadsınılmayacak bir gerçektir.

Gelir düzeyleri toplum ortalamasının çok altında olan, etnik ve dini kökenleri, toplumsal cinsiyetleri, eğitim durumları, fiziksel veya zihinsel engelleri dolayısıyla topluma eşit vatandaşlar olarak katılmakta zorluk çeken kişiler sosyal dışlanma riskine maruz kalmaktadır (Buğra, 2005: 9). Ülke nüfusu, işsiz ve düzgün olmayan bir sosyal güvenlik sistemi içinde yaşıyorsa, sosyal dışlanma riskiyle karşı karşıya demektir. Bu durumu yaşamak zorunda kalan bireyin, toplumsal dayanışma ve birlik için, devlet tarafından, ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının sağlanması ve artırılması gerekmektedir.

2.2.3. Demografik Unsurlar

Az gelişmiş ülkelerde yoğun nüfus baskısı, işgücündeki artışı beraberinde getirmektedir. Hızlı nüfus artışının özellikle az gelişmiş ülkelerde kaynaklara erişimde zorluklara neden olması, kişi başına düşen milli gelirin azalmasına yol açması, besin tüketiminde kişi başına düşen ortalama besinlerin dağılımını azaltması gibi faktörleri tetikleyerek yoksulluğa neden olduğu söylenebilmektedir. Diğer yandan nüfus artışlarının bu ülkelerde yoksulluğa karşı hane halkı düzeyinde alınan bir önlem olduğunu belirten ve hızlı nüfus artışlarının büyümeyi özendirilen olumlu etkileri olduğunu savunan görüşlere de rastlanmaktadır.

Yoksulluk düzey ve profilindeki değişiklikleri belirleyen temel unsurlardan biri de aile yapılarında zaman içinde meydana gelen değişiklikler ve sosyoekonomik değişikliklerin bir yansıması olarak ortaya çıkan yeni hane halkı türleridir. Az gelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışı sonucunda aile yapısı içerisinde çocuk sayısının artması, artan boşanmalar sonucu aile yapısında meydana gelen değişiklikler, çekirdek aileye yönelik ve yükseköğrenim aşamasındaki öğrenci sayısındaki artışı hızlandırdığı, ailelerinden bir ölçüde bağımsız öğrencilerden oluşan hane halklarının yaygınlaşması bu tür değişiklikler arasında sayılabilir. Gelişmiş ülkelerde ise, yaşlıların ayrı hane halkları oluşturmaları, artan boşanmalar, çocuksuz ve tek başına yaşayan bireylerin oluşturduğu hane halkı türündeki önemli artışlar gibi eğilimler çocuklu eşlerden oluşan hane halkı türünün öneminin giderek azalmasına neden olmaktadır (Pire, 2011: 22).

Eğitim durumuyla yoksulluk arasında da gcl bir ilişki vardır. Nüfusun eğitim yapısıyla işgücünün niteliği arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur. IŐgc nitelikli olursa, verimlilik, ücretler ve milli gelirdede bir artış olacaktır. Bireyin nitelikli bilgi ve beceriye sahip olması, gelir dağılımını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Hane halkı reisinin eğitim durumu da yoksulluk araştırmalarında yoksullukla ilgili bir etki olarak ortaya çıkmakta ve hane halkı reisinin eğitim düzeyi arttıka yoksulluk oranının genelde düştüğü gözlenmektedir. Çocukların eğitim masraflarının aileleri tarafından karŐılandığı dŐnldđnde, dŐk gelirli ailelerin çocuklarının en baŐtan önemli bir fırsat eŐitsizliđiyle karŐılaŐmaları da önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Yoksulluğu belirleyen temel unsurlardan biri de başta kırdan kente olmak üzere değişik yerleŐim alanları arasındaki glerdir. Gelişmiş ülkelerde yoksulluk oranının yirminci yüzyıl boyunca azalmasında kentleŐmenin önemli bir rol oynadığı ileri sürülmektedir (Şenses, 2001: 161).

Ekonomik kaygılarla göç eden birey, farklı çalışma ve yaşam koşullarının etkisiyle, zamanla dayanışma duygusundan vazgeçerek bireyselleŐmeye baŐlar. Kentlerde dayanışma duygusunun yerini alan bireyselleŐme, yoksul ailelerin birbirleriyle veya kendi ilerinde olan dayanıŐmalarını da köreltmektedir. Kırsal kesimlerde ise i içe geçmiş yerleŐim birimlerinde aile ve akrabalık ilişkileri halen devam etmekte, dayanışma ve tarıma dayalı ekonomileri olması sebebiyle ailelerin çoğunlukla kendi üretimlerini tktmeleri gıda, barınma gibi yoksunluklarının ortadan kaldırılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Pire, 2011: 23).

2.3. Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Yoksulluk

nce ki bölümlerde karmaşık bir olgu olduğuna değinilen yoksulluk kavramı, gelişmekte olan ülkelerin ve geçiş ekonomilerinin mücadele ettiği en önemli sorunlardandır. Ülkelerin kalkınması açısından, yoksulluk ve yoksulluğun azaltılması güncel sorunların başında gelmektedir.

Yoksulluk, sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de ortak sorunudur. Artık bir kimsenin işi olmaması sebebiyle yoksul sayılmasının yanında, çalışan kimselerin de yoksulluk içinde olduğu görülmektedir. Çünkü küreselleşme ucuz işgücüne ulaŐımı kolaylaŐtırdığından, yoksulluk bu süreçle çođalmıŐ ve önlenemez boyutlara ulaŐmıŐtır (Bacak ve Kara, 2009: 85).

Liberalilerin yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik görüş ve önerileri de şöyledir (Aktan, 2003: 159):

- Bütçe açığı azaltılarak, piyasa ekonomisi güçlendirilmeli ve üretim artırılmalı,
- Düşük vergi oranları ile yatırımların artırılması amaçlanmalı,
- Zorunlu özel sosyal güvenlik ve sağlık sistemi uygulanmalı,
- Özel eğitim kurumları güçlendirilmeli; öğrenim harcı ödemeyecek durumda olanların harçları devlet tarafından karşılanmalı.

Geçiş öncesi, özellikle eski Sovyet ülkelerinde sosyalist bloğu dâhil Orta-Doğu Avrupa ülkelerine göre, yoksulluk düzeyleri 1980’li yılların başlarından itibaren yükselmeye başlamıştır. Geçiş dönemi öncesi bozulan ekonomik yapı ve ideolojik dürtülerle uygulanan tam istihdam politikaları aşırı gizli işsizliği beslemiş; ekonomik sıkıntılar, dış borçların geriye ödenememesi ve hatalı yönetimlerin sonucu 1980’li yılların başından itibaren girilen bir kriz döneminin kaçınılmaz sonucu olarak yoksulluk bölge ülkelerinde gittikçe artmaya başlamıştır (Turan, 2007: 124).

1980’li yılların sonunda Avrupa’da sosyalist bloğun, özellikle SSCB’nin çözülmesi ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başlaması ile genelde küreselleşmeye, bu bağlamda finansal küreselleşmeye hız kazandırıcı etmenler arasında görülmektedir. Türkiye’nin finansal serbestleşme ile küresel ekonomiye eklemlenme sürecinde, yüksek enflasyonist baskının yaşandığı ortamda kamu maliyesindeki dengesizlikler giderek artarken, Merkez Bankasının genişleme ve daralma politikalarının aracı olarak faiz haddini kullanma olanağını yitirmiştir. Diğer taraftan dış ticarete, ulusal üretim, dengenin sağlanması ve korunması gibi amaçlar doğrultusunda kur politikasının belirlenmesi olanaksızlaşmaktadır. Ayrıca faiz ve kurların belirlenmesi özellikle sıcak para girişlerine bağımlı olmaya başlamıştır (Köse vd, 2003: 337- 339).

1990’lı yılların başlarında SSCB’den ayrılarak bağımsızlığına kavuşan ülkelerin ekonomisine geçiş ekonomisi adı verilmektedir. Geçiş ekonomisi Sovyet tipi devletçi bir ekonomik yapıdan liberal bir ekonomik yapıya geçişi ifade etmektedir. Ancak, bu ifade aynı zamanda halkın yoksulluktan kurtulup refaha

ulaşacağı bir süreci de ifade eder. “Çevrede parça merkezde bütünleşmiş üretim ilkesiyle” yapılan üretim planlaması, bağımsızlık sonrasında işsizlik, yoksulluk başta olmak üzere birçok sosyal ve ekonomik problemleri de beraberinde getirmiştir (Özkul, 2007: 635).

1990’lı yıllarda 24 geçiş ekonomisi, Batılı iktisatçıların önerileri doğrultusunda yapısal denge amaçlı borç almıştı. Sonuçta üretimde büyük kayıplar ortaya çıkmış ve yoksulluk artmıştır. Öyle ki, bu ülkelerde günlük 2 \$’dan daha aşağı gelir düzeyine sahip olanların yüzdesi 1.7’den 20,8’e yükselmiştir (Uzun, 2003: 162).

Dünya Bankası tarafından 2005 yılında gerçekleştirilen ve geçiş sonrası yoksulluk düzeylerini belirleyen en sağlıklı ve son çalışma özelliği taşıyan araştırmada, yoksulluk düzeyleri bakımından bölge ülkeleri dört farklı gruba ayrılmıştır. AB’ye yeni üye sekiz ülke AB-8 grubunda yoksulluk; nüfusun % 5’inden daha az düzeyde ve belirli spesifik alt gruplar üzerinde yoğunlaşmıştır. Güneydoğu Avrupa ülkeleri grubu, genel olarak nüfusun % 5-20’si arasında gerçekleşen daha ılımlı bir yoksulluk düzeyine sahiptir. Diğer bir grup olan BDT ülkeleri orta gelir düzeyi grubunda ise yoksulluk benzer bir düzeyde gerçekleşmiştir. Ancak dördüncü grup olan BDT düşük gelir düzeyi grubu ülkelerinde aşırı yoksulluk düzeyi gerçekleşmiştir. Bu ülkelerde nüfusun % 40’ından fazlasının aşırı yoksul olduğu belirlenmiştir (World Bank, 2005: 2).

Dünya Bankasının yoksulluk konusuna ayırdığı, 2000-2001 Dünya Gelişme Raporuna göre 2.8 milyar insan, günde 2\$, 1.2 milyar insan ise günde 1 \$’dan az bir gelirle yaşamaktadır. 1987’den 1998’e, serbest piyasa ekonomilerine geçiş süreci içinde bulunan Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde günde 1 \$’dan az gelirle yaşayan insanların sayısı 20 kat artmıştır. Güney Asya’da 1987’de 474 milyon olan yoksul sayısının 1998’de 522 milyona yükseldiği belirtilmektedir. Dünyada yoksulluğun yoğun biçimde yaşandığı bir başka bölge Sahra altı Afrika’da da durum farklı değildir. 1987’de 217 milyon olan yoksul sayısı, 1998’de 290 milyona yükselmiştir (World Bank, 2000).

Geçiş sürecinin başından itibaren önemli boyutlara yükselen yoksulluk geçen süre içerisinde belirgin bir gerileme kaydetse de özellikle düşük gelir grubu BDT ülkelerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmaya devam etmektedir. Geçiş bölgesinde yoksulların çoğunluğunu çalışan yetişkinler ve çocuklar oluşturmuştur.

Çalışan yetişkin yoksul ve çocuk yoksulların toplam yoksullar içerisindeki oranı % 65-70 civarındadır. Yoksul çocukların pek çoğu çalışan ailelerin çocuklarıdır. Çalışan ailelerin baskın olduğu bu yoksulluk yapısı, çalışan ailelerin payında azalma olmasına karşın, geçmişte olduğundan farklı değildir. İşgücü dışındaki en büyük yoksul gruplar ise işsizler ve yaşlılardır (World Bank, 2005: 11).

2.3.1. Gelir Eşitsizliği

Her toplumda zengin ve yoksul kimselerin varlığı, mevcut üretim ilişkilerinin doğal bir sonucudur. Ancak, bir toplumda zengin kimselerin sayısı çok az ve milli gelirden aldıkları pay çok yüksekken, diğer tarafta yoksul kitlelerin toplumun büyük çoğunluğunu oluşturması ve milli gelirden çok az pay alması ve insan onuruna yaraşır bir yaşam sürememesi kabul edilebilir bir durum değildir (Çalışkan, 2010: 102).

Gelir eşitsizliği sorunu, özünde iktisadi bir sorun olmakla birlikte sosyal ve siyasal bir kısım sorunların da kaynağını oluşturur. Gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde, düşük kültür ve eğitim düzeyi, geniş halk kitlelerinin yetersiz beslenmesi, sağlık standartlarının düşük olması ile karşılaşılır. Bu ülkelerde gelir seviyesi düşük olanlar yoksulluk ve sefalet içinde yaşarken, yüksek gelir elde edenler gelişmiş ülkelerin tüketim kalıplarını taklit etmekte birbirleri ile yarışır. Yüksek gelirli gruplar arasında gösteriş tüketiminin yaygın olması kalkınma çabalarını olumsuz etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkar. Gelir eşitsizliği arttıkça hırsızlık, gasp, kapkaç olayları artar. Böyle bir toplumda sosyal barışı sağlamak oldukça güçtür (Şahin, 2007: 580).

Yoksulluk ile gelir eşitsizliği arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Özellikle yoksulluk ortalama gelir düzeyine göre ölçüldüğünde bu ilişki önem kazanmaktadır. Yoksulluk oranı düşük olsa dahi önemli gelir eşitsizlikleri politik istikrarsızlığın nedeni olabilir ve gelir eşitsizliği insani sermaye birikimi ve yatırımlarını olumsuz etkilemek suretiyle ekonomik büyümede bir depresyona yol açabilir (Turan, 2007: 128).

Gelir eşitsizliği ve yoksulluk, tüm dünyada çözüm bekleyen önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin hayat standartlarını yakalama arzusunun gerçekleşebilmesi için, öncelikle ekonomik gelişmenin nimetlerinin toplumsal sınıflar ve bireyler arasında âdil paylaşılması

gerekir. Bir ülkede bu paylaşımın ne kadar âdil olduğunu ortaya koyan en önemli göstergeler; gelir dağılımı ve yoksulluk verileridir (Çalışkan, 2010: 90).

2.3.2. Sovyet Dönemi Gelir Eşitsizliği

Sovyet döneminde gelir dağılımının birçok piyasa ekonomisinden daha eşit olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu hem sosyal harcamaların yüksekliğine hem de daha düşük ücret farklılıklarına bağlanmıştır. Kolhozlar da dâhil işgücünün % 96'dan fazlası devlet sektöründe istihdam ediliyordu. Dolayısıyla, hemen bütün gelir ya transferler ya da ücretler yoluyla devlet eliyle dağıtılmıştır. Sovyet dönemi gelir eşitsizliğinin genel nitelikleri aşağıda sıralanmıştır (Turan, 2007: 129):

- Vergileme gelir dağılımı üzerine hemen hiç etkide bulunmamıştır. Kişisel gelir vergisi çok düşük, maaşlar üzerinden alınan vergiler ise nispeten yüksek ve genelde tamamen işveren tarafından ödenmiştir.
- Gelir dağılımı piyasa ekonomilerine göre daha eşittir. Genel bir eşitsizlik ölçüsü olarak kullanılan Gini katsayısı, Sovyetler ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde 0.23 ile 0.26 arasında sıralanmıştır. Gini katsayıları piyasa ekonomisine sahip gelişmiş kuzey ülkelerinin biraz üzerinde; ancak 0.33 olan Ekonomik İşbirliği ve Kalınma Örgütü (OECD) ülkeleri ortalamasının altındadır. Sovyet dönemi eşitsizlik düzeylerini belirlemek oldukça güçtür. Çünkü bu ülkeler esas olarak nüfusun farklı kesimlerindeki yaşam koşullarında basit sayısal ölçümlerle elde edilemeyecek keskin niteliksel farklılıkların bulunduğu parasal olmayan ekonomilerdir.
- Kişi başına sosyal transferler eşit dağıtılmıştır. Oysa pek çok piyasa ekonomisinde bu eşitlik sağlanamamıştır.
- Ücretler piyasa ekonomilerine göre daha eşit dağıtılmıştır.

Atkinson-Micklewright (1992) çalışması, Sovyet döneminde gelir eşitsizliğine ilişkin bir fikir vermektedir. “Aile Bütçesi Anketine” dayandırıldığına ve sınırlı sayıda sanayi işçileri ve kolhoz işçileri ile onların ailelerini kapsadığına dikkat edilmesi gerekir. Araştırma sonuçlarına göre; 15 Sovyet cumhuriyetinde, 1989 yılında, Gini katsayısı şöyledir: Ukrayna 0.23, Belarus 0.23, Moldova 0.25, Ermenistan 0.25, Letonya 0.27, Rusya 0.27, Litvanya 0.27, Kırgızistan 0.28,

Kazakistan 0.28, Gürcistan 0.29, Estonya 0.29, Özbekistan 0.30, Türkmenistan 0.30, Tacikistan 0.30, Azerbaycan 0.32. Bütün Sovyetler Birliği genelinde, Gini katsayısı 0.28 olarak tahmin edilmiştir. Bu sonuçlara göre, gelir eşitsizliğinin en düşük olduğu ülkeler Ukrayna, Belarus, Moldova, Ermenistan'dır. Gelir eşitsizliğinin en yüksek olduğu ülkeler ise Sovyet Orta Asya'sının yoksul cumhuriyetleri Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kafkas ülkesi olan Azerbaycan olmuştur (Musayeva, 2011: 404).

2.3.3. Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Gelir Eşitsizliği

Geçiş ekonomilerinde gelir seviyelerindeki düşümlere paralel olarak gelir eşitsizliğinde önemli bir artış söz konusudur. Ekonomik reform süreci başlamadan önce sosyalist ekonomilerde gelir dağılımı hem gelişen ülkeler hem de gelişmiş piyasa ekonomilerine göre daha eşitti. Ne var ki geçiş döneminde, gelir farklılıkları önemli ölçüde artmış ve pek çok ülkede Gini katsayısı ile ölçülen gelir eşitsizliği gelir dağılımının en bozuk olduğu gelişmekte olan ülkeler düzeyine yükselmiştir. Geçiş sürecinin bölge ülkeler arasındaki gelir eşitsizliği üzerine etkisi, önemli derecede farklılık göstermiştir. Özellikle eski Sovyet cumhuriyetlerinde gelir eşitsizliği orta-doğu Avrupa ve Baltık ülkelerine göre önemli ölçüde artmıştır. BDT ülkelerinde ortalama Gini katsayısı yüzde yaklaşık yarım dilimin üzerinde artış göstermiştir. Oysa bu artış, Baltık devletleri dâhil olmak üzere Orta-Doğu Avrupa'da çeyrek dilimin altında kalmıştır. 1990'li yılların sonunda, Doğu Avrupa'da ortalama Gini katsayısı hemen hemen OECD ülkeleri değerinde; Baltık devletlerinde bir dereceye kadar üzerinde; Orta Avrupa'da ise hala altındadır. Aksine, BDT ülkelerinin büyük çoğunluğunda ortalama Gini katsayısı OECD ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir (Turan, 2007: 121- 135).

Tablo 2.1. Geçiş Dönemi Öncesi ve Sonrasında Gelir Eşitsizliğinde Değişim:
1987-88, 1993, 1997-99, 2000-03

Ülkeler	Gini Kat Sayısı			
	1987-88	1993	1997-99	2000-03
Bulgaristan	0,23	0,38	0,33	0,32
Çek Cum.	0,20	0,27	0,26	
Slovakya	0,19	0,20	0,25	
Macaristan	0,23	0,27	0,25	0,27
Polonya	0,28	0,30	0,33	0,34
Romanya	0,24	0,26	0,30	
Slovenya	0,21	0,28	0,28	
Moldova	0,25			0,37
Estonya	0,28	0,40	0,36	0,37
Letonya	0,26	0,27	0,33	
Litvanya	0,26	0,34	0,34	0,32
Gürcistan	0,28			0,37
Ermenistan	0,25		0,38	
Belarus	0,23	0,22		0,30
Kazakistan	0,30	0,33		0,32
Tacikistan	0,28		0,47	0,33
Kırgızistan	0,27	0,50	0,40	0,35
Rusya Fed.	0,27	0,50	0,47	0,31
Ukrayna	0,23	0,26	0,32	
Özbekistan	0,29	0,34		
Orta-Doğu Avrupa	0,25			0,30
BDT	0,26			0,43
Tüm Geçiş Ülkeleri	0,26			0,36
OECD				0,31

Kaynak: Turan, 2007: 129.

Tablo 5'te, 1987-1989 geçiş öncesi dönem ile 2000-2003'e kadar geçiş sonrası dönemde gelir eşitsizliğindeki değişim verilmiştir. Verilerden açıkça görüleceği üzere geçiş, bütün bölge ülkelerinde gelir eşitsizliğini arttırmıştır. Ancak bölge ülkeleri arasında geçişin gelir eşitsizliği üzerine etkisi önemli derecede farklılık göstermiştir. Özellikle eski Sovyet cumhuriyetlerinde gelir eşitsizliği orta-doğu Avrupa ve Baltık ülkelerine göre önemli ölçüde artmıştır. BDT ülkelerinde ortalama Gini katsayısı yüzde yaklaşık yarım dilimin üzerinde artış göstermiştir. Oysa bu artış, Baltık devletleri dâhil olmak üzere orta-doğu Avrupa'da çeyrek dilimin altında kalmıştır. 1990'li yılların sonunda, doğu Avrupa'da ortalama Gini katsayısı hemen hemen OECD ülkeleri değerinde; Baltık devletlerinde bir dereceye kadar üzerinde; orta Avrupa'da ise hala altındadır.

Aksine, BDT ülkelerinin büyük çoğunluğunda ortalama Gini katsayısı OECD ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir (Turan, 2007: 130- 131).

Geçiş dönemde gelir eşitsizliğindeki artışın nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Turan, 2006: 162):

- Emek piyasalarında gelirlerdeki düşüşler genellikle verimlilik düşüşlerinden kaynaklanmıştır. Düşük verimlilik ücret ve gelir artışlarına izin vermemiştir.
- Gelir farklılıklarındaki keskin yükselmeler, basit olarak, beceri ve eğitim düzeyi yüksek nitelikli işçilerin monopolist güçlerini kullanma yeteneğine bağlıdır.
- Formel emek piyasalarının küçülmesi ve kayıt dışı kendi kendine istihdam biçiminin oldukça yaygınlaşması kayıt dışı sektöründe yaygın olduğu ülkelerde gelir eşitsizliğini arttırmıştır.
- Devletin işlevindeki azalmayla birlikte devletin geliri yeniden dağıtma (ikincil gelir dağılımı) gücü azalmıştır. Kamu harcamalarındaki büyük kesintiler devletin yeterli vergi toplamadaki beceriksizliği ya da isteksizliğine bağlıdır. Bu durum devletin düşük gelirli hane halkına yardım gücünü ortadan kaldırmış ve devletin gelirleri yoksullara yeniden dağıtımındaki başarısızlığı beraberinde getirmiştir.
- Yeniden yapılanma ya da özelleştirmedeki başarısızlık, işletmeleri ve büyük miktarlardaki özel refahı kontrolüne almaya çalışan monopolist bir “oligarşik” kapitalist sınıfın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Reformların yetersizliği ve yetersiz piyasa düzenlemeleri zenginlerin lehine gayri ahlaki uygulamaları teşvik etmiştir.
- Makroekonomik yapıyı istikrara kavuşturmada ve enflasyonu kontrol altına almadaki başarısızlık gelir eşitsizliğini yükseltmiştir. Yüksek oranlı enflasyon, herhangi bir nominal ücret kesintisi olmadan, göreceli ücretlerde büyük bir değişime ve asgari ücretle nakdi sosyal yardımların önemli derecede değer kaybetmesine yol açmıştır.

Geçiş ekonomilerinde kişisel gelir düşüklüğü ve işsizlik emek sahiplerinin kayıt dışı istihdamı tercih etmelerine neden olmaktadır. Çalışanlar eski durumlarına göre gelirlerini artırırken, bu faaliyetleri gerçekleştiren kayıt dışı müteşebbisler daha fazla gelir elde etmekte, dolayısıyla gelir dağılımını da nispi olarak daha fazla bozulmaktadır. Sosyalist ülkelerin piyasa ekonomisine geçtikten sonra gelir dağılımlarının eski durumlarına oranla daha da bozulduğunu söylemek mümkündür (Musayeva, 2011: 404).

Devlet, piyasa ekonomisinde ortaya çıkan başarısızlıkların ve bu çerçevede ortaya çıkan gelir dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk sorununun çözümlenmesinde her zaman başarılı olmayabilmektedir. Burada, devlet müdahalesinin kapsamı, uygulanan araçlar, müdahaleci iktisat politikalarını uygulayan yönetimin yapısı vs. hususlar son derece önem taşır. Devlet, bazı sorunların çözümü olduğu kadar bazı sorunlarında bizzat kaynağıdır. Bu bakımdan, gelir dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk sorununun kapsamlı bir sorun olduğu için devlet yanında Sivil Toplum Kuruluşları, ulusal ve uluslar arası inisiyatif ve özel sektör, üniversiteleri de ilgilendirmektedir (Altay, 2005: 175).

2.4. İnsani Gelişme

Gelişme, tüm insanların yaşam kalitesinde iyileşme sürecidir. Gelişmenin görünümünde üç tane eşit öneme sahip durum söz konusudur. Birincisi; insanların yaşam düzeylerinin iyileşmesidir ki bu da onların gelirlerinin artması ve yiyecek tüketimlerinin, sağlık hizmetlerinin, eğitimlerinin ve diğer koşullarının, ekonomik büyüme ile birlikte iyileşmesidir. İkincisi; sosyal, kültürel, politik kurumlar, ekonomik sistemler ve enstitülerin yapılanması ile birlikte insanların kendine güveninin artması aynı şekilde insana verilen değer artmasıdır. Üçüncüsü; insanların seçeneklerinin genişlemesiyle birlikte özgürlüklerinin artması ve tüketilen mal ve hizmetlerin çeşitliliğinin artmasıdır (Todaro, 2000: 13).

Gelişmenin merkezinde insan olmalıdır. Merkezinde insanın olmadığı gelişme süreçleri sürekliliklerini koruyamamaktadırlar. Üretim yapısına yönelik gelişme politikası, insan unsurunu hariç tuttuğu sürece kısa sürelidir. Oysa insani gelişme, ekonomik gelişmeye itici güç oluşturmaktadır. İnsanın gelişimine yönelik eğitim politikası, o insanla birlikte ve o insanı saran çevreyle birlikte devamlılığını sürdürür. Ayrıca mevcut gelişme tecrübeleri göstermektedir ki; ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında bir bağlantı kurma ihtiyacı vardır (UNDP, 1990: 9- 10).

2.4.1. İnsani Gelişmenin Tanımı ve Unsurları

İnsani gelişme, kişilerin ellerindeki sonsuz ve değişken nitelikteki seçenekleri artırmasını tanımlamaktadır. Bu üç temel seçenek şunlardır: uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi edinme ve tatminkâr bir yaşam sürmeyi sağlayacak kaynaklara ulaşmak. Bunların dışında, siyasi özgürlük, garanti edilmiş insan hakları ve öz saygınlık da diğer seçenekler arasındadır. Bu anlayışa göre gelir, insani gelişmişliğin göstergesi olarak önemli bir faktör olmakla beraber tek başına yeterli değildir. Gelir bir araç olarak nitelendirildiğinden sağlıksız ürünler (alkol, uyuşturucu vb.) için de kullanılabilir. Bunun yanı sıra ekonomik açıdan gelişmiş birçok ülke insani gelişmişlik açısından zayıf iken, daha düşük gelirli ülkelerin insani gelişmişlik açısından daha iyi durumda oldukları bilinmektedir. Kısacası gelir artışı insani gelişmişlik açısından gerekli ama yeterli olmayan bir faktördür (UNDP, 1990).

İnsani Gelişme Kavramı, yeni kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi ve değerlendirilmesi konusunda odak nokta olmuştur. İnsani gelişme yaklaşımı, kişisel kalkınmanın sosyal kalkınmadan farklı olmadığını ortaya koymaktadır. Sosyal göstergeler insani gelişme yaklaşımına yardımcı olmakta, yoksulluğun ve yoksunluğun boyutlarını ortaya koymaktadır. Yaşam kalitesi ve sosyal refahın iktisadi kalkınma politikaları kapsamında daha eşitsizlikler içinde, yoksulluğun tüm toplumlarda dinamik bir sorun olmasının algılanmasıyla birlikte kalkınmanın çıktıları ve sosyal değişimin insani gelişme üzerindeki etkilerini ortaya koyan yaklaşımlar giderek önem kazanmaktadır (Çabuk, 2003: 44- 45).

Neumayer'a göre, gelişimin sürdürülebilir olarak nitelenmesi, onun kişi başına sağladığı fayda (utility) miktarının, sonsuza dek azalmadan devam etmesiyle mümkündür. Öne sürdüğü tezinde faydayı sağlayacak olan nesnelere, sermaye olarak adlandırılır ve sermayeler, insan yapımı veya doğal olabilirler. Yenilenmeyen kaynakları, bunların insanlara direk faydaları olmadığı için teorinin dışında tutarken, nüfus değişkenini teorisine ekler. Çünkü nüfustaki değişim kişi başına faydayı etkilemektedir. Dikkat edilmesi gereken nokta, sermayenin, yani faydayı sağlayacak nesnelere gelecekteki faydasının garanti altına alınmasıdır, faydanın kendi geleceği değil (Neumayer, 2003: 7- 11).

2.4.2. İnsani Gelişmenin Önemi

İnsani gelişmenin önemi, merkezinde insan ögesinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Önceki dönemlerin, gelişme çabasını ekonomik büyüme çabası ile özdeşleştiren yaklaşımlarından farklıdır. İnsani gelişme, gelirin yanı sıra insan kapasitesindeki gelişmeyi de hedeflemektedir. Kapasitelerde ortaya konacak bu gelişim, özellikle yoksul insanların kendi hayatlarını kontrol etmeleri ve iyileştirmeleri konusunda karşı karşıya oldukları seçenekleri artıracaktır (Iqbal, 2006: 21).

İnsani gelişme toplum yapısında ve bireylerin üstlendikleri toplumsal rollerde değişim yaratır. Çalışma hayatı, eğitim süreci, eğitim öncesi ve sonrası, aile hayatı ve bunlara benzer, insan hayatını çevreleyen pek çok olgu, gelişme sürecinin izlerini taşır. Gelişmenin önemi, kişinin yaşayış biçimini, neler yapıp yapmayacağını ya da neler yapabilip yapamayacağını ve hatta bireyin ve toplumun düşünce ve hissetme şeklini etkilemesidir. İnsani gelişme sadece bir bireyin gelişimini değil, bireyin çevresini ve çevrenin bireyi etkileyerek, daha geniş boyutlu bir gelişmeyi betimler (Bronfenbrenner, 1979: 6).

İnsani gelişme yaklaşımı, kendisini İGE tanımlamasıyla sınırlı tutmamaktadır. İnsani gelişmenin önemi ve içeriği İGE hesaplamasından daha karmaşık ve geniştir. İnsani gelişme, insan varlığının özgür ve saygın bir hayat yaşaması, çevresinden daha fazla yararlanabilmesi, insanın kendi kapasitelerini arttırıp, bu kapasiteleri kendi hayatında kullanabilmesi ile ilgilidir (Fukuda ve Parr, 2003: 307).

İnsani gelişme, ekonomik gelişmeyi teşvik edici unsurlar içermektedir. İnsan sağlığında meydana gelecek gelişimler, kişinin çalışma hayatını olumlu destekleyeceği gibi, insanın eğitim seviyesindeki gelişmeler de onun ekonomik yaratıcılığını artıracaktır. Az gelişmiş ülkelere, insani gelişme yönü eksik, parasal yardımlar yapmak, uzun dönemde ülke gelişimine yardımcı olamaz. Bunun aksine insani gelişme odaklı yardımlar ülke ekonomisinde gelişmeyi teşvik edici rol oynarlar (Streeten, 1999: 33).

Görüldüğü üzere, uzun yıllardır insani gelişme sürecinden bahsetmek mümkündür. Burada asıl önemli nokta bu süreçte insanın önemi sürekli artarak büyümektedir ve belirli bir kapasiteye sahip olan insanın bu kapasiteyi ortaya

koymak için ihtiyaç duyduğu özgürlük ve temel haklar günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır.

2.4.3. Yakın Tarihte İnsani Gelişmişlik

İnsani gelişme bir süreçtir. Topluların olanaklarına ve kabiliyetlerine göre yavaş ya da hızlı ilerlemektedir. İlgili alandaki araştırmaların yakın dönemde gerçekleşmesi dolayısıyla, insani gelişmenin uzun dönemli yorumunu yapmak oldukça güçtür. Fakat günümüze oranla geçmişte, daha sık savaşların yaşandığı ve sağlık sistemi ve tıbbi bilginin daha alt seviyede olduğu düşünülürse, en azından insani gelişmenin sağlık boyutunun uzak geçmişte oldukça düşük değerlerle temsil edildiği öngörülebilir (Kapar, 2009: 19).

Gelişmekte olan ülkelerin, 1950 sonrası doğumda yaşam beklentilerinde yaşanan gelişme en iyi insani gelişme göstergelerinden biridir. 1950lerde en fakir ülkelerde görülen doğumda yaşam beklentisi, 30 ile 40 yıl arasında değişmekte idi. 80lere gelindiğinde bu rakam Tanzanya, Pakistan ve Bangladeş gibi ülkelerde 50lere, Çin, Malezya, Arjantin, Sri Lanka ve Şili gibi ülkelerde 70lere çıkmıştır. Bu veriler gelişmekte olan ülkelerde yaşayan milyonlarca insanın refahında meydana gelen hızlı yükselişi göstermektedir (Griffin, 1989: 8).

2005 yılı verilerine bakıldığında, doğumda yaşam beklentisinde 1950–1980 döneminde görülen hızlı artışın bir miktar yavaşladığı gözlemlenmektedir. Tanzanya’da hala 51 yıl olarak gözlemlenirken, Sahra bölgesi Afrika’da genel olarak 50 yıl, en az gelişmiş ülkeler coğrafyasında ise 55 yıl verileriyle karşılaşılmaktadır. Türkiye’de 2005 itibarıyla 71 yıl olan doğumda yaşam beklentisi, gelişmekte olan ülkeler genelinde 66 yıl, OECD genelinde ise 78 yıldır (UNDP, 2007a: 231- 232).

Gelir ile yaşam beklentisi arasında genelde bağlantıya rastlanmaktadır. Gelirdeki artış, sağlık yatırımları yoluyla doğumda yaşam beklentisini yukarı çekmektedir. Fakat bu durumu tüm ülkelerde görmek mümkün değildir. Bazı ülkelerin yüksek gelirlerine rağmen, doğumda yaşam beklentisi değerleriyle, kendilerinden daha düşük gelire sahip ülkelerin altında yer alabilmektedirler. Çıktı büyümesi tek başına fayda sağlamamaktadır. Ekonomik büyümenin yanı sıra, büyüme şekli ve gelişme stratejisi de önemli rol oynamaktadır (Griffin, 1989: 8).

Sosyal kalkınma hala önemini korumaktadır. Okuryazarlık oranları pek çok ülke için hala düşüktür ve çoğu gelişmekte olan ülkede, temel sağlık ve yaşama süresi garanti edilenden çok uzaktır. Sosyal kalkınmanın yanı sıra, ekonomik büyüme de önemini korumaktadır. Düşük büyüme sorunu, gelişmekte olan ülkelerde insani gelişmenin önünde hala engel oluşturmaktadır. 60 ülke, 1990–2000 on yılını başlangıçtan daha fakir bitirmişlerdir. Bununla birlikte insani gelişme yaklaşımı da, önemli bir evrim geçirmiştir. 1990'ların başında, İGR'de, kamu harcamalarının eğitim ve sağlık alanındaki dağılımları üzerine yapılan vurgudan çok, servis kalitesi, verimlilik, eşitlikten bahsedilmektedir (Fukuda ve Parr, 2003: 312).

1960 ile 1990 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler, insani gelişme alanında oldukça kayda değer çaba göstermişlerdir. Bu süreç içerisinde gelişmekte olan ülkeler, doğumda yaşam beklentisini 46 yıldan 62 yıla çıkarmışlardır. Böylece Kuzey – Güney ülkeleri arasındaki doğumda yaşam beklentisi 23 yıldan 12 yıla inmiştir. 1990 yılına gelindiğinde 13 Gelişmekte olan ülke, doğumda yaşam beklentisini 70 yılın üzerine çıkarmayı başarmıştır. Bebek ölüm oranları ise, 1950 ve 1985 yılları arasında, 1000 doğumda 200 ölümden, 1000 doğumda 79 ölüme düşmüştür. Oysa bunu endüstrileşmiş ülkelerin başarması yüz yılı almıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen, 1990 yılına gelindiğinde, gelişmekte olan ülkelere 900 milyon kişi okuma yazma bilmiyordu, 1,5 milyar kişi temel sağlık gereksinimlerinden yoksundu, 1,75 milyar kişi güvenli suya erişemiyordu, 100 milyon kişi tamamıyla evsizdi ve 800 milyon kişi açlıkla mücadele ediyordu (UNDP, 1990: 17- 18).

2.5. Yoksulluk Kıstasları

En basit yoksulluk ölçütü, yoksulluk sınırı altında bulunan yoksul birey veya hane halkı sayısıdır ve bir ülke veya bir bölgedeki yoksul sayısını gösterir. Yoksul sayısı tek başına somut bir anlam ifade etmediği için, yoksulların toplam nüfus veya toplam hane halkı sayısı içindeki oranı, yoksulluk ölçütü olarak daha anlamlı kabul edilmektedir. Yoksulluğun belirlenmesinde kullanılan Yoksul Kişi Oranı(H)1, yoksulluk sınırı altında bulunan nüfusun toplam nüfus içindeki yüzdesini ifade eden en temel yoksulluk ölçütüdür (Dağdemir, 2002: 4).

Yoksullukla ilgili birtakım ölçüt ve göstergelerin oluşturulması kavramın anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, daha kolay

sayısallaştırılabildikleri için en yaygın kullanılan yoksulluk kıstasları “parasal gelir ve tüketim harcamaları”dır. Buna göre, hayatta kalabilmek için gerekli en düşük maliyetli gıda harcamalarının parasal değeri bir yoksulluk sınırı oluşturmakta ve bu gelir düzeyine ulaşamayanlar yoksul sayılmaktadır. Gelir ve tüketim harcamalarının yeterli bir kıstas olmadığı noktasından çıkan farklı gösterge arayışları ve iktisatçıların yaygın olarak kullanıldığı gelir/tüketim harcamaları kıstaslarının ötesinde başka yoksulluk kıstasları da kullanılmaktadır (Kaya, 2009: 16).

2.5.1. Birleşik Yoksulluk Göstergesi

Yoksulluğun tek bir kıstas ile ölçülemeyeceği noktasından hareketle gelir ve tüketim harcamalarına ilişkin veriler başta sağlık ve eğitim olmak üzere diğer sosyoekonomik göstergelerle desteklenmekte ve bu kıstaslardan birkaçının birlikte kullanılarak karma (bileşik) göstergeler oluşturulmaktadır (Kaya, 2009: 17).

Yoksulluk ve yaşam standardının belirlenmesine yönelik çalışmalarda genellikle parasal ölçülerin baskın olduğu görülmektedir. GSYİH'nın artışı şeklinde değerlendirilen bir kalkınma yaklaşımı da, para ile ölçülen mal ve hizmetler toplamından başka bir şey değildir. Yani, gelir ile ölçülen yoksulluk da bir parasal toplamdır. Yoksulluk sadece parasal şekilde ölçülse bile; yoksullukla mücadele stratejileri beşeri sermayeye (eğitim ve sağlığa yapılan yatırım gibi) odaklanmıştır. Bu yüzden gelir yoksulluğunun yanı sıra bazı sosyal göstergeler temelinde de yoksulluk ile ilgili sonuçlar bir araya getirilmeye çalışılır. İnsanları bir ulusun gerçek serveti olarak kabul ediyorsak, kalkınmanın amacı; insanların uzun, sağlıklı ve yaratıcı yaşamlar sürdürebilmesi için yardımcı çevreyi yaratmak olmalıdır. Kullanılan ulusal gelir rakamları bazen gelirin kompozisyonunu ya da gelirden gerçek faydalananları ortaya çıkaramaz. İnsanlar daha yüksek gelirlerle sahip olmak isteseler; gelir insan yaşamının oluşturmamaktadır. İnsanlar yüksek düzeyde ölçülmüş gelir ve büyüme figürlerinden önce; aniden ortaya çıkmamış ya da tamamıyla ortaya çıkmamış başarıları değerlendirme eğilimindedirler: daha iyi beslenme ve sağlık hizmetleri, daha iyi çalışma koşulları, toplumdaki ekonomik, kültürel ve politik faaliyetlere katılım gibi. Burada gelirin amaçlara ulaşmak için kullanılan bir araç işlevi gördüğü söylenebilir (Beken, 2006: 45- 46).

2.5.2. İnsani Gelişme Endeksi

İnsani kalkınma kavramının ölçüsünü ifade eden, İGE; ülkelerin gelişmişlik seviyeleriyle birlikte ülkede yaşayan bireylerin refah düzeylerini ölçmektedir. İGE göstergesi ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler ve UNDP'nin temel yaklaşımı, insani yaşam kalitesinin ve dolayısıyla kalkınmanın yalnızca ekonomik girdilerle sağlanamayacağı şeklindedir. Bu nedenle kişisel, toplumsal, ekonomik ve politik gelişme olanaklarına erişim, ülkelerin ve halkların kalkınması için ön şartlar olarak sunulmaktadır. Bireyin uzun ve sağlıklı yaşam elde etmesi ile yaşadığı ülkede toplumsal alana çıkabilmesinin yolu; asgari bir gelirin yanı sıra, bilgi ve sağlığa sahip olabilmesine bağlıdır. Diğer bir ifade ile bireyin gelişmesi, yalnızca ulusal ekonomik büyüme ile mümkün değildir. Asıl olan, ulusal ekonomik varlığın, bireyler için gelişme olanakları yaratıp yaratmadığı sorusudur (Oruç, 2001: 76).

UNDP tarafından 1990 yılında başlatılan ve her yıl hazırlanan İnsani Kalkınma Endeksi, ülkelerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini 0 ile 1 arasında bir oran şeklinde belirler. 0 rakamı gelişmemişliği, 1 rakamı ise tam gelişmişliği ifade eder. Bir ülke için hesaplanan İGE değeri 1'e ne kadar yakınsa, o ülke sosyoekonomik yönden o derece gelişmiş bir ülke konumundadır (Ertek, 2006: 450). İGE' ye göre ülkeler gelişmişlik düzeyleri açısından dört kategoriye ayrılmaktadır. Tablo 6'da, UNDP tarafından 2010 yılında hazırlanan İGR' ye göre, ülkeler gelişmişlik düzeyleri açısından kategorize edilmiştir.

Tablo 2.2. Gelişmişlik Düzeylerine Göre Ülke Örnekleri (2010)

Çok Yüksek Düzey İnsani Gelişme	Yüksek Düzey İnsani Gelişme	Orta Düzey İnsani Gelişme	Düşük Düzey İnsani Gelişme
Avustralya	Bahama	Türkiye	Kenya
Norveç	Litvanya	Türkmenistan	Bangladeş
Yeni Zelanda	Şili	Dominik Cum.	Gana
ABD	Arjantin	Çin	Kamerun
İrlanda	Kuveyt	El Salvador	Myanmar

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2010.

Tabloda, 2010 İGE değerlerine göre, Çok Yüksek Düzey İnsani Gelişme kategorisinde, Avustralya, Norveç, Yeni Zelanda, ABD, İrlanda; Yüksek Düzey İnsani Gelişme kategorisinde, Bahama, Litvanya, Şili, Arjantin, Kuveyt; Orta

Düzyey İnsani Gelişme kategorisinde, Türkiye, Türkmenistan, Dominik Cumhuriyeti, Çin, El Salvador; Düşük Düzyey İnsani Gelişme kategorisinde, Kenya, Bangladeş, Gana Kamerun, Myanmar ölkeleri örnek olarak verilmektedir. Türkiye 1965-1971 döneminde düşük insani gelişme kategorisinde yer alırken ilk kez 1972’de 0,501 ulusal endeks değeri ile orta gelişme kategorisine geçmiştir. Uluslararası insani gelişmişlik endeksi sıralamasında, 1970’lerden 2000’lere Türkiye, yükselme eğilimi gösteren bir öлке durumundadır (UNDP, 2001).

İGR’de başlıca üç kriterden yola çıkılarak ölkelerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri tespit edilmektedir. İlk olarak “Refah Standardı”, kişi başına düşen milli gelirin yerel geçim maliyetlerine uyarlanmasıyla hesaplanmaktadır. Buna, “Satın Alma Gücü Paritesi” denilmektedir. İkinci olarak “ Eğitim Standardı”nda insani gelişme endeksinin hesaplanmasında kullanılan ikinci kriter ölkenin eğitim düzeyidir. Endekste eğitim düzeyini tespit etmek için, yetişkinler arasındaki okuma-yazma oranı ile ortalama eğitim süresi (okullaşma endeksi) olmak üzere iki ayrı faktörden yararlanılmaktadır. Bunlardan ilki endeksin hesaplanmasında üçte iki, diğeri ise üçte bir ağırlık taşımaktadır. Son olarak “Sağlık Standardı” kriteri ile bir ölkedeki ortalama yaşam süresi beklentisi esas alınarak insani gelişme endeksine dâhil edilmektedir (Aktan, 2003: 209).

İGE hesaplama yönteminde kullanılan üç kriter, UNDP araştırmasına göre şöyledir: Ekonomik kriter, refah standardıdır. Bu yerel seçim maliyetlerine uyarlanmış kişi başına düşen milli gelir (GSYİH), bir diğere ifadeyle satın alma gücü paritesi ile ölçölür. Sosyal kriterler, eğitim standardı ve sağlık standardıdır. Eğitim, yetişkinler arasındaki okuma yazma oranı ve ortalama eğitim süresi (okullaşma oranı) ile ve sağlık, ortalama yaşam süresi beklentisi (yıl) ile ölçölür. İGE ile ilgili üç göstergeden birisi olarak kabul edilen yaşam beklentisi, Amartya Sen tarafından literatüre kazandırılmış ve kalkınma düzeyinin sosyal boyutu olarak kabul edilmiştir. Bu göstergede ölkelerin ortalama yaşam beklentisi yerine doğuşta yaşam beklentisi kullanılmaktadır (Karabulut ve Kaya, 2009: 1- 18).

UNDP insani gelişmeyi, sağlık ve eğitim gibi gelişmenin ekonomik olmayan göstergelerini de dikkate alarak İGE ile ölçmektedir. Benzer İGE değerlerine sahip iki öлке arasında kişi başı GSYİH arasında ciddi farklılık olsa da bu durum, İGE’ nin hesaplanmasında insani gelişmişliğin ekonomik olmayan yönlerinin de hesaba katılmasından kaynaklanmaktadır. İGE hesaplanmasında kullanılan refah standardı tatminkâr bir yaşam sürmeyi sağlayacak kaynaklara

ulaşmaya, sağlık standardı uzun ve sağlıklı bir yaşama, eğitim standardı ise bilgi edinmeye karşılık gelmektedir. İnsani gelişmişliği; eğitim, sağlık ve gelir olmak üzere üç kriter üzerinden belirlemekte olan İGE'nin yanı sıra; bir ülkenin insani gelişmişliğini belirlemede doğumdaki çocuk ölüm oranları, cinsiyete göre belirlenen eğitim seviyesi gibi ölçüler de kullanılmaktadır. İGE'de temel alınan üç ana kriter tüm ülkeler tarafından sağlıklı verinin toplanabileceği kriterler olup endeksin ana amacı olan insani gelişmeyi yansıtmaya çalışmaktadır. UNDP'nin hazırladığı İGR'de, İGE'nin yanı sıra yayınlanan İnsani Yoksulluk Endeksi, Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi, Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi ile ülkelerin sosyal gelişmişlik düzeyi daha iyi belirlenmeye çalışılmaktadır (Demir, 2006: 5). İnsani gelişme endekslerinin temelinde yatan rasyonel; insanların uzun-sağlıklı yaşamlar (yaşam beklentisi ile yakalanır), bilgiyi edinmek (yetişkin okur-yazarlığı ile yakalanır) çabasında olmasıdır ki; bu yüzden kalkınma politikalarının odağı tüm bu ve benzer alanlarda bireylerin yapabilirliklerini ve seçimlerini arttırabilmek olmalıdır (Beken, 2006: 50).

2.5.3. İnsani Yoksulluk Endeksi

Ekonomik gelişme, geliri ve tüketimi temel alarak kalkınmayı kişi başına düşen ulusal gelir artışı üzerinden tanımlayıp ölçerken, gelir odaklı bir gelişme anlayışını yeterli görmeyen “insani gelişme yaklaşımı” bireyleri ekonomik, kültürel, siyasal veya toplumsal tüm tercih ve seçeneklerinin genişletilmesine vurgu yaparak kalkınmanın merkezine insanı koymaktadır. Bu yaklaşımda, kişilerin gelirlerindeki artış gelişme açısından önemli bir unsur, bir önkoşul kabul edilmekle birlikte, tek başına gelir düzeyindeki iyileşmenin gerçek refahı ölçmekte yetersiz kaldığı; sağlık hizmetlerinin, eğitimin ve toplumsal güvenliğin vb. artmasının ise, yaşam kalitesine ve bu kalitenin artışına doğrudan katkıda bulunduğu belirtilmektedir (Sam, 2008: 60).

Yoksulluğun çözümüne yönelik kararların alınabilmesi ve politikaların üretilebilmesi için ölçülmesi ve ölçülebilirliğine yönelik yaklaşımların geliştirilmesi çok önemlidir. Yoksulluğun ölçülmesinde 2000'li yıllarda “gelir yoksulluğu” kavramından “insani yoksulluk” kavramına; “tek boyutlu” yoksulluk tanımlarından “bileşik endeks”lere doğru bir geçiş yaşanmaktadır. Örneğin İYE, yoksulluğun gelir dışındaki farklı boyutlarını dikkate alan (eğitim, hayatta kalma, sağlıklı içme suyuna ulaşma vb.) bir bileşik endeks olarak UNDP tarafından

önerilmiş ve yoksulluğa ilişkin politika önceliklerini belirlemede oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuştur (Altay, 2005: 159).

UNDP de yoksulluğun kavramlaştırılması çabalarına, hem yoksulluk kavramı etrafındaki tartışmaları hem de yoksulluğun ölçülmesi yaklaşımlarını genişleterek katkıda bulunmuştur. UNDP'nin 1997 İGR ile ilk defa "İnsani Yoksulluk" (Human Poverty) kavramı ortaya atılmıştır. İnsani yoksulluk, gelir yoksulluğu ile ilişkili bulunmasına rağmen ondan farklıdır. Gelir yoksulluğu ölçümleri mutlak gelir üzerinde odaklanırken, insani yoksulluğun ölçülmesi eğitim düzeyi, sağlık ve temiz su kaynaklarına erişebilme gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Aynı raporda insani yoksulluğu ölçmek amacıyla İYE geliştirilmiştir. Bu endeks gelişmekte olan ülkeler için (HPI-I) şu üç kriterden yola çıkarak hesaplanmaktadır (Gündoğan, 2008: 43- 44):

1. Yaşam süresi: 40 yaşın altında yaşam beklentisi olanların oranı
2. Eğitim: Okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin oranı
3. Makul bir yaşam standardı:
 - ❖ Sağlıklı içme suyuna sahip olmayan nüfusun oranı
 - ❖ Temel sağlık imkânlarından yoksun olan nüfusun oranı
 - ❖ 5 yaşın altında olan ve yeterli beslenemeyen nüfusun oranı

Gelişmiş ülkeler için hesaplanan İYE'yi (HPIII) oluşturan kriterler ise şunlardır:

1. Yaşam süresi: 60 yaşın altında yaşam beklentisi olanların oranı
2. Eğitim: OECD tarafından tanımlanan fonksiyonel cahillik oranı
3. Makul bir yaşam standardı: Yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı
4. Sosyal dışlanma: Uzun dönem işsizlik oranı

Yoksulluğun ölçülmesinde yaşanmakta olan geçiş sürecine rağmen yoksulluğun hem dünyada hem de Türkiye'de halen sıklıkla "gelir yoksulluğu"

kavramı çerçevesinde tanımlandığı görülmektedir. Dünya Bankası tarafından önerilen ve “Binyıl Kalkınma Hedefleri” arasında da yer alan “günlük ortalama geliri, satın alma gücü paritesine göre 1 (bir) ABD Dolarının altında olan nüfusun oranı” göstergesi hem uluslar arası hem de ulusal düzeyde “gelir yoksulluğu”nu ölçmekte sıklıkla kullanılmaktadır. Gelir yoksulluğu tanımından hareketle yapılan tahminlere göre, dünya nüfusunun yaklaşık beşte biri günlük olarak 1 (bir) Doların altında; yaklaşık yarısı ise günlük olarak iki doların altında bir gelir elde etmektedir (Altay, 2005: 160).

UNDP tarafından 1997 yılında yayınlanan İGR’de geliştirilen insani yoksulluk kavramı insani gelişme ve insanca yaşam için parasal olanakların yanı sıra temel gereksinimlerin karşılanabilmesi için iktisadi, sosyal ve kültürel bazı olanaklara sahip olmanın da gerekli olduğu fikrine (capabilities approach) dayanır. Bu nedenle asgari gereksinimlerden daha fazla maddi refahın söz konusu olması gerektiğini ve yoksulluğun çok boyutlu bir kavram olduğunu dikkate alır. İnsani yoksulluk endeksi yaşam süresinin kısalığı, temel eğitim hizmetlerinden mahrumiyet ve kamusal ve özel kaynaklara erişememe gibi insani gelişim açısından ortaya çıkan mahrumiyetleri, yoksulluğun boyutlarını ve insani gelişim dışında kalmış insanların oranını ölçmektedir (Aktan, 2003: 8).

2.5.4. Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişme Endeksi

Yine UNDP’nin daha sonra geliştirip kullanmaya başladığı endekslerden biri olup, yoksulluk konusuna toplumsal cinsiyet açısından yaklaşmaktadır. Örneğin kadınların ekonomik ve siyasal yaşama katılım derecelerini ölçmek için parlamento, hukuk, bürokrasi ve iş yaşamı gibi alanlardaki toplam insan sayısı içinde kadınların oranlarına bakılarak TBGE’leri ortaya konulabilmektedir (Kaya, 2009: 18).

TBGE, cinsiyete dayalı kadınlar aleyhine ayrımcılığın bir göstergesi olarak ortaya konmaktadır. Bu endeks İGE temel verilerinin kadın ve erkek nüfus açısından karşılaştırılmasına dayanmaktadır; doğumda yaşam beklentisi, yetişkin okuryazar oranı, ilk, orta ve yüksek okullaşma oranı ve kişi başına GSYİH verileri kadın ve erkek nüfus için ayrı ayrı değerlendirilmekte ve aradaki farktan yola çıkarak TBGE oluşturulmaktadır (Aktaş, 2007: 65).

TBGE, İGE ile benzer göstergeleri kullanmakta, fakat bu göstergeleri kadın ve erkek arasındaki eşitsizliklere göre ölçmekte ve değerlendirmektedir. Bir ülkede kadın erkek eşitsizliği ne kadar yüksek ise, İGE ve TBGE arasındaki fark da o derece yüksek olacaktır. Bu endekse, kadın eşitsizliği endeksi de denilebilir. Kadınların toplumdaki bu durumuna karşı Cinsiyet Güçlendirme Ölçeği ile kadınlara ekonomik ve politik hayatta aktif bir rol verilip verilmediği değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu ölçekte, parlamento, yasama organları, üst düzey kamu görevleri, yöneticilik, profesyonel ve teknik işçilik gibi alanlarda görev alan kadınların yüzdesine bakılmakta, kazanılmış gelir farklılığı ve ekonomik bağımsızlığı yansıtan göstergeler izlenmekte ve İGE’ den farklı olarak fırsat eşitsizliği belirlenmeye çalışılmaktadır (Coşkun ve Tireli, 2008: 30- 31).

2.5.5. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi

ÇBYE, UNDP desteğiyle Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Girişimi (OPHI) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın İnsani Gelişme Rapor Ofisi tarafından geliştirilmiştir. UNDP, yoksulluk sorununu nicel olarak analiz etmek amacıyla bu endeksi hesaplamakta ve ülkelerde mevcut olan yoksulluğun etkilerini ölçmektedir. İnsani Gelişme Endeksinin (İGE) tamamlayıcısı olarak tasarlanmıştır.

ÇBYE, İnsani Gelişme Endekslerine benzer yapıda yaşam standartları, sağlık ve eğitim konusu olmak üzere üç farklı bileşeni dikkate alarak toplumların karşı karşıya kaldığı yoksulluğun derecesini ölçmekte ve yoksul insanların ortalama sayısı ile yoksul hane halklarının içinde bulunduğu yoksunlukları da göstermektedir. ÇBYE’ ye göre bir hane halkının “çok boyutlu yoksul” olabilmesi birden fazla sayıda kriter için yoksunluk özelliklerini gösteriyor olmasını gerektirmektedir. Bir birey endeksin hesaplanma aşamasında ölçülen göstergelerin en az %30’unda “yoksun” olduğunda, “çok boyutlu yoksul” olarak kabul edilmektedir. Endekse, hane halklarının “temiz su, yakacak, sağlık hizmetlerine erişimi” ve “temel ev eşyalarına sahiplik durumu” gibi gelir standartları dışında faktörler de dâhil edilmektedir.

ÇBYE değerlerine seçilmiş ülkeler bazında bakıldığında, endeksin özellikle gelişmiş ülkeler için mevcut olmaması, daha çok gelişmekte ve kalkınmakta olan ülke grupları için mevcut olması, bir anlamda daha homojen gruplar için kıyaslama yapabilme anlamına da gelmektedir. ÇBYE değerinin yüksek olması endeks kapsamına dâhil edilen ölçütlerden yoksun olan nüfus oranının daha

yüksek olduğu anlamını taşımaktadır. Seçilmiş ülkeler için ÇBYE değeri en yüksek olan ülke 0,283 değeri ile Hindistan olup, Hindistan'ı 0,264 endeks değeri ile Pakistan, 0,251 değeri ile Kamboçya, 0,229 değeri ile Kenya, 0,187 değeri ile Namibya izlemektedir. Ülkemizde 0,028 ÇBYE değeri ile Sri Lanka'dan sonra gelmektedir. Çok boyutlu yoksulluk içindeki nüfus oranları incelendiğinde de ilk sırayı %53,7 gibi çok yüksek oranla Hindistan alırken, %52,0 oranı ile Kamboçya 2. sırada, %49,4 oranı ile Pakistan 3. sırada, %47,8 oranı ile Kenya 4. sırada, %39,6 oranı ile de Namibya 5. sırada gelmektedir. Türkiye'de de çok boyutlu yoksulluk içindeki nüfus oranı %6,6 gibi önemli sayılabilecek bir orandır. Bu oranla Türkiye, ÇBYE değerinde olduğu gibi yine Sri Lanka'dan sonra gelmektedir (TOBB, 2011: 44).

Aynı zaman zarfında insanların yüz yüze kaldığı ciddi yoksunlukları göstermek için tasarlanan, yeni bir ölçü olan ÇBYE, çok boyutlu yoksulluğun hem etkisini hem de yoğunluğunu yansıtmaktadır (insanların aynı anda kaç yoksunluk yaşamakta olduğu). Bu ölçü yoksulluk içerisinde yaşayan insanların kapsamlı bir resmini çıkarmak amacıyla kullanılabilceği gibi hem ülkeler ve bölgeler arasında ve dünya çapında hem de etnik grup, kırsal/kentsel konumlar ve diğer kilit hane halkı ve toplum özellikleri açısından ülkeler içinde karşılaştırmaya olanak vermektedir.

ÇBYE, yöntemsel açıdan üç boyutta 10 gösterge üzerinde tanımlanmıştır:

- Sağlık (Her gösterge eşit ağırlıktadır 1/6)
 1. Beslenme: Ailede yetersiz beslenmeden dolayı sağlık sorunu yaşayan yetişkin veya çocuk olması
 2. Çocuk ölüm oranı: Ailede çocuk ölümü meydana gelmesi
- Eğitim (Her gösterge eşit ağırlıktadır 1/6)
 3. Eğitim süresi: Ailede beş yıllık eğitim alan kişi olmaması
 4. Çocukların eğitimi: Ortaokulu tamamlayan kişi sayısı
- Yaşam Koşulları (Her gösterge eşit ağırlıktadır 1/18)
 5. Yakacak: Odun, kömür veya tezek kullanılması

6. Kanalizasyon: Hanede tuvalet olmaması veya ortak tuvalet kullanımı
7. Su: Hanede temiz içme suyu olmaması veya temiz su kaynağı 30 dakikalık yürüyüş mesafesi dışında olması
8. Elektrik: Hanede elektrik olmaması
9. Altyapı: Hanenin çamurlu, tozlu veya hayvan gübresinden bir zemine sahip olması
10. Varlıklar: Hanede, radyo, televizyon, bisiklet, motosiklet, buzdolabı vb. en az ikisinden bulunmaması.

Her bir boyut eşit ağırlıklandırılmıştır, ayrıca tüm boyutlardaki her bir göstergede eşit ağırlıklıdır. Tanımlanan ölçü, haneden başlayarak bölgesel, ulusal ve uluslararası olmak üzere yoksulluğun kapsamı ve doğasını değişik düzeylerde incelemektedir. MPI, çok boyutlu yoksulluğun hem etkisini hem de yoğunluğunu yansıtmaktadır. MPI incelemeleri, son yıllarda istikrarlı bir ekonomik büyüme kaydeden ülkelerde bile şiddetli yoksulluğun var olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmacılar, BM 2010 Binyıl Kalkınma Hedefleri raporunda, hedeflerin ancak coğrafi, yaş, cinsiyet veya etnik açıdan en dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının karşılanması ile erişilebilir olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Çok boyutlu Yoksulluk Endeksi en korunmasız haneleri ve grupları belirleyerek tam olarak hangi yoksullukların onların hayatını olumsuz yönde etkilediğini ortaya çıkarması açısından önemli olarak değerlendirilmektedir (Yavuzkanat, 2013: 26).

UNDP'nin "İnsani İlerlemeyi Sürdürmek: Kırılganlıkları Azaltmak ve Dayanıklılık Oluşturmak" başlıklı 2014 İnsani Gelişme Raporunda, Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'nin son verileri, 91 gelişmekte olan ülkede yaşayan yaklaşık 1,5 milyar insanın sağlık, eğitim ve yaşam standartları alanlarında tekrar eden yoksulluklar nedeniyle yoksulluk içinde yaşadığını gösteriyor. AB'ye üye, aday ve potansiyel aday geçiş ekonomilerinde çok boyutlu yoksulluk endeksi, yoksul nüfus yüzdesi, yoksun olma yoğunluğu, yoksulluğa karşı savunmasız nüfus, şiddetli yoksulluk yaşayan nüfus yüzdesi ve eğitim, sağlık ve yaşam standardına göre yoksullukların dağılımı Tablo 7'de gösterilmektedir:

Tablo 2.3. Geçiş Ekonomilerinde ÇBYE ve Göstergeleri

ÜLKELER	IGE	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi Değeri	Çok Boyutlu Yoksulluktaki Nüfus		Yoksulluğa Karşı Savunmasız Nüfus (%)	Şiddetli Yoksulluk Yaşayan Nüfus (%)	Yoksunluklar Dağılımı			
			Yoksul Nüfus (%)	Yoksun Olma Yoğunluğu (%)			Eğitim (%)	Sağlık (%)	Yaşam Standartı (%)	
AB Üyesi Geçiş Ekonomileri										
Bulgaristan	0.777	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çek Cum.	0.861	2002	0.010	3.1	33.4	0.0	0.0	0.0	99.9	0.1
		2003								
Estonya	0.840	2003	0.026	7.2	36.5	1.3	0.2	91.2	1.2	7.6
Hırvatistan	0.812	2003	0.016	4.4	36.3	0.1	0.3	45.0	46.7	8.3
Macaristan	0.818	2003	0.016	4.6	34.3	0.0	0.0	1.8	95.6	2.7
Letonya	0.810	2003	0.006	1.6	37.9	0.0	0.0	0.0	88.0	12.0
Litvanya	0.834	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Polonya	0.834	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Romanya	0.785	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Slovakya	0.830	2003	0.000	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Slovenya	0.874	2003	0.000	0.0	0.0	0.4	0.0	0.0	0.0	0.0
AB'ye Aday Geçiş Ekonomileri										
Arnavutluk	0.716	2008 2009	0.005	1.2	38.3	7.2	0.1	22.4	47.1	30.5
Karadağ	0.789	2005 2006	0.012	3.0	40.1	1.3	0.5	21.0	63.8	15.3
Makedonya	0.732	2011	0.007	1.7	38.4	2.4	0.1	18.5	57.2	24.3
Sırbistan	0.745	2010	0.001	0.3	39.9	3.1	0.0	24.7	48.6	26.7
AB'ye Potansiyel Aday Geçiş Ekonomileri										
Bosna-Hersek	0.731	2011 2012	0.006	1.7	37.3	3.2	0.0	7.8	79.5	12.7
Kosova	0.716	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: HDR 2013: 160-161; HDR 2014: 180-181; Aday ve potansiyel aday ülkeler için bkz: <http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=282>.

Tablo 7’de görülebileceği üzere, ÇBYE ve boyutları bakımından aralarında farklılıklar olabileceği varsayımı ile geçiş ekonomileri kendi arasında gruplandırılmıştır. Birinci grupta, AB üyesi geçiş ekonomileri, ikinci grupta AB’ye aday geçiş ekonomileri ve üçüncü grupta ise AB’ye potansiyel aday geçiş ekonomileri yer almaktadır. Araştırmaların ülkelerde farklı yıllarda gerçekleştirilmesi ve bazı ülkelerin verilerindeki eksiklikler tablodaki veriler üzerinden karşılaştırma yapmayı güçleştirmektedir. Tablo 7 incelendiğinde, AB’ye üye geçiş ekonomilerinden Slovenya, Çek Cumhuriyeti ve Estonya’nın en yüksek İGE değerine sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Bu ülkelerden Estonya İGE değeri yüksek olmakla birlikte, çok boyutlu yoksulluk bakımından AB’ye üye geçiş ekonomileri arasında ilk sırada yer almaktadır. Nitekim çok boyutlu yoksulluktaki mevcut yoksul nüfus yüzdeleri değerlendirildiğinde, AB’ye üye geçiş ekonomileri arasında en yoksul nüfusa sahip ülkenin %7.2’lik oranla Estonya olduğu görülür. Aynı şekilde yoksunlukların dağılımına bakıldığında da, eğitim boyutu açısından en çok yoksunluk yaşanan AB’ye üye, aday ve potansiyel aday ülkeler arasında Estonya’nın %91.2’lik oranla ilk sırada yer aldığı

görülmektedir. Zaten AB'ye üye, aday ve potansiyel aday geçiş ekonomileri arasında Estonya'nın çok boyutlu yoksunluk bakımından ilk sırada yer almasının nedeni de eğitim alanında yaşanan yoksunluktur. ÇBYE bakımından Estonya başta olmak üzere, Hırvatistan ve Macaristan da en yüksek değere sahip olarak belirgin bir şekilde diğer ülkelerden ayrılmaktadır. Çok boyutlu yoksulluktaki yoksul nüfus oranlarının değişkenlik göstermesi ülkeler arasında çok boyutlu yoksunluk endeksinin farklılaşmasına neden olmaktadır.

Tablo 7' ye göre çok boyutlu yoksunluk bakımından yoksun olma yoğunluğu incelendiğinde, AB'ye üye, aday ve potansiyel aday geçiş ekonomileri arasında Karadağ'ın %40.1'lik oranla ilk sırada yer aldığı ve bu ülkeyi %39.9'luk oranla Sırbistan'ın izlediği görülür. Karadağ ve Sırbistan kadar yüksek olmamakla birlikte AB üyesi geçiş ekonomilerinde de yoksun olma yoğunluğu yüzdesi %33.4- 37.9 arasında değişen oranda yüksektir. Genel olarak ülkeler bazında yoksun olma yoğunlukları benzemekle birlikte AB'ye aday geçiş ekonomilerinde daha yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 7' ye göre yoksulluğa karşı savunmasız nüfus yüzdesi incelendiğinde, %7.2'lik oranla Arnavutluk'un ilk sırada yer aldığı ve bu ülkeyi %3.2'lik oranla Bosna-Hersek'in ve %3.1'lik oranla Sırbistan'ın izlediği; buna karşın AB'ye üye geçiş ekonomilerinden Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Letonya ve Slovakya'da yoksulluğa karşı savunmasızlığın hiç yaşanmadığı, yoksulluğa karşı savunmasızlığın yaşandığı ülkelerde ise yoksulluğa karşı savunmasız nüfus yüzdesinin son derece düşük olduğu görülmektedir. Yoksulluğa karşı savunmasızlığın yaşandığı ülkelerden Estonya'da bu oran %1.3 iken, Slovenya'da %0.4 ve Hırvatistan'da ise %0.1'dir. Bu bulgular, AB'ye üye geçiş ekonomileri ile karşılaştırıldığında, AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerde yoksulluğa karşı savunmasız nüfus yüzdesinin çok daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

AB'ye üye, aday ve potansiyel aday geçiş ekonomilerinde yoksunlukların eğitim, sağlık ve yaşam standardı boyutlarına göre dağılımı incelendiğinde, eğitim boyutunda en yüksek yoksunluğun %91.2'lik oranla Estonya'da, sağlık boyutunda en yüksek yoksunluğun %99.9'luk oranla Çek Cumhuriyeti'nde, yaşam standardı boyutunda en yüksek yoğunluğun %30.5'lik oranla Arnavutluk'ta yaşandığı görülmektedir. Yine dikkat çekici bir biçimde %95.6'lık oranla Macaristan'da, %88'lik oranla Letonya'da sağlık boyutunda yoksunluk yaşandığı görülmektedir.

AB'ye aday ve potansiyel aday geçiş ekonomileri ile karşılaştırıldığında, AB'ye üye geçiş ekonomilerinde de özellikle eğitim ve sağlık alanında ciddi boyutta yoksunluk yaşandığı, buna karşın AB'ye üye geçiş ekonomilerinde yaşam standardının AB'ye aday ve potansiyel aday geçiş ekonomilerinden daha yüksek düzeyde olduğu görölmektedir (Karaca ve Gökçek, 2014: 13).

3. GEÇİŞ EKONOMİLERİ VE SEÇİLİ ÜLKELERDE İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Dünya’da birçok insanın yoksullukla mücadele edecek şartlarda yaşadığı ve daha birçok insanın da yoksulluk riski ile yaşamlarını sürdürdükleri, çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde birtakım bilgilerle yer almıştır. Bu bölümde, belirlenen geçiş ekonomisi ülkelerinde, yoksulluk ve insani gelişme göstergesi olan birtakım değişkenler kullanılarak, geçiş sonrası bu ülkelerde insani gelişmenin nasıl bir değişim gösterdiği ortaya koyulacaktır.

3.1. Yoksulluk ve İnsani Gelişme Endeksi Ampirik Çalışmalar: Yararlanılan Literatür

Yoksulluk ve İnsani Gelişmişlik, çalışmalara sıkça konu olsa da izlenilen yöntem ve seçilen değişkenler açısından farklılıklar söz konusudur. Bu bölümde bana fikir veren ve yararlandığım kaynaklardan ilki, Dansuk (1997), çalışmasında yoksulluğun 1973–1987 yılları arasındaki değişimini incelemiş ve yoksulluğu; işgücü, cinsiyet, sosyal güvenlik, bazı demografik göstergeler ve gelir dağılımı yapısı gibi sosyal göstergelerle ilişkilendirmiştir.

DPT (2000), Yoksullukla Mücadele Alt Komisyonu Raporunda, yoksulluk sanıldığı gibi aksine sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorunu değil, aynı zamanda gelişmiş sanayi toplumlarının da sorunudur. Yoksulluk özünde ekonomik içerikli bir olgudur. Bununla beraber tanımlanması için sadece ekonomik kriterleri baz almak yeterli olmayacaktır. Zira yoksulluk ve varsıllık göreceli anlamlar taşımaktadır. Bu görecelilik, döneme, yaşanan toplumun zihniyetine, sosyokültürel özelliklere ve bireysel tercihlere göre değişebilmektedir. Bu nedenle yoksulluğun nedenleri geniş bir perspektiften değerlendirilmiş; yoksulluğun nedenleri, ekonomik, politik ve sosyokültürel faktörler olmak üzere üç boyuttan ortaya koyulmuştur. Raporda ayrıca, yoksullukla mücadele bağlamında benimsenmesi gereken temel politikalar da yer almaktadır.

Dollar ve Kray’e göre (2004), büyüme oranlarındaki artış ve ülkeler arasındaki eşitsizlik yoksulluk üzerinde etkilidir. Küreselleşmenin bu konu üzerindeki gerekliliğinden bahsedilmektedir.

Nestić ve Vecchi (2006), Hırvatistan için çok değişkenli regresyon analizi sonucunda, yoksulluk oranlarının bölgesel farklılıklarına değinmektedirler.

Yoksulluk riski kırsal alanlarda kentsel alanlara kıyasla neredeyse üç kat daha yüksektir. Eğitim, işgücü piyasası, demografik unsurlar ve diğer farklılıklar kontrol altına alındıktan sonra, bölgesel farklılıkların azaldığı gözlemlenebilir.

Kök ve arkadaşları (2006), yaptıkları ekonometrik çalışmada, bir ülkede ekonomik büyüme ile birlikte yoksulluk düzeyi nispi olarak düşüyorsa, insani gelişme standardının iyileştiğini ve gelirin daha adil dağıldığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla devlet, sosyal harcamaların yükünü yoksullara değil, “doğal faktörler doğal paylarını alır” ilkesinden hareketle doğal üretim faktörleri üzerinden bir aktarma mekanizmasının düzenini (kaynakların yeniden tahsisini) kurmayı başarmış sayılabilir. Böylece küresel ekonomiler ile ulusal ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişkiden ve giderek azalan yoksulluktan söz edilebilir. Nitekim İktisat biliminin temel amacı, insanın/insanlığın hayat seviyesini yükseltmektir. Dolayısıyla, son yıllarda kalkınma ekonomisi kapsamında insani kalkınma kavramı ve insani kalkınma politikaları tartışılmaya başlamıştır.

Addison ve arkadaşları (2007), beslenme düzeyi, sağlık sorunları, kültürel uygulamalar ve genetik faktörlerle ilgili soruların cevaplarını, çeşitli anket çalışmalarıyla bulmaya çalışmışlar ve analiz yöntemleriyle yoksulluk dinamiklerine ulaşmışlardır.

Chirwa ve arkadaşları (2009), Malawi için yaptıkları çalışmalarıyla, ortalama kişi başına düşen harcamalar ve fiyatlardaki hareketler, yoksulluk hesaplamaları için kullanılırken mevsimselliğin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle de yaptıkları varyans analizinde, kullandıkları demografik değişkenler, hane halkı reisinin yaşı, cinsiyeti ve eğitim gibi verileri uzun bir süre boyunca elde etmişlerdir.

Gürbüz ve Karabulut (2009), araştırmalarında, Hiyerarşik Küme Analizi adı verilen istatistiksel yöntemle, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan 15 ülkeye ait 36 sosyoekonomik değişken kullanarak hangi ülkelerin birbirine daha çok benzediğini ortaya çıkarmışlardır. 1917 yılında sosyal adaleti sağlama, milli geliri tüm topluma yayma düşüncesi ile yola çıkan; sosyalist bir düzen ve merkezi planlama ekonomisi uygulayan SSCB, hayatta kaldığı 70 yılın sonunda hâkim olduğu bölge ve milletlerde yoksulluk, sefalet ve gelir dengesizliklerinin daha da artmasına neden olmuştur.

Sarısoy ve Koç (2010), yoksul nüfus/toplam nüfus oranı ülkelerin iktisadi yapılarına göre değişmekle birlikte, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde söz konusu oranın daha yüksek olduğunu göstermişlerdir. Kamu kesiminin son 7-8 yıldır yoksullukla mücadeleye önemli miktarda kaynak ayırdığı görülmektedir. Aynı dönemde yoksul nüfus/toplam nüfus oranının da düştüğü gözlenmiştir. Yapılan regresyon testinde de sosyal kamu harcamalarının yoksulluk oranlarını azalttığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca yapılan analizde eğitim düzeyinin yükselmesinin yoksulluğu azaltıcı etki yaptığı tespit edilmiştir. Bu sebeple eğitim düzeyi düşük olanlar ile herhangi bir mesleki beceriye sahip olmayanlara mesleki olarak gelişimlerini sağlayacak eğitimler verilmelidir. Ancak yeni mesleki beceri kazandırılacak kişiler için meslek tercihlerinde, mesleğin kişinin yeteneklerine ve beklentisine uygun olup olmadığı, mesleğin sonraki yıllarda geçerliliği (talep edilişliliği) gibi hususlara da dikkat edilmesi gerekir. Aksi halde piyasada geçerliliğini yitirmiş (örneğin semercilik) veya kişinin yeteneklerine ve beklentilerine uygun olmayan mesleki becerilerin kazandırılması kaynak israfına neden olur.

Kızılgöl ve Üçdoğruk (2011), 2002- 2006 yılları arasında, Türkiye’de yoksulluğa ilişkin ekonometrik analizleri sonucunda, eğitim düzeyi arttıkça yoksulluk olasılığının azalmakta, hane halkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk riskinin artmakta olduğunu göstermiştir. Ayrıca hane halkı reisinin demografik özelliklerinden yaş değişkeninin yoksulluğun ölçümünde önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Yaş ilerledikçe hanelerin yaşam standartları artmakta, yoksullukları ise azalmaktadır. Hane halkı reisinin ve eşinin eğitim durumu yoksulluğun en önemli göstergelerinden birisidir. Kırsal kesimde yaşayan hane halkının kentsel alanda yaşayana göre yaşam standardı daha az, yoksulluğu daha fazladır. Ayrıca çalışmada ele alınan yıllar arasında yoksulluğun en yaygın olduğu yılın 2002 yılı, en az yoksulluk yaşanan yılın ise 2006 yılı olduğu bulunmuştur.

Ağazade (2012), çalışmasında panel veri yöntemleri kullanarak, 23 geçiş ekonomisi ve nispeten farklı sosyoekonomik özelliklere sahip alt gruplar için enflasyon oranının belirleyicileri, 1998-2008 dönemi için saptanmaya çalışmıştır. İktisat teorisinde Monetaristler ve Keynesyenler arasında enflasyon nedenleri konusunda ciddi görüş ayrılıkları vardır. Şöyle ki, Monetaristler enflasyonun parasal genişlemeden kaynaklandığını, Keynesyenler ise parasal genişlemenin bir sonuç olduğunu ve verimlilik artışından daha yüksek olan ücret artışlarının enflasyona neden olduğunu savunmaktalar. Bu açıdan bakıldığında, çalışmada

uygulanan sabit etkili, rastsal etkili ve ortak etkili model sonuçları Keynesyen görüşü desteklemektedir. Şöyle ki, 23 ülke ve alt gruplarına ait bağlaşımlar ücret artışlarının enflasyon oranını güçlü şekilde etkilediğini gösterirken, parasal genişleme için herhangi bir enflasyonist etki bulunamamıştır. Ayrıca, sonuçlar tüm gruplar için döviz kuru artışlarının da enflasyonist olduğunu gösterir. Enflasyon ataletinin ise Doğu Avrupa'nın geçiş ekonomilerinde geçerli olduğu, eski Sovyetler Birliği ülkelerinde böyle bir durumun olmadığı bulunmuştur.

Ünver (2014), Dünya ekonomilerinde yabancı sahipliği bankacılık sisteminde de kendini göstermiştir. İstikrarlı bir ekonomi için güçlü ve rekabetçi bir bankacılık sistemi gereklidir. Geçiş ekonomilerinin bankacılık sektörünün gelişiminde yabancı bankalar önemli bir rol almıştır. Bu çalışma; geçiş ekonomilerinde sektörel büyüme değişkenlerinin yabancı banka girişlerine etkisini araştırmaktadır. Bu çalışmanın farkı; yabancı banka girişlerinin belirleyicilerinden olan Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) değişkeninin sektörel biçimde incelenmesidir. Bu çerçevede yabancı banka girişlerinin belirleyicileri arasında; tarım, sanayi ve hizmetler sektörü GSYİH büyüme değişkenleri modele dâhil edilmiştir. Çalışmada 27 geçiş ekonomisinin 1990–2010 döneminde Panel Veri Analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre kontrol değişkenleri; toplam nüfus büyüme oranı, kişi başına düşen kredi miktarı ve doğrudan yabancı yatırımın GSYİH içindeki payı pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermiştir. Bununla birlikte; toplam krediler içindeki yerine getirilmeyen kredilerin payı ve enflasyon oranları yabancı banka girişleri üzerinde negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermiştir. Sadece döviz kurları istatistiksel olarak anlamsız sonuçlar vermiştir. Sanayi sektörü GSYİH büyümesi, hizmetler sektörü GSYİH büyümesi değişkenlerinin yabancı banka girişleri üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmuştur. Diğer taraftan; tarım sektörü GSYİH büyümesi değişkeninin yabancı banka girişleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

3.2. Analiz

Bu çalışmada, geçiş süreci sonrası için, birtakım insani gelişme göstergesi olan bağımsız değişken verileri doğrultusunda, geçiş ekonomisi ülkeleri ve seçilmiş gelişmekte olan ülkelerin HDI'sı kıyaslanmış ve yorumlanmıştır.

3.2.1. Veri Seti

Analizde iki farklı kategoride yer alan ülkeler için geçiş süreci sonrasındaki 2010 yılı verileri baz alınarak eğitim, sağlık harcamaları ve okur yazar oranının HDI'yi ne yönde etkilediği ortaya koyulmuştur.

✓ 1. Kategori: Geçiş ülkeleri

Arnavutluk, Azerbaycan, Belarus, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Çin, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Hırvatistan, Kamboçya, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Macaristan, Makedonya, Moldova, Özbekistan, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya, Slovenya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Vietnam'dır.

✓ 2. Kategori: Gelişmekte olan ülkeler

Afganistan, Cezayir, Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Mısır, Hindistan, İran, Irak, Lübnan, Malezya, Meksika, Fas, Pakistan, Suriye, Türkiye, Uruguay, Küba, Angola, Bahreyn, Bangladeş, Barbados, Dominik Kongo Cumhuriyeti, Dominik Cumhuriyeti, Fildişi, Gana, Gine, Güney Afrika, Honduras, Jameyika, Kamerun, Katar, Kenya, Kosta rica, Kuveyt, Madagaskar, Maldivler, Moğolistan, Nijerya, Papua Yeni Gine, Peru, Senegal, Srilanka, Sudan, Suudi Arabistan, Tunus, Yemen ve Zambiya'dır.

Bağımlı değişken İGE (HDI2010) iken, bağımsız değişken olarak 3 farklı veri kullanılmıştır: Eğitim için toplam kamu harcaması (EDU2010), sağlık harcaması (HEALTH2010), toplam yetişkin okuryazar oranı (LİTERACY2010). Analiz, bağımsız değişkenlerle HDI arasındaki ilişkiyi yorumlamaya ve ülkelerin hangi kategoride olduğunu gösteren bir kukla değişken kullanılarak veriler doğrultusunda, 2010 yılı için bu ülkeler arasında bir kıyaslama yapmaya imkân sağlamıştır. (Veriler The World Bank elektronik veri dağıtım sisteminden (databank) alınmıştır.)

3.2.2. Yöntem

İki veya daha fazla değişken arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığını test eden, bunu doğrusal veya eğrisel olarak ifade eden denklemlere regresyon modeli denir. Kurulan regresyon modeli ilgilenilen problemle ilgili örnek olarak

alınmış gözlem değerleri kullanılarak hesaplanmaya çalışılır. Bu nedenle kurduğumuz modeldeki değerler tahmini değerler olacaktır. Tahmin modeli kurulmasının ardından tahmin edilen katsayıların güvenilirliği (ana kütleyi ne kadar temsil ettiği) test edilmelidir. Çünkü bu katsayılar bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni ne oranda açıkladığını gösterir. Tahmin edilen katsayıların ve değişkenlerin hesaplanması için geliştirilen ve gerçek katsayılara en yakın sonuçları veren yöntemlerden bir tanesi en küçük kareler yöntemidir. Bir diğer ifade ile regresyon modelindeki hata terimini minimum yapan yöntem EKK yöntemidir (Karacabey ve Gökğöz, 2012: 6- 9).

EKK yöntemi, veriler normal dağılıma sahipken çoğu zaman uygun yöntemdir ve iyi istatistiksel özelliklere sahip tahminler verir. Ancak normallikten sapmalar olduğu durumlarda uygun yöntem olmaktan çok uzaktır. Bu tip durumlarda alternatif tahmin edici olarak robust tahmin ediciler düşünülebilir. İstatistiksel yöntemlerin sağlamlık teorisi olan robust istatistik, verilerin normalden sapmalarının klasik yöntemlere etkilerini inceler ve gerekiyorsa daha uygun bir yöntem geliştirir (Coşkuntuncel, 2013: 3).

Regresyon analizlerinde bilinmeyen regresyon katsayılarını tahmin etmek için EKK en sık kullanılan yöntemlerin başında gelmektedir. Genellikle matematiksel hesaplamalardaki kolaylığından dolayı sık kullanılmaktadır. Tez çalışmasında da, söz konusu ülkelerin İGE ve onu etkileyen değişkenleri analiz ederken bu yöntem kullanılmıştır.

3.2.3. Regresyon Testi ve Sonuçları

Çoklu regresyon modelinde seçilen bağımsız değişkenlerle HDI arasındaki ilişki hem geçiş ülkeleri hem de diğer ülkeler için tahmin edilmiş ve yorumlanmıştır. Modelin EViews 7 programında EKK' ya göre tahmin edilmiş ve tablolaştırılmış şekli aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.1. Analizin Model Tahmini

Bağımlı değişken: HDI2010				
Yöntem: En Küçük Kareler Yöntemi				
Tarih: ... Zaman: ...				
Örnekleme boyutu: 1 79				
Gözlem sayısı: 63				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t- İstatistiği	Olasılık Değeri
C	0.158148	0.042467	3.723985	0.0004
GECIS	-0.011314	0.016964	-0.666976	0.5074
EDU2010	-0.011658	0.004757	-2.450734	0.0173
HEALTH2010	0.002003	0.000478	4.192789	0.0001
LITERACY2010	0.005488	0.000586	9.357776	0.0000
R ² değeri	0.717748	Bağımlı değişken ort.		0.683873
Düzeltilmiş R ²	0.698283	B.lı değ. Std. Sapması		0.126632
Regresyon Std. Hata	0.069557	Akaike bilgi kriteri		-2.417296
Artık kareleri toplamı	0.280616	Schwarz kriteri		-2.247206
Log. Benzerlik Yönt.	81.14481	Hannan-Quinn kriteri		-2.350398
F- İstatistiği	36.87260	Durbin-Watson istatistiği		1.311004
F- İstatistik olasılığı	0.000000			

Yapılan analiz sonucunda çoklu regresyon modeli $HDI2010 = 0.158148 - 0.011314 * GECIS - 0.011658 * EDU2010 + 0.002003 * HEALTH2010 + 0.005488 * LITERACY2010$ şeklinde bulunmuştur (Katsayıların virgülden sonraki ilk altı basamağı alınmıştır). Ulaşılan iktisadi yorumlar aşağıda yer almaktadır:

- ✓ C katsayısı sabit değer olarak ifade edilmektedir. Doğru üzerinde gösterimde doğrunun başlangıç noktası olarak adlandırılmaktadır. Modeldeki eğitim, sağlık, okuryazar oranı bağımsız değişkenlerinin değeri sıfırken, İGE' nin değeri 0.15 olması beklenmektedir.
- ✓ GECIS kukla değişkeni, geçiş ülkeleri ve diğer gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkı açıklamaya yardımcı olmaktadır. Diğer tüm durumlar sabitken, geçiş ülkeleri diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha düşük insani gelişmişliğe sahiptir. Yani, farklı değişkenler gözetmeksizin, ülke kategorilerinden biri olan geçiş ülkelerinde, insani gelişmişlik daha azdır ve insani gelişme endeksi gelişmekte olan ülkelere göre daha düşüktür.
- ✓ EDU2010 birinci bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasında katsayının negatif olmasından dolayı ters bir ilişki vardır. Yani, yapılan

eğitim harcamaları insani gelişme endeksi üzerinde azaltıcı bir etki yaratmıştır. Eğitim için kamu harcamalarındaki bir birim artış HDI' yı 0.01 oranında düşürmektedir. (diğer değişkenler sabitken) Bu ilişki beklenen doğrultuda değildir. Bunun nedeni olarak, kamu harcamaları içerisindeki eğitim harcamalarının kapsamı ve payı ile ilgili olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Gelişmiş ülkelerin düzeylerine ulaşılabilmesi için, gelişmekte olan ülkelerde eğitimin ülke düzeyinde yaygınlaştırılması ve niteliklerinin artırılması gerekmektedir. Bunun için ihtiyaç duyulan eğitim harcamalarının yapılabilmesi ve finansal kaynak sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. Çünkü finansman problemi çözülmeden, eğitimin yaygınlaştırılabilmesi ve kalitesinin artırılabilmesi beklenemez. Eğitim harcamaları, nitelikleri ve ülkelerin kamu harcamalarındaki eğitime verdikleri bütçeyle daha da iyi ve yeterli hale getirilmelidir. Eğitim insana yapılan bir yatırımdır, hem bireysel hem de toplumsal fayda sağlar.

- ✓ HEALTH2010 ikinci bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasında katsayının pozitif olmasından dolayı doğru orantılı bir ilişki vardır. İnsanlar için yapılan sağlık harcamaları insani gelişmişliği artırmıştır. Sağlık harcamalarındaki bir birim artış HDI' yı 0.02 yükseltmektedir. (diğer değişkenler sabitken)
- ✓ LITERACY2010 üçüncü bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasında katsayının pozitif olmasından dolayı doğru orantılı bir ilişki vardır. Ülkelerdeki okuryazar oranlarının fazla olması, ülkelerin insani gelişme endeksini üst sıralara taşımaktadır. Bağımsız değişken artarken bağımlı değişken de artış göstermektedir. Yetişkin okuryazar oranındaki bir birim artış ise HDI' yı 0.05 yükseltmektedir. (diğer değişkenler sabitken)

İstatistiksel ve ekonometrik yorumlar ise şöyledir:

- ❖ R^2 değeri, açıklama (belirtme) katsayısıdır ve bire yakın bulunursa bağımlı değişkendeki değişimin büyük bir kısmı bağımsız değişken tarafından açıklanabilmektedir. HDI; eğitim için kamu harcamaları, sağlık harcamaları ve yetişkin okuryazar oranı tarafından % 72 oranında açıklanmaktadır. Yani, HDI'daki değişimin %72'sinin eğitim, sağlık harcamaları ve okuryazar oranı tarafından açıklanabildiği, geri kalan

%28'lik kısım için başka değişkenlere ihtiyaç duyulduğu sonucu elde edilmektedir. Analizdeki bağımsız değişkenlerden insani gelişme endeksini tahmin etmek için bulunan modelin geçerli olduğuna ulaşılmaktadır.

$$H_0: \beta_i = 0$$

$$H_1: \beta_i \neq 0$$

Hipotezi altında t- istatistiğine göre (0.05 anlamlılık düzeyinde);

- ❖ Sabit Terim (C): Sabit terimin p değeri, 0.05'ten küçük, 0.0004, olduğundan H_0 RED, H_1 KABUL edilir. Katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır ya da başka bir deyişle sıfırdan anlamlı ölçüde uzaktır.
- ❖ GECIS: Değişkenin p değeri, 0.05'ten büyük, 0.5074, olduğundan H_0 KABUL, H_1 RED edilir. İstatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu katsayının analize istatistiksel olarak doğrudan bir etkisi yoktur. Analiz sonucunda, 2010 İGE temel alınarak geçiş ülkeleri geliştirmekte olan ülkelere göre daha düşük insani gelişmişliğe sahiptir yorumu anlamlı bulunmamıştır. Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan büyük ekonomik depresyon sonucunda, doğu-orta Avrupa ile BDT ülkeleri ile özellikle Orta Asya'da yoksulluk oldukça şiddetli boyutlara ulaştığı bir gerçektir. Bu durumda da İGE' nin daha düşük seyretmesi beklenmektedir. Ancak bu durum analizde geliştirmekte olan ülkelerle kıyaslandığı için anlamlı bir sonuç elde edilmemiştir yorumu yapılabilmektedir. Gelişmiş ülkelerle yapılan bir kıyaslanmanın daha farklı bir sonuç doğurması beklenebilir.
- ❖ EDU2010: Değişkenin p değeri 0.0173 olduğundan H_0 RED, H_1 KABUL edilir. Katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır ve yorumlanabilir. Yani, eğitim harcamaları bağımsız değişkeninin, insani gelişme endeksi bağımlı değişkeni üzerinde bir etkisi vardır.
- ❖ HEALTH2010: Değişkenin p değeri 0.0001 olduğundan H_0 RED, H_1 KABUL edilir. Katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır ve yorumlanabilir. H_1 hipotezinin kabul edilmesi, sağlık harcamalarının bağımlı değişken üzerinde bir etkisinin olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

- ❖ LITERACY2010: Değişkenin p değeri 0.0000 olduğundan H_0 RED, H_1 KABUL edilir. Katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır ve yorumlanabilir. Seçilen bu bağımsız değişken de bağımlı değişken üzerinde etkili olmuştur; yani, okuryazar oranı, insani gelişme endeksini etkilemiştir ve hatta bu etki doğru orantılı gerçekleşmiştir.

$$H_0: \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0$$

$$H_1: \beta_i \text{'lerin en az biri sıfır değildir.}$$

Hipotezi altında F- istatistiğine göre (0.05 anlamlılık düzeyinde);

- ❖ Hesaplanan F değeri 36.87 ve F istatistiğine ait p değeri 0.00 bulunmuştur. Bu sonuca göre model tümüyle anlamlıdır. Eğitim harcamaları (EDU2010), sağlık harcamaları (HEALTH2010) ve okuryazar oranı (LITERACY2010) bağımsız değişkenleri topluca İGE (HDI2010) bağımlı değişkenini etkilemektedir.
- ❖ Durbin- Watson (DW) test istatistiği 1.3 değeriyle 2'ye yaklaştığından söz edilemez. Gerekli testler yapıldığında Otokorelasyon yoktur denebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1980’li yılların başından itibaren, geçiş öncesi dönemde, Sovyet ekonomisinin içine düştüğü ekonomik depresyon ve çöküş olarak özetlenen “başlangıç koşulları” geçiş süreci üzerinde oldukça etkin bir faktör olarak gösterilmiştir. Geçiş döneminde, çıktı düzeylerinde, reel ücretler ve sosyal harcamalardaki önemli düşüşler bir takım sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Literatürde geçiş ekonomisi olarak adlandırılan ülkeler, serbest piyasa tercihlerini, özellikle 1990’lı yıllardan sonra ortaya koymaya başlamışlardır. Geçiş sürecinde tüm ülkeler aynı başarıyı sağlayamamış, olması gereken ekonomik ve sosyal gelişimi yaşayamamışlardır. Gelir seviyesi, ortalama yaşam beklentisi, şehirleşme ve sanayileşme oranları yüksek, tarımın payının düşük olduğu ülkeler geçiş sürecini daha hızlı ve başarılı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada geçiş ekonomisi ülke örnekleri olarak ele alınan BDT ve MDA ülkeleri geçiş süreci değerlendirilirken, reform sürecini daha başarılı yürüten ve AB ülkeleri olma avantajı ile birlikte yabancı sermaye yatırımlarını çekebilen MDA ülkeleri BDT ülkelerinden daha başarılı bir geçiş süreci sergilediği görülmektedir. Örneğin, bazı geçiş ülkelerinde, bu süreçte çıktı düzeylerinde, reel ücretler ve sosyal harcamalardaki önemli düşüşler bir takım sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Gelir düzeyinin azalması bölgede yoksulluğu etkileyen en önemli faktör olarak görülmektedir. Ancak, günümüzde yoksulluğun sadece gelir düzeyi gibi ekonomik boyutundan bahsetmek eksik olacaktır. Yoksulluk, gerekli gelir düzeyinin yanı sıra iyi sağlık koşulları, yeterli eğitim düzeyi, belli bir yaşam standardının altında yaşamak, özellikle insan olma özelliklerinden yoksun olmak şeklinde tanımlanmaktadır. Temel gereksinimlerini bile karşılamaktan yoksun olan insanlar, her türlü sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel sorunun kaynağı durumuna gelmektedirler. Küreselleşmenin kontrol edilemeyen olumsuz yanları da bu sorunları artırmakta, kamu hizmetlerinin bile artık yalnızca satın alma gücü olanlara sunulması gibi bir sapmaya gidilmektedir. Bu noktada, küreselleşme süreci, yoksulluk sorununu incelerken vazgeçilmeyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980’li yıllarda gündeme gelen neo- liberal küreselleşme politikaları gelir dağılımının adaletsizce bölüşülmesinin artmasında önem taşımaktadır. Küreselleşme hareketleri ile sermaye daha az bir kesimde toplanmış ve işsiz kesim

artmıştır. Küreselleşme ve yoksulluk arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Geçiş ekonomilerinde özelleştirme uygulamaları, geçiş ekonomisi olmanın bir fonksiyonudur. Devlet ekonomik alandan çekilir ve ekonomik kurumlar özel kurumlara satılır. Özelleştirmenin gelir sağlamanın dışında serbest piyasanın ve özel sektörün çok önemli bir kısmını oluşturduğu unutulmamalıdır. Bununla birlikte, yapısal reformlara önceden başlayan ve özelleştirme aşamasında sosyal huzursuzlukları en az düzeye indiren ülkelerin geçiş sürecinde daha başarılı oldukları bir gerçektir.

Yoksulluğun çeşitli ülkelerde ulaştığı düzeye, Dünya Bankası ve UNDP başta olmak üzere uluslararası kuruluşların yayımladığı verilerle ve yerel düzeyde yapılmış çalışmaların sonuçlarından ulaşılmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili en önemli göstergelerden birisi İGE' dir. Dünya ülkelerinin tamamı ile ilgili İGE değerleri ve bu değerlere göre ülkelerin gelişmişlik düzeyi sıralaması, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı çerçevesinde hesaplanmakta ve İGR ile kamuoyuna açıklanmaktadır.

Çalışmada yoksulluk ve insani gelişme üzerine 2010 yılı verileri kullanılarak yapılan analizde, gelişmişlik düzeyi ile belirlenen değişkenler, sağlık harcamaları ve okuryazar oranı, arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusu iken eğitim harcamalarının ters yönlü bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Yani sağlık harcamaları ve okuryazar oranı bir ülkedeki insani gelişmişliği arttırırken eğitim harcamalarının insani gelişme üzerinde azaltıcı bir etkisi olmuştur. Eğitim harcamaları, nitelikleri ve ülkelerin kamu harcamalarındaki eğitime verdikleri bütçeyle daha da iyi ve yeterli hale getirilmelidir. Günümüzde birçok ülkede eğitimin finansmanında, kamu kaynakları ağırlıklı bir finansman yapısı söz konusudur. Ancak eğitim kademeleri açısından incelendiğinde finansman yapısı değişebilmektedir. İlköğretim ve ortaöğretimde, kamu kaynakları ağırlıklı bir finansman yapısı mevcut iken; yükseköğretimde ise, bazı ülkelerde özel kaynaklar ağırlıklı bir yapıya dönüşmektedir. Finansman yapısındaki bu dengeler değişmekle birlikte eğitime olan talep ve eğitim için yapılan harcamalar, devamlı artmaktadır. Eğitim insana yapılan bir yatırımdır, hem bireysel hem de toplumsal fayda sağlar. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerle olan refah açığını kapatmanın en önemli unsurlarından birini eğitim oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak hem kaynak tahsisi hem de bunun etkin kullanımı bakımından başarılı

performans göstermeyen diğer ülkelerin, gelişmiş ülkeleri yakalama şansları olmayacaktır. Gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerin eğitime daha yüksek miktarlarda kaynak tahsisi, daha yüksek bir milli gelirin varlığına bağlıdır. Eğitim ayrıcalıklı kabul edilerek bu alana daha fazla oranda artan bir kaynak tahsisi sağlanmalıdır.

Geçiş ülkelerinde, insani gelişme ve yoksulluğun diğer seçilen az gelişmiş ülkelere nazaran daha düşük olması, %5 anlamlılık derecesine göre test edildiğinde anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır. Regresyon sonucunda elde edilen açıklama katsayısı (R^2), yaklaşık olarak 0,72 olarak bulunmuştur. Bunun anlamı, regresyon analizinde kullanılan bağımlı değişkendeki değişimin %72'lik kısmı analizdeki bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. F istatistiğinin olasılığı ise, 0 olduğundan modelin bütünüyle anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yani, modelde kullanılan bağımsız değişkenler bağımlı değişken olan İGE'yi topluca açıklamaktadır.

Yoksullukla mücadelede şüphesiz devlete önemli görevler düşmektedir. Ancak, tüm dünyada yoksullara doğrudan parasal yardımlarda bulunmayı öngören “sosyal yardım devleti” anlayışı artık önemini kaybetmiştir. Yoksulluk, ancak uzun vadede çözümlenebilecek bir sorun olarak düşünölmelidir. Yoksullukla mücadelenin başarısı için çok daha yoğun ve kurumsal bir küresel işbirliğinin geliştirilmesi son derece önemlidir. Uluslararası yatırımlar, ticaret, göç, finansal akımlar yanında kültürel ve siyasi konularda işbirliği olanakları geliştirilerek bunlar için kurumsal altyapı sağlanması zorunludur. Şüphesiz tüm bu alanlarda başarı için en fazla sorumluluk gelişmiş ülkelere ve onların denetimindeki çok uluslu kuruluşlara düşmektedir. Ülkelerin kendileri için ise demokratik bir yönetim sistemine sahip olmaları, sivil topluma daha fazla önem vermeleri, gelir dağılımını adaletli hale getirmeleri, sahip oldukları doğal kaynaklarla yatırım amaçlamaları yoksulluğu azaltmada etkili olacak başlıca unsurlardır. Ve tabii ki uygulanacak reformlar halka bütün açıklığıyla anlatılmalı ve halkın desteği sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acartürk, E. ve Arslaner, H. (2005). Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Rolü Yabancı Sermaye ve Özelleştirme: Kırgızistan Örneği, I. Maliye Konferansı.
- Addison, T., Hulme, D. ve Kanbur, R. (2007). Poverty Dynamics: Measurement and Understanding from an Interdisciplinary Perspective, 15- 26.
- Ağazade, S. (2012). Geçiş Ekonomilerinde Enflasyon Oranı Belirleyicileri; Panel Veri Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1), 2012, 59- 72.
- Aktan, C. C. (2003). Yoksulluk Sorunlarının Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri. Ankara Hak- İş Konfederasyonu Yayınları.
- Aktaş, G. (2007). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve Sosyal Politikaların Evrimi. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Altay, A. (2003). Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ’lerin Durumu. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, sayı 41.
- Altay, A. (2005). Yoksulluk Sadece Devletin Sorunu mu? Kamu Harcamaları Açısından Bir Değerlendirme. Sosyo- Ekonomi Dergisi, sayı 2005-2, 155- 178.
- Arpacıoğlu, Ö. ve Yıldırım, M. (2011). Dünya’da ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 4, sayı: 2, 60- 76.
- Bacak, B. ve Kara, Ö. C. (2009). Küresel Yoksulluğun Önlenmesinde Sendikaların Rolü. Yönetim Bilimleri Dergisi (7: 2) Journal of Administrative Sciences.
- Balcılar, M. (2002). Geçiş Ekonomilerinin Büyüme Etkinliklerinin Bir Değerlendirilmesi. Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 29, Kongre Dizisi:3, 02-04 Mayıs, Bişkek-Kırgızistan.

- Beken, G. H. (2006). Yoksulluk Olgusuna Kavramsal Bir Bakış. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı, İstanbul.
- Buğra, A. (2005). Yoksulluk ve Sosyal Haklar. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politik Forumu, sivil toplum geliştirme merkezi için hazırlanan danışman raporu, İstanbul.
- Canbay, T. (2005). Kırgızistan'da Dış Borç ve Borç Yönetimi Sorunu. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi, sayı 6.
- Chirwa, W., Dorward, A. ve Vigneri, M. (2009). Investigating Seasonality and Poverty: The 2004/05 Malawi Integrated Household Survey. Seasonality Revisited, International Conference Institute of Development Studies, UK 8–10 July.
- Coşkun, S. ve Tireli, M. (2008). Avrupa Birliğinde Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Türkiye. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Coşkuntuncel, O. (2013). Sosyal Bilimlerde Alternatif Regresyon Yöntemi Kullanımı ve En Küçük Kareler ile M Tahmin Yöntemlerinin Belirleyicilik Katsayısı Açısından Karşılaştırılması. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, 13 (4), 2139- 2158.
- Çabuk, N. (2003). Güney Doğu Anadolu'da Yoksulluğun Sosyal Göstergeleri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 43 (2), 41-65.
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk. Sosyal Siyaset Konferansları, sayı: 59, 89- 132.
- Çatalbaş, N. ve Yıldırım Z. (2008). Geçiş Ekonomilerinde Bütçe Açıklarının Nedenleri: Polonya ve Kırgızistan Örneği. Sosyo Ekonomi Dergisi, Ocak-Haziran sayı 2008-1.
- Dabrowski, M. (1995). Different Strategies of Transition to a Market Economy: How Do They Work in Practice? Policy Research Working Paper No. 1579, Washington D.C, The World Bank, Policy Research Department.

- Dağdemir, Ö. (2002). Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi: 1987- 1994. C.C.Aktan (Ed.), Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.
- Dansuk, E. (1997). Türkiye’ de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo- Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi. Yayınlanmış DPT uzmanlık tezi, Ankara.
- Demir, S. (2006). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme. DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2-5.
- Denizer, C. (1997). Stabilization, Adjustment and Growth Prospects in Transition Economies. Washington D.C., World Bank, WPS 1855.
- Dollar, D. ve Kraay, A. (2004). Trade, Growth and Poverty. The Economic Journal, 22- 49.
- DPT (2001). Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- DPT, (2000). Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Yoksullukla Mücadele Alt Komisyonu Raporu, Ankara.
- DTM, (2004). Avrupa Birliğine Aday Geçiş Ekonomisi Ülkeleri. 01.03.2013, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomisi/sayi5/ab.htm>.
- EAPN (2009). Poverty and Inequality in Eu. Poverty Explainer 1. The European Ant Poverty Network.
- EBRD (1999). Transition Report, Ten years of transition, ISBN: 1 898802 15 7.
- Egeli, H. , Avni Ö. ve Emsen S. (2002). Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme. Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 29, Kongre Dizisi: 3, 02-04 Mayıs, Bişkek-Kırgızistan.

- Emsen, Ö. S., Kuşçu, S. ve Sarsılmaz, F. (2002). Phillips Eğrisi Analizi ve Geçiş Ekonomilerinden Kırgızistan Üzerine Uygulama. Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 2- 4 Mayıs 2002, Bişkek Kırgızistan, Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi.
- Ertek, T. (2006). Temel Ekonomi (Basından Örneklerle). 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Es, M. ve Güloğlu T. (2009). Türkiye’de Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği. Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu Bildirileri, Deniz Feneri Yayınları, 233-261.
- Fischer S. ve Sahay R. (2000). Taking Stock, Finance and Development, September, IMF, 2-6.
- Fisher, S. ve Sahay R. (2000). The Transition Economies After Ten Years, IMF Working Paper, Washington DC.
- Ganmet, D. (2006). Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme Uygulamaları ve Değerlendirilmesi. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Güler, E. (2012). Geçiş Ekonomilerin ve Yeni Kurumsal İktisat’ın Yeniden Yükselişi. Doğu Üniversitesi Dergisi, 13 (1), 52-68.
- Gündoğan, N. (2008). Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. Ankara Sanayi Odası, Ocak/ Şubat.
- Gürbüz, M. ve Karabulut, M. (2009). SSCB’nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo- Ekonomik Benzerlik Analizi, Bilig/ Yaz, sayı:50, 37- 45.
- IMF (2000). Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects. 21.01.2013, <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm>.
- Karabulut, T., Kaya, N. ve Gürsoy, Z. (2009). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’ne Üye Ülkelerin 2006 Yılı İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Analizi, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:2, sayı: 2, 1-18.

- Karaca, G. ve Gökçek, B. (2014). Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Üye, Aday-Potansiyel Aday Geçiş Ekonomilerinde Çok Boyutlu Yoksulluk ve İnsani Gelişmişlik, Kamu-İş; C:13, 4-10.
- Karacabey, A. ve Gökgöz, F. (2012). Korelasyon ve Tekli Regresyon Analizi En Küçük Kareler Yöntemi. 23.01.2013, http://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/232/mod_resource/content/3/10-Korelasyon-Tekli%20Regresyon-OLS.pdf.
- Kaya, E. (2009). Yoksullukla Mücadelede Avrupa'nın ve Türkiye'nin Sosyal Yardım Modeli. TC. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Yayınlanmış sosyal yardım uzmanlık tezi, Ankara.
- Kızılgöl, Ö. ve Üçdoğruk, Ş. (2011). 2002-2006 Yılları Arasında Türkiye'de Yaşam Standartları ve Yoksulluğa İlişkin Mikro Ekonometrik Analizler. Atatürk Ü. İİBF Dergisi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 375- 381.
- Koçak, E. ve Kızılkaya, O. (2009). Transition Economies and Selected Economies and Selected Countries Samples. Anadolu International Conference in Economics June 17-19, Eskişehir, Turkey.
- Kök, R. , İspir, M. ve Arı, A. (2006). Zengin Ülkelerden Az Gelişmiş Ülkelere Kaynak Aktarma Mekanizmasının Gerekliliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi Üzerine Bir İnceleme. Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı, Eylül, Ankara.
- Köse, A. H., Şenses, F. ve Yeldan, E. (2003). İktisat Üzerine Yazılar I, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. İletişim Yayınları.
- Lavigne M. (1995). The Economics of Transition-From Socialist Economyto Market Economy, New York: St. Martin's Press.
- Miyat, M. (2004). Geçiş Ekonomilerinde Yeniden Dağılım ve Yoksulluk. Proceedings of First International Conferance on The Fiscal Policies In Transition Economies, Kyrgyz-Turkish Manas Universty Departman of Public Finance, Kyrgyz- Turkish Manas University Publication No: 56, Conferance Series No: 5, Bishkek.

- Musayeva, A. (2011). Azerbaycan'da Gelir Dağılımı, Sosyal Siyaset Konferansları. Sayı: 60, 2011/1, 393-432.
- Nestić, D. ve Vecchi, G. (2006), Regional poverty in Croatia 2002-2004. International Conference "Social Policy and Regional Development", Zagreb, 2- 8.
- Niyaziyeva, Z. (2003). Bulgaristan'da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Oruç, Y. M. (2001). Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler, Toplum ve Bilim Dergisi, İstanbul, 75-87.
- Özdemir, A. ve Çakır, M. (2009). Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerinin Yoksulluk Sorunu, Akademik Fener Dergisi, 1, 8, 43- 56.
- Özdemir, Z. , Yalman, N. İ. ve Bayrakdar, S. (2012). Kadın İstihdamı ve Ekonomik Kalkınma: Geçiş Ekonomileri Örneği. International Conference On Eurasian Economies, SESSION 1B: Büyüme ve Gelişme I.
- Özel, M. (2007). Bir Yerelleşme Biçimi Olarak Özelleştirme, Rekabetle İlişkisi ve Yerel Yönetimde Uygulamaları. Balıkesir Üniversitesi Bandırma İİBF, Akademik Fener Dergisi, 78-112.
- Özkul, M. (2007). Küreselleşme, Neo- Liberalist Uygulamalar, Yoksulluk ve Toplumsal Sorumluluk. Journal of Azerbaijani Studies, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye.
- Özpınar, Ş., Özpınar, M., Çondur, F., İkizoğlu, M., Çakır, M. ve Balkız, Ö. (2012). Türkiye'de Sosyal Dışlanma ve Subjektif Yoksulluk (İstanbul, Ankara ve İzmir Örneği). Proje No: 110K137, Aydın.
- Öztürk, Ş. (2008). Kırsal Yoksulluk, Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları. OKTİK, N.(Der), Yakın Kitabevi, İzmir.
- Pire, Ö. (2011). Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Uygulanan Sosyal Politika Programları: Isparta İli Örneği. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Süleyman

Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Isparta.

Sam, N. (2008). Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXVII, sayı 1, 59-70.

Sarısoy, İ. ve Koç, S. (2010). Türkiye’de Kamu Sosyal Transfer Harcamalarının Yoksulluğu Azaltmadaki Etkilerinin Ekonometrik Analizi. Maliye Dergisi, sayı: 158, Ocak- Haziran, 337- 343.

Schusselbauer, G. (1999). Privatisation and Restructuring in Economies in Transition: Theory and Evidence Revisited. Europe- Asia Studies, vol: 51, issue: 1.

Şahin, H. (2007). Türkiye Ekonomisi. 9. Baskı, Ezgi Yayınları, Bursa.

Şahin, T. (2009). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi. TC. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara.

Şeker, D. S. (2011). Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi, TC. Kalkınma Bakanlığı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No: 2828.

Şenses, F. (2001). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk. İletişim Yayınları, İstanbul.

Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi? (ERC) Working Paper in Economic.

Tandırcıoğlu, H. (2002). Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 4, sayı: 3.

TOBB (2011). Ekonomik Rapor, Yayın No: 2012/151, ISBN: 978-605-137-079-8.

Turan G. (2007). Piyasa Ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği. Yaşar Üniversitesi İİBF, Kamu- İş; c: 9.

- Turan, G. (2006). Piyasa Ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Reformlar ve Yeni Devletin İşlevleri. Yaşar Üniversitesi İİBF, Kamu- İş; c: 8.
- TÜİK (2009). 2009 Yoksulluk Çalışması, TÜİK Haber Bülteni. 10.01.2013, www.tuik.gov.tr.
- UNDP, Human Development Report (2010). Oxford University Press, New York, Oxford.
- Uzun, M. A. (2003). Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, cilt: 4, sayı: 2.
- Ünver, M. (2014). Geçiş Ekonomilerinde Sektörel Büyümenin Yabancı Banka Girişlerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama (1990- 2010). Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, c: 6, s: 1, 141-157.
- World Bank (2005). Growth, Poverty and Inequality: Eastern Europe and the Former Soviet Union, Washington DC.
- World Development Indicators (2010).
- Yavuz, B. H. (2005). Geçiş Ekonomileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ana Bilim Dalı, Adana.
- Yavuzkanat, P. (2013). Türkiye’de İllerin Yoksulluk Riskinin Ölçülmesi Üzerine Bir Yöntem Önerisi, Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Yıldırım, U. (2004). Yeni Belediye Yasaları Çerçevesinde Alternatif Hizmet Sunma Modelleri. ÇYY Dergisi, 13 (4), 19-38.
- Zafir, C. Z. (2009). Neoliberalizmin Minimal Devlet Yaklaşımına Bir Eleştiri, Yönetim Bilimleri Dergisi, 2-7.
- Zweynert, J. ve Goldschmidt, N. (2006). The Two Transitions in Central and Eastern Europe as Process of Institutional Transplantation. Journal of Economic Issues, XL/(4).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Gizem KAŞIKÇI

Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir 26.10.1988

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Yurtdışı

Bildiri : Erol H.,Özdemir A., Kaşıkçı G., “ Geçiş Ekonomilerinde Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği: Orta Asya Örneği”, Uluslararası Ekonomi, Finans ve Bankacılık Kongresi Türkiye Manas Üniversitesi Bışkek- Kırgızistan, Sözlü bildiri, 27.06.2013

Proje asistanlığı : Akdede S. H. “Avrupa Kültür Başkenti Neyi Başardı?”, TÜBİTAK, Ankara, Türkiye, 01.04.2012, 01.06.2012

Konferanslar : Kaşıkçı G. , Karşıl原因 C., Ulu Ç. “ Kriz Modelleri Çerçevesinde, Avrupa Krizinin Euro Bölgesi Üzerindeki Etkileri”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kriz Kritik Konferansları, Avrupa Birliği’ nin Krizi ve Kritiğı, 26-27.04.2012

İLETİŞİM

E-posta Adresi : g_kasikci@hotmail.com

Telefon : 0535 8256277

Tarih : 13.04.2015